

**T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HAZAR ENERJİ HAVZASININ
TÜRKİYE VE ÇEVRE ÜLKELER AÇISINDAN
STRATEJİK ÖNEMİ**

**Metin BİLGİCİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ ANABİLİM DALI**

**GEBZE
2005**

T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HAZAR ENERJİ HAVZASININ
TÜRKİYE VE ÇEVRE ÜLKELER AÇISINDAN
STRATEJİK ÖNEMİ

Metin BİLGİCİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI
Yrd.Doç.Dr. Abdülkayyum KESİCİ

GEBZE
2005

ÖZET

Enerji kaynaklarının nihai kullanımına kadar olan her safhada söz sahibi olma ve her aşamayı kontrol edebilme hırsı insanlık tarihi kadar eski olsa da kömür ve özellikle de petrolün enerji olarak kullanılmaya başlanmasından bu yana daha da şiddetlenmiştir. Hazar Havzası da kendisinde muazzam enerji kaynakları keşfedildiğinden beri bu şiddetli tutkunun mücadele alanlarından biri olmuştur. Bir taraftan bölge ülkeleri sahip oldukları zengin enerji kaynaklarını optimum düzeyde kullanarak refah düzeyini yakalayabilmek, buna ulaşırken de bağımsızlığından ve egemenliğinden taviz vermemek için uğraşırken, diğer taraftan dış güçler enerji kaynaklarının çıkarılmasını, dünya piyasalarına ulaştırılmasını, kullanılmasını ve onlardan gelen gelirin ekonomiye dönüşümünü kontrol etmeyi her ne pahasına olursa olsun sağlamaya çalışmaktadırlar.

Enerji kaynaklarınca zengin olduğu bilinen ancak yıllarca Sovyetler Birliği'nin kullanımında olan Hazar Havzası 1991 yılından sonra tüm dünyanın dikkatini çekmiş dolayısıyla da buralar için büyük mücadeleler verilmiştir. Bu mücadeleler günümüzde de halen devam etmektedir. Değeri tartışılmaz olan Hazar Havzasındaki enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda ortaya çıkan sorunlar halen devam etmektedir.

Bu çalışmada özellikle Hazar Denizi'nin zenginliklerinden, bu zenginliklerin ortaya çıkardığı paylaşım sorunlarından ve bu bölge üzerinde söz sahibi olmak isteyen ülkelerin politikaları ile bölgeye yönelik stratejilerinden bahsedilmiştir. Ayrıca bu çalışmada dünyanın büyük güçleri arasında geçen çetin mücadeleye ve enerji güzergahlarına da değinilmiştir. Tabiki Türkiye'nin Hazar Havza'sıyla ilgili izlediği politika ve bölgenin Türkiye açısından önemine de bu çalışmada yer verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı; günümüzde önemi sürekli artan enerji kaynaklarının ülkeler için stratejik önemlerini anlamaktır. Çünkü enerji kaynaklarına yakın olan ülkemiz bu stratejilerden her zaman etkilenecektir.

SUMMARY

The urge to get the rights on the use and get the control of energy resources starts with human history and use of coal and especially petroleum resources made this urge more important. Since the Caspian Basin find itself a place with finding energy resources, this place begun to be an important place for people to get the rights and the control of the energy. Nevertheless, the neighborhoods use energy in optimum level for their comfort without loosing their independence and sovereignty. On the other hand, world's leading industrialized nations try to make control of these resources, their transportation to international trades and use of these resources.

It is known that the high energy resources of Caspian Basin and is in use of USSR for a long time until 1991. After that time this energy resources draw attention of the world's leading nations and they fight over for Caspian Basin. Nowadays those struggles still continue. The high resources cannot be misspelled and sharing of these resources is still producing big problems.

This dissertation describes the richness of Caspian Basin, the problems come out through this richness, the need to get the rights on controlling these resources and the policies and strategies covered. Indeed, in this dissertation, the struggles of the world's leading nations and the pathways of energy transportations topics are covered. And also, Turkish policies and the importance of Caspian Basin for Turkish benefits have taken place in this work.

This dissertation's aim is to understand the evolving importance of energy resources. Thus, Turkey as a near neighborhood to energy resources, it should be affected by the policies planned for these areas.

TEŞEKKÜR

Öncelikle çalışmamda bana verdiği sınırsız destek ve yardımlarından dolayı tez danışmanım olan Yrd. Doç. Dr. Abdülkayyum KESİCİ 'ye teşekkür etmeyi kendime bir borç biliyorum. Beni bilgisi ile stratejik konularla ilgili olarak yönlendirmesi sayesinde farklı perspektiflerde çalışma imkanı buldum. Kendisiyle çalışmak benim için büyük bir onurdu.

Sadece bu tezi hazırlamada değil aynı zamanda öğretim aşamasında da modern tesisleri, uzman eğitici personeli ve gelişmiş eğitim sistemi ile bize güzel bir çalışma ortamı sağlayan Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nün tüm personeline de teşekkür etmek istiyorum.

Son olarak da hayatımın her aşamasında olduğu gibi bu aşamasında da hep yanımda olan annem ve babam ile bu tezin hazırlanmasında bana her türlü desteği veren eşim Zeynep'e minnettarlığımı sunuyorum ve tezimi çok sevdiğim eşim Zeynep'e armağan ediyorum.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
RESİMLER DİZİNİ	xiii
1. GİRİŞ	1
2. HAZAR'IN CAZİBE KAYNAKLARI	5
2.1. Petrol	5
2.2. Doğalgaz	10
2.3. Hazar Denzinde Doğal Yaşam	13
2.4. Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Geleceği	15
3. PETROL VE DOĞAL GAZ HATLARI	17
3.1. Boru Hatları Üzerindeki Rekabet Ortamı	17
3.2. Hazar Yatırımları	25
3.2.1. BTC Boru Hattı	27
3.2.1.1. BTC Projesinin Amacı	27
3.2.1.2. Projenin Gelişimi	28
3.2.1.3. Proje Aşamaları	32
3.2.1.4. Proje İşletim Süresi	32
3.2.1.5. Projenin Finansmanı	32
3.2.1.6. BTC Projesinin Teknik Özellikleri	32
3.2.1.7. BTC HPBH Projesinin Türkiye ve ABD'ye Sağlayacağı Avantajlar	34
3.2.1.8. Proje Kronolojisi	36
3.2.2. Bakü-Novorossisk Hattı	37
3.2.3. Bakü-Supsa Hattı	37
3.2.4. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı	38

4. HAZARIN STATÜSÜNDEKİ BELİRSİZLİKLER	41
4.1. Sorunun Tarihsel Süreci	41
4.2. Sorunun Nedenleri	44
4.3. BM Deniz Hukukuna Göre Sorunun Değerlendirilmesi	45
4.4. İlgili Antlaşmalara Göre Hazar'ın Statüsü	47
4.5. Kıyıdaş Devletlerin Hazar'ın Statüsü Konusundaki Görüşleri ve Soruna Yaklaşımları	49
4.5.1. Azerbaycan	49
4.5.2. Rusya	53
4.5.3. Kazakistan	60
4.5.4. İran	61
4.5.5. Türkmenistan	64
4.6. Hazar'ın Statü Sorununun Türkiye Açısından Değerlendirilmesi	68
4.7. Hazar'ın Deniz veya Göl Statüsünde Değerlendirilmesi	69
4.7.1. Hazar'ın Deniz Statüsünde Değerlendirilmesi	69
4.7.2. Hazar'ın Göl Statüsünde Değerlendirilmesi	72
4.7.2.1. Hazar'a İlişkin Tarihi Uygulama	72
4.7.2.2. Hazar'ın Sınırlandırılması Yöntemi	74
5. TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASINDA PETROL İLE DOĞALGAZIN YERİ	80
5.1 Türkiye'de Doğal Gaz	80
5.2. Türkiye'de Petrol	88
6. HAZARIN ÜLKELER AÇISIDAN STRATEJİK ÖNEMİ	92
6.1. Hazar'ın Stratejik Önemine Genel Bakış	92
6.2. Orta Asya Ülkeleri	94
6.2.1. Azerbaycan	96
6.2.2. Kazakistan	99
6.2.3. Türkmenistan	104
6.2.4. Özbekistan	106
6.3. Rusya	107
6.4. İran	116
6.5. Gürcistan	119
6.6. Ermenistan	122

6.7. Amerika Birleşik Devletleri	124
6.8. Avrupa Ülkeleri	133
6.9. Japonya	137
6.10. Çin	138
7. TÜRKİYE AÇISINDAN HAZAR'IN STRATEJİK ÖNEMİ	140
8. SONUÇ	154
KAYNAKLAR	158
ÖZGEÇMİŞ	167
EK-A: BİRİMLERİN YAKLAŞIK DÖNÜŞÜM KATSAYILARI	
EK-B: ÜLKELERİN HAM PETROL REZERVLERİ	
EK-C: ÜLKELERİN HAM PETROL ÜRETİMİ	
EK-Ç: ÜLKELERİN HAM PETROL TÜKETİMİ	
EK-D: ÜLKELERİN HAM PETROL TİCA RETİ	
EK-E: TÜRKİYE'DE ENERJİ ÜRETİMİ VE TÜKETİMİ	

KISALTMALAR DİZİNİ

- AÇG Azeri-Çırac-Güneşli
AIOC Azeri Petrolleri Operasyon Şirketi (Azerbaijan International Operating Company)
ATAŞ Anadolu Tasfiyehanesi A.Ş.
BCM milyar m³
BDT Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO Barış İçin Ortaklık
BM Birleşmiş Milletler
BMDHS Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BOTAŞ Boru Hatları İle Petrol Taşımacılığı Anonim Şirketi
BTC Bakü-Tiflis-Ceyhan
CPC Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (Caspian Pipeline Consortium)
FIR Uçuş Bilgi Bölgesi (Flight Information Region)
HPBH Hazar Petrol Boru Hattı
KEİT Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
LNG Sıvılaştırılmış Doğal Gaz- (Liquified Natural Gas)
NATO Kuzey Atlantik İttifakı (North Atlantic Treaty Organization)
OECD İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilat (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OPEC Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of the Petroleum Exporting Countries)
SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCGP Hazar Ötesi Doğalgaz Boru Hattı (Trans-Caspian Gas Pipeline)
TPAO Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜPRAŞ Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
YTC Yeni Türk Cumhuriyetleri

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Sekil</u>	<u>Sayfa</u>
1.1: Hazar Denizi'ni Çevreleyen Ülkeler	1
3.1: Hazar Bölgesi Mevcut ve Planlanan Boru Hatları	20
3.2: Hazar Merkezli Mevcut ve Potansiyel Boru Hatları	21
3.3: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı	23
3.4: Azerbaycan Merkezli Mevcut ve Potansiyel Boru Hatları	29
3.5: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Türkiye'deki Güzergahı	33
3.6: Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Boru Hattı	39
4.1: Unclos'a Göre Deniz Bölüşümü	46
4.2: Unclos'a Göre Uluslararası Göl Bölüşümü	46
5.1: Mevcut ve Yapılması Planlanan Boru Hatları	82
5.2: Türkiye'nin Tahmin Edilen Gaz Talebi ve Potansiyel Gaz Sağlayıcıları	82
5.3: Türkiye'nin Doğalgaz Boru Hattı Sistemi	86
5.4: Boru Hattı Koridoru Türkiye	87
6.1: 2020 Yılında Dünyada Petrol Dolaşımı	126
7.1: Geleceğin Vanası Türkiye'den Avrupa'ya Gaz Nakli	

TABLÖLAR DİZİNİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa</u>
2.1: Hazar Bölgesi Ham Petrol Üretim-İhraç Tahminleri	7
2.2: Hazar Denizi Ülkelerinin Petrol Rezervleri	9
2.3: Hazar Denizi Ülkelerinin Doğal Gaz Rezervleri	12
2.4: Hazar Bölgesi Doğalgaz Üretim-İhraç Tahminleri	13
3.1: Mevcut ve Planlanan Boru Hatları	24
3.2: Hazar Denizi Kökenli Önemli Petrol ve Doğal Gaz Yatırımları	26
3.3: Bakü-Tiflis-Ceyhan Projesini Destekleyen Firmalar	30
5.1: Yıllar İtibarıyla Türkiye'nin Doğal Gaz ve Lng Alım Miktarları	81
5.2: Türkiye'nin Doğal Gaz/LNG Alım Satım Anlaşmaları	84
5.3: Yıllara Göre Türkiye'nin Petrol İthalatında Tedarikçilerin Payı	89
5.4: Türkiye'deki Petrol İthalatının Toplam İthalat İçindeki Payı	90
5.5 Türkiye'de GSMH'dan Net Petrol İthalatına Ayrılan Pay	90
5.6: Türkiye'de Tüketilen Petrol İçinde İthalatın Payı	91
5.7: Türkiye'deki Rafinerilerin Kapasiteleri	91

RESİMLER DİZİNİ

<u>Resim</u>	<u>Sayfa</u>
2.1:Hazar Denizi'nden Bir Görüntü	5
2.2: Hazar Denizi'nde Bir Petrol Rafinerisi	6
2.3: Mersin Balığı Avcılığı	14

1. GİRİŞ

1800'lü yıllardan itibaren Hazar Denizi¹ bölgesinde, özellikle Bakü civarında petrol üretimi mevcuttur. Petrolün ticari amaçlı olarak ilk kullanılışı 1820'de Bakü yakınlarında, ilk rafineri anlamında işleme kompleksi kurulmasıyla başlamıştır. Petrol endüstrisi 1857 yılında Romanya'da ve 1859 yılında ABD'de ticari amaçlı petrol işleyen rafinerilerin kurulmasıyla oluşmuştur.

Şekil 1.1: Hazar Denizi'ni Çevreleyen Ülkeler

1873'te ilk rafinerilerini kurarak Bakü'deki petrol endüstrisine adım atan İsveçli Nobel kardeşler, 1878'de Hazar Denizi'nde dünyanın ilk petrol tankerini (Zoroaster) hizmete soktular. Daha sonra, petrol taşıma amacı ile inşasına başlanıp finansman sıkıntısından yarım kalan Bakü-Batum demiryolu için finansman sağlayan Musevi asıllı Fransız Rotschild'ler sektöre girdi.² Yani 19. yüzyılın sonunda bölgedeki enerji paylaşımında ilk söz sahibi olanlar İsveçli Nobel kardeşler ve Rothschild ailesidir.³

1883 yılında Bakü-Batum demiryolunun inşası tamamlandığında, Batum, dünyanın en önemli petrol limanlarından birisi haline geldi. 1889 yılında, Nobel kardeşler bölgede ilk boru hattını inşa ettiler. Yaklaşık 70 km'lik bu hattın yapılma amacı, Bakü-Batum demiryolunun dik yamaçlı dağlık bölgeden geçen kısmında lokomotiflerin 5-6 tanker vagonundan fazlasını çekememesi sebebiyle demiryolunun

1 Buradaki deniz sıfatı hukuksal bir kullanım olmayıp sadece tarihsel kullanımı yansıtmaktadır.

2 PALA, Cenk; BTC Ham Petrol Boru Hattı Projesi'nin Hazar Bölgesi ve Türkiye Açısından Önemi, Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel Sayısı, Kış 2001-2002, Cilt:7, s.231-252.

3 PARLAR, Suat, Barbarlığın Kaynağı Petrol; Anka Yay. İst. 2003, s:69

bu bölümünü “by-pass” etmekti. Nobel kardeşlerden Alfred Nobel’in icadı olan dinamit de, boru hattının geçeceği kayalık bölgede güzergah açmak amacı ile ilk defa burada kullanıldı.

1872-1913 yılları arasında, Bakü bölgesindeki petrol üretimi, Rusya’daki tüm petrol üretiminin %95-97’sini ve dünya üretiminin %50’den fazlasını oluşturuyordu. Birinci Dünya Savaşı’na kadar enerji kaynağının en önemli merkezleri Romanya ve Rusya (özelde Azerbaycan) olarak görülmekteydi. Ortadoğu petroleri ise bilinmesine rağmen henüz tam anlamıyla kullanıma sokulmamıştı.⁴ Bunun en önemli sebebi Rus petrollerinin ucuz olmasının yanında, gerek boru hatları gerekse demiryolu taşımacılığı ile Avrupa piyasalarına daha kolay ulaştırılmasıydı. II. Dünya Savaşı sırasında da Azerbaycan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin ana üretim alanı idi. SSCB’nin petrol üretiminin % 70’i buradan sağlandığı için, bölge, II. Dünya Savaşı’nın da odak noktalarından oldu. Azerbaycan’ın önemini fark eden Hitler’in hedefleri arasında Kafkasya’daki üç petrol merkezi, Maykop, Grozni ve Bakü yer almakta idi. 1942’de Almanlar Rostov ve Maykop’u aldılar, ancak Ruslar şehri terk ederken petrol tesislerini tahrip etmişlerdi. Hitler’in Mareşal Von Manstein’a söylediği, “Bakü petrolünü ele geçirmediğimizde savaşta yenilmiş sayılırız” sözü gerçeğe dönüştü.⁵

Zamanla Hazar havzası dünya petrol üretimindeki tartışmasız yerini önce Ortadoğu bölgesine, sonra da Sovyetler Birliği içindeki Sibiry’a da yeni bulunan zengin petrol yataklarına kattı. Sovyet yatırımları 1960’lı ve 1970’li yıllarda ekonomik nedenlerle giderek artan bir hızla Batı Sibiry’a’daki Samotlorsky ve Beloozerno yataklarına yöneldi. Sovyet sisteminin ekonomik hantallığı ve 1980’li yıllarda yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüşler nedeniyle Hazar havzasına gereken yatırımlar yapılamadı. Sovyetler Birliği çöktüğünde tüm Sovyet petrol üretimi ciddi sıkıntılar yaşamaktaydı. Günümüzde bu sıkıntılar, bazı yerlerde batı teknolojisinin aktarılması, bazı yerlerde de batı sermayesinin katılımıyla aşılmaya çalışılmaktadır.⁶

4 ŞANLI, Barış, Kafkasya’da Enerjinin Yeni Jeopolitiği, Anlayış Dergisi, Eylül-2003, s.50

5 YÖRÜK, Ali, Küresel Hakimiyet Mücadelesinin Yeni Bir Alanı Olarak Hazar Havzası, www.turkiye-vesiyaset.com/sayi14/14-11.htm, s: 2, 17.06.2004

6 Türkiye Rusya İlişkilerinde Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri, www.tusiad.org/turkish/rapor/rusya/pdf/sec10.pdf, 03.05.2004

İkinci perdesi bugün sahnelenen büyük oyunun ilk perdesinde Rothschild ve Nobel aileleri 19. yüzyılda Bakü'de tüm kontrolü ellerinde tutmaktaydı. Bugün ise yeni ve daha güçlü bir oyuncu kadrosu sahnede yerini almıştır: Chevron, Exxon Mobil, Eni (AGİP), Shell, Lukoil, CNPC (Çin), Oryx Energy, JITOil (Japonya), Central Asia Petroleum (Endonezya+Kazakistan), Nation Energy (Endonezya), Delta Nimir (S. Arabistan), PetroKazakistan (Kanada), BP Amaco, Halliburton, Gazprom, Yukos, Itochu, Itera, Total, Unocal, Pennzoil, Statoil, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve diğerleri. Tabii bu şirketlere sahip ülkeler ile bunların finans kurumları, siyasi ve ekonomik düşünce kuruluşları ve onların etki alanlarındaki uluslararası kurumlar da bu mücadelede yer almaktadır.⁷

Bu şirketlerin mücadelesini verdiği Hazar Denizi, 424.300 km² lik bir alanı kapsayan, denizlerle ve okyanuslarla nehir-kanal şebekesi dışında herhangi bir doğal bağlantısı bulunmayan tuzlu su kütlesi niteliği ile dünyanın en büyük iç gölüdür.⁸ Su hacmi 80 bin m³ ve su seviyesi -28 m' dir. Uzunluğu 1050 km, eni 450 km' dir. En derin kısmı 1098 m, ortalama derinliği 180 m' dir. Hazar'da 50 ada bulunmasına karşın, son 30 yılda deniz seviyesinin 2.5-2.6 metre yükselmesinden dolayı adaların çoğu su altında kalmıştır.⁹ Bazı araştırmacılar Aral Gölü'ndeki su azalmasının Hazar Denizi'ndeki yükselmeye neden olduğunu savunmaktadırlar.¹⁰ Nehir-kanal şebekesi dışında denizlerle ve okyanuslarla doğal herhangi bir bağlantısı bulunmayan Hazar, Volga ve Don nehirlerinin kollarına eklenen kanallar aracılığıyla Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlıdır.¹¹ Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan'ın Hazar'a kıyısı vardır. Hazar Denizi'ni Volga, Kura, Terek, Ural, Emba, Atrek ve Gurgan nehirleri başta olmak üzere irili ufaklı 130 kadar nehir ve akarsu beslemektedir. Hazar düzlüğü doğu Hazar'dan Batı Kazakistan'a ulaşmakta ve Rusya'nın petrol ve doğal gaz yataklarının bulunduğu bölgeleri de içine almaktadır. Diğer tarafta Azerbaycan ve Türkmenistan sahalarını zorlayıp Aral gölüne kadar

7 ÖZALP, Necdet, Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu, Panorama Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi, Şubat 2004, Sayı 1

8 ALTAN, Türker, Tükenmiş Bir Çevresel Miras Orta Asya'da Sınır Ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi, Avrasya Etüdleri, TİKA, C.2, S.1, İlkbahar 1995, Ankara, s:42

9 www.osmannurianas.8m.com/kitap3.HTM, 17.06.2004

10 ALTAN, Türker, a.g.e., s.42, 43.

11 www.osmannurianas.8m.com/kitap3.HTM

genişleyip kuzey Kafkasya Mangışlak bölgesi denilen yerde bölge ikiye ayrılmaktadır.¹²

Uygun olan coğrafi konumu, zengin biyoloji rezervleri, zengin petrol, doğalgaz, fosforit, mirabilit, tuz, iyot, brom rezervleri ve kıyı arazisinin şifalı ve dinlenme tesisi özellikleri; Hazar'ın ekonomik, stratejik, sosyal ve ekolojik önemini arttırmaktadır. Özellikle stratejik açıdan önemli petrol sahaları ve balık stoklarını bünyesinde bulundurmanın yanında kıyı devletleri için hayati önemdeki petrol ve doğal gaz boru hatları da Hazar bölgesinden geçmektedir.¹³ Hazar havzası doğal kaynaklar açısından oldukça zengindir; örneğin balıkçılık önemli bir gelir kaynağıdır ve bölge dünya havyar ihtiyacının yüzde 90'ını karşılamaktadır.¹⁴

12 ÖĞÜTÇÜ, Mehmet, Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi İhtiyacı, Avrasya Etüdüleri-TIKA, C.1, S.3, Sonbahar, 1994, Ankara, s:64

13 ARAS, Osman Nuri, Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, Der Yayınları, s:5-6

14 www.scolakoglu.homestead.com/files/hazarm.htm, 03.05.2004

2. HAZAR'IN CAZİBE KAYNAKLARI

2.1. Petrol

Hızlı ve sürdürülebilir bir kalkınma için sanayileşmek ihtiyacı ve bunun temini için gerekli enerjinin önemli bir bölümünün hidrokarbon yakıtlardan oluşması, petrol ve doğalgaza stratejik bir önem kazandırmıştır. Petrol, 19. asrın sonları ile 20. asrın başlarından başlayıp günümüze kadar dünya birincil enerji arzında en büyük paya sahip kaynak olmuştur.

Resim 2.1:Hazar Denizi'nden Bir Görüntü

Dünyadaki hidrokarbon rezervleri belli başlı birkaç alanda toplanmıştır. En büyük ve en önemli rezervler %65 ile Ortadoğu'da bulunmaktadır. Bunun dışındaki petrol alanlarını Meksika Körfezi, Kuzey ve Orta Afrika, Kuzey Buz Denizi, Güneydoğu Asya, Urallar ve Hazar Denizi bölgesi olarak saymak mümkündür.

Enerji ihtiyacının karşılanması ve nakli konusunda gelişmiş ülkelerin desteklediği çok uluslu şirketlerin her türlü riski göze alarak giriştikleri rekabete konu olan petrol ve doğal gaz rezervlerine ilişkin farklı tahminler bulunmaktadır. ABD uzmanları, Hazar Denizi bölgesine “İkinci Kuveyt” diyerek, buradaki petrolün 20-30 yıl için dünya petrol ihtiyacını karşılamaya yeteceğini iddia ediyorlar. Rus jeologların/uzmanlarının çoğu, Hazar Denizi'nin petrol ve gaz rezervlerinin, Kuzey Denizi'ndeki yakıt rezervleri ile hemen hemen eşit olduğunu belirtiyorlar. Kuzey Denizi'ndeki petrol ve gaz rezervlerinin ise Kuveyt'tekinin yarısı kadar olduğu bilinmektedir.¹⁵ Azerbaycan ve Kazakistan petrol açısından, Türkmenistan doğal gaz

¹⁵ www.diplomatikgozlem.com/ozeldosya_oku.asp?id=35, 11.12.2004

açısından zengindir. Hazar Denizi, denizin açığında 6 farklı hidrokarbon havzasına sahiptir. Ayrıca, Hazar'a kıyısı bulunan ülkelerin deniz kıyısında sahaları da bulunmaktadır.¹⁶

Rezerv oranları üretim oranını ifade etmemektedir. Ortadoğu bölgesi rezervlerin %65'ine sahip olmasına rağmen, üretimin ancak %30'unu karşılamaktadır. Üretimi asıl belirleyen, sermaye ve teknoloji yatırımlarıdır ki, bunu da sağlayabilecek olan ancak büyük petrol şirketleri ve birkaç büyük ülkedir. Büyük petrol şirketleri ve birkaç büyük ülkenin bu gücü, petrol üreten ülkelerin ekonomik gelişimini ve siyasi istikrarını da belirleyen en önemli etken olmuştur.¹⁷

Resim 2.2: Hazar Denizi'nde Bir Petrol Rafinerisi

Özellikle 1991'den sonra ABD, AB ülkeleri (özellikle İngiltere-Fransa ve Almanya), Rusya ve hatta Çin'e kadar gelişmiş pek çok ülke için bir cazibe merkezi haline gelen Hazar Denizi'nin önemi, Ortadoğu ve Sibirya-Kuzey Kutbu bölgelerinden sonra, dünyanın üçüncü en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerini barındırması ve taşımacılık açısından da stratejik bir konuma sahip olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁸

Amerikan Enerji Bakanlığının hesaplarına göre, Hazar Denizine kıyısı olan beş devlette (İran, Azerbaycan, Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan) çıkartılması

¹⁶ www.aydinlanma1923.org/sayi/31/31-07.htm, 23.08.2004

¹⁷ YÖRÜK, Ali, a.g.e., s: 1

¹⁸ www.deik.org.tr/duyuruayrinti_arsiv.asp?newsId=39&news_status=1, 23.08.2004

mümkün olan 3,5 milyar ton petrol rezervi mevcuttur.¹⁹ Amerikalı uzmanların uydular yoluyla elde ettikleri verilere göre, Azerbaycan ve Kazakistan kıyılarının ötesinde Hazar Denizi altında, ayrıca Kazakistan'ın bu denize yakın Tengiz bölgesinde ve Azerbaycan kıyılarında toplam 200 milyar varil petrol rezervi vardır ve bugünkü piyasa değerinin ise 4 trilyon dolar olduğu tahmin edilmektedir.²⁰ Hazar Havzası'nda olduğu tahmin edilen bu petrol, Irak'taki belirlenmiş petrol rezervinden 100 milyar varil daha fazla. Dünyanın bilinen en büyük petrol yatağına sahip Suudi Arabistan'ın 261 milyar varillik petrol rezervinin üçte ikisi civarında.²¹ Hazar Denizi'nin Rusya ve İran kesimlerinde ise önemli sayılabilecek petrol rezervlerine rastlanmamıştır.

Tablo 2.1: Hazar Bölgesi Ham Petrol Üretim-İhraç Tahminleri

		Gerçekleşen		Tahmin Edilen			
		1999	2000	2005	2010	2015	2020
		1000 varil/gün					
Azerbaycan	Üretim	280,0	290,0	345,8	1279,2	1350,0	1100,0
	Tüketim	125,0	132,5	177,3	237,3	317,5	424,9
	İhraç Potansiyeli	155,0	157,5	168,5	1041,9	1032,5	675,1
Kazakistan	Üretim	630,0	710,0	1350,0	1645,0	2170,0	2500,0
	Tüketim	130,0	136,5	174,2	222,3	283,8	362,2
	İhraç Potansiyeli	500,0	573,5	1175,8	1422,7	1886,2	2137,8
Türkmenistan	Üretim	150,0	160,0	220,0	300,0	300,0	260,0
	Tüketim	90,0	92,7	107,5	124,6	144,4	167,4
	İhraç Potansiyeli	60,0	67,3	112,5	175,4	155,6	92,6
Özbekistan	Üretim	190,0	187,3	165,0	130,0	100,0	100,0
	Tüketim	145,0	148,6	168,2	190,3	215,3	243,5
	İhraç Potansiyeli	45,0	38,6	-3,2	-60,3	-115,3	-143,5
Toplam	Üretim	1250,0	1347,3	2080,8	3354,2	3920,0	3960,0
	Tüketim	490,0	510,3	627,1	774,5	961,0	1198,1
	İhraç Potansiyeli	760,0	836,9	1453,7	2579,7	2959,0	2761,9

Kaynak: www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararası/suproblemleri.htm, 05.08.2004

Dünya enerji tüketiminde petrolün payı 1938'de %20.7, 1950'de %27.7, 1960'da %34.7, 1970'de %44.1, 1980'de %44.9, 1990'da %40.5 olarak

19 www.iktibas.info/dergi/temmuz/ceviri3.htm, 17.06.2004

20 SOYSAL, İsmail, Hazar Bölgesinde Petrol ve Gaz Kaynakları, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Derleyen: Alaaddin Yalçınkaya, Bağlam Yayınları, Kasım 1998, s.20.

21 www.arastirma.org/index.php/article/view/78/1/8, 03.05.2004

gerçekleşmiştir. Günümüzde ise bu oran %40 civarındadır. 2010 yılı itibariyle petrol açısından bu oranın %50'nin üzerinde olacağı tahmin edilmektedir.²²

Kullanımda önemli ağırlığı olmasına karşın, petrol rezervlerinin dünya üzerindeki dağılımının dengesizliği, petrolü bütün enerji yatırım kararlarında zorunlu bir referans durumunda kabul edilecek ayrı bir enerji türü yapmıştır. Petrolün üretimi, ulaşımı ve pazarlaması için çok büyük tutarlarda hem özel hem de devlet sermayesi yatırıldığı görülmektedir.

Dünya petrol talebi yılda % 1.3 civarında artış göstermektedir. Bu artış oranı nüfus artış oranından bir kaç kat fazladır. Petrol üretiminin de bu talebi karşılayacak seviyede artmasına karşın, petrolün kıt kaynak olarak dikkate alınması durumunda gelecek açısından düşündürücü bir durumun ortaya çıktığı görülmektedir.

2000 yılında 77 milyon varil olarak hesaplanan dünya petrol talebinin, 2010 yılında 95 milyon varile çıkacağı tahmin edilmektedir. Dünyada üretilen petrolün yaklaşık %25'i ABD tarafından tüketilmektedir. İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD-Organisation for Economic Co-operation and Development) ülkelerinin tüketimdeki toplam payı ise % 56 civarındadır. Dünya Enerji Konseyi'nin tahminlerine göre 2040-2060 yılları arasında, dünya petrol rezervleri tükenecektir. Böylece yakın gelecekte arzın talebi karşılayamaması tehlikesinin söz konusu olması, petrol piyasasında rekabeti arttırmaktadır. Bu rekabetin en son halkası ise Hazar petroleri üzerinde devam etmektedir.²³

Yüzyılı aşkın bir süredir bölgede petrol varlığı bilinmekle beraber 1990'lardan sonra dünya enerji sektörünün bölgeye verdiği önem son derece artmıştır.²⁴ Tahmini olarak çok büyük rakamlarla ifade edilen bölge kaynaklarının ispatlanmış toplam petrol rezervleri tablo 2.2'de gösterilmektedir.

Hazar'ın zenginliği beş kıyıdaş ülke arasında eşit dağılmıyor. En büyük paya Kazakistan sahiptir ve 9 milyar varil belirlenmiş, 92 milyar varil de keşfedilmeyi

22 ARAS, Osman Nuri, Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, Der Yayınları, s:27

23 www.osmannuriaras.8m.com/kitap3.HTM, 17.06.2004

24www.caspianenvironment.org CTC The Caspian Regional Thematic Center on Legal, Regulatory and Economic Instruments: The Caspian Environment Programme , 24.12.2004

bekleyen petrol rezervi vardır. Ardından, Azerbaycan ve Türkmenistan gelmektedir. Hazar Havzası'ndaki Azeri petrol yataklarında bilinen 7 milyar varil, olası rezerv ise 32 milyar varil civarındadır. Bilinen petrol rezervi 1.7 milyar varil olan Türkmenistan'ın toplam potansiyeli 39 milyarı aştığı tahmin edilmektedir. Rusya ile İran'ın toplam petrol rezervleri ise, sırasıyla 7,3 ve 15,1 milyar varil olarak tahmin edilmektedir.

Tablo 2.2: Hazar Denizi Ülkelerinin Petrol Rezervleri

Ülke	İspatlanmış petrol varlığı, milyar varil	Olası Petrol rezervi, milyar varil	Toplam petrol rezervi, milyar varil
Azerbaycan	7-12,5	32	39-44,5
İran	0,1	15	15,1
Kazakistan	9-17,6	92	101-109,6
Rusya	0,3	7	7,3
Türkmenistan	0,5-1,7	38	38,5-39,7
Toplam	16,9-32,2	184	200,9-216,2

Kaynak: www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian_balances.htm, Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecasts, 23.08.2004

Yabancı yatırımcılarca artış gösteren petrol üretiminin, yatırımları engelleyecek herhangi bir faktörün oluşmaması halinde, 2010 yılında günde 1.2 ila 1.5 milyon varile ulaşması beklenmektedir. Bu rakam, Güney Hazar Petrol kaynaklarını yeni bir Kuzey Denizi ile karşılaştırılabilir hale getirmektedir, ama yeni bir Kuveyt de değildir. Öte yandan 2020 yılı itibariyle toplam (Kuzey ve Güney) Hazar petrol üretiminin günde 3 ila 5.5 milyon varil arasında olacağı söylenmektedir.²⁵

Petrol rezervleri konusunda farklı rakamlar bulunmasının yanında bu kaynakların üretim ve pazarlama maliyetlerine ilişkin karşıt görüşler de bulunmaktadır. Bir görüşe göre; Hazar Havzasından çıkarılan petrolün maliyeti, Ortadoğu petroleri kadar düşük olmamakla birlikte, örneğin Kuzey Denizi petrol çıkarma maliyetlerinden daha düşük olduğu savunulurken;²⁶ Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (IISS) ise Hazar petrollerinin maliyetinin yüksek ve rezervlerinin ise yetersiz olabileceğini savunmakta ve petrol fiyatları düşüken yeni

25 Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi, CEPS Kafkasya Çalışma Grubunun Danışma Belgesi, No: 152, Bölüm:9,www.ceps.be/files/ESF/stabpactturk/152turk9.php, 17.05.2004

26 www.diplomatikgozlem.com/ozeldosya_oku.asp?id=35, 11.12.2004

petrol alanlarını geliştirmenin ve petrol boru hatları inşa etmenin verimsiz olabileceğini öngörmektedir.²⁷

2.2. Doğalgaz

Enerji üretiminde, endüstriyel devrimden bu yana, her dönem belli bir enerji ham maddesi önem kazanmış ve gelişime damgasını vurmuştur. Kömürün neredeyse rakipsiz olduğu dönemi, petrolün egemenliği takip etmiştir. Nükleer enerji bir döneme damgasını vururken, görülen kimi sakıncalar nedeniyle birçok ülkede sınırlanmış, gelişen çevre bilinci ile, doğal gaz da giderek artan biçimde petrol ve kömürün yanında devreye girmeye başlamıştır.²⁸

Doğal gazın enerji pazarında sahip olduğu payın, giderek artması ve bu artışın gelecekte de devam edeceği beklentisinin nedenlerinden başlıcaları şunlardır.²⁹

1. Petrol ile olan rekabetçi durumunu korumak amacıyla, doğal gazın kullanımı birçok ülkede hükümetler tarafından teşvik edilmektedir. Bir taraftan doğal gaz yatırımları desteklenirken diğer taraftan, petrole oranla yaklaşık %20 daha ucuz bir fiyat ile enerji piyasasına girmesi sağlanmaktadır.

2. Doğal gaz alım anlaşmalarındaki ithal fiyatı; politik, teknik, ekonomik, ticari ve sosyal faktörler gibi etkenlerin bileşiminden oluşmaktadır. Doğal gaz taşıma sistemleri, özel ekipman gerektiren yüksek yatırım maliyetleri ile gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle; doğal gaz ticareti serbest piyasada değil, hükümetler arası ikili anlaşmalar çerçevesinde yapılmaktadır. Doğal gazın dağıtımı genellikle, sadece devlet veya devlet-özel sektör ikilisi tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak girişimlerin belirli bir düzeye ulaşmasından sonra, devlet müdahalesinin kademeli olarak azaltılıp işletmenin tamamen özel sektöre bırakılması, günümüzde birçok yönden benimsenmiş bir uygulamadır.

27 ARAS, Osman Nuri, a.ge., s: 5-6

28 PAMİR, Nejdet, Hazar Bölgesi'nde Enerji Politikaları: Avrupa'nın ve A.B.D.'nin Konseptleri, www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=291, 24.12.2004

29 BAYRAÇ, Naci, Dünya'da ve Türkiye'de Doğal Gaz Piyasasının Ekonomik Analizi, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim99/dunya.htm, , 11.12.2004

3. Doğal gaz alım anlaşmaları genellikle, uluslararası ticaret ve ekonomik işbirliği ilişkilerine dayanmaktadır. Alım-satım anlaşmalarının bu özelliği, doğal gaz fiyatlarının aşırı dalgalanmasını önlemektedir.

4. Doğal gaz fiyatlarının petrol ve petrol ürünleri ile rekabetinin sağlanmasında, doğal gaz rezervlerinin petrole oranla daha uzun ömürlü olması önemli bir faktördür.

5. Enerji ekonomistlerinin doğal gaz arzı, talebi ve iç piyasa maliyetleri üzerinde yaptıkları analizlerde; doğal gazın iç piyasa maliyetlerinin diğer yakıtlar ile rekabet edebilecek kadar düşük olduğunu ve iç piyasada kullanımının ekonomiyi olumlu yönde etkilediğini belirlenmiştir.

6. Gaz arz sisteminin sağladığı en önemli avantajlardan birisi de, ölçek ekonomisidir. İletim hattının boru kapasitesini büyütmek yolu ile 4 kat artırılması, yatırım maliyetini % 60-90 oranında etkilemektedir. Ayrıca, ilave kompresör yatırımı yapıldığında, toplam yatırım tutarının % 15-25'i arasında bir maliyet artışı olurken, kapasite % 40-80 arasında artmaktadır.

7. Doğal gazın diğer bir üstünlüğü, kendine özgü çevre ve teknik avantajlarının sanayi, ticari ve kamu sektörü tarafından anlaşılmasına bağlı olarak, pazarını kendisinin yaratmasıdır. Sanayide cam üretimi, seramik üretimi, boya kurutma ve özel çelik türleri doğal gazın, rakip yakıtlar ile teknik anlamda üstün olduğu birçok proseslerden bazılarıdır. Ev ve ticari kullanımda ise; mutfak, sıcak su, ve mekan ısıtılmasında birçok yakıtı tek başına ikame etmektedir.

8. Nükleer enerji programlarının Rusya'daki Çernobil kazasından sonra kısıtlanmaya başlaması, elektrik üretiminde doğal gaz kullanımının tercih edilmesine neden olmuştur. Örneğin; Almanya, İtalya ve Fransa'da 1995 yılından sonra, her üç santraldan birinin doğal gaz kombine çevrim santralı olmasına karar verilmiştir.

Teknolojinin bugünkü ulaştığı noktada ve yapılan tahminler doğrultusunda, 2020 yılında dünya genel enerji talebinin %88'inin fosil kaynaklardan karşılanacağı hesaplanmaktadır. Bu toplam yüzde içinde dikkati çeken gelişme, önümüzdeki 20

yılda doğal gazın pazardaki payını; petrol, kömür ve nükleer enerjiden aldığı paylarla yaklaşık %7 arttıracığının öngörülmesidir.³⁰

Hazar Bölgesi'nde yaklaşık 8 trilyon m³ doğalgaz rezervi olduğu tahmin ediliyor. Bu rezervin yaklaşık 3.1 trilyon m³ ü sadece Türkmenistan'da bulunurken, Azerbaycan'da 0,6 trilyon m³ ve Kazakistan'da 2 trilyon m³ bulunuyor.³¹ Bölgenin doğal gaz rezervleri, dünya doğal gaz rezervlerinin %6'sı kadardır.³² Bölge kaynaklarının ispatlanmış toplam doğalgaz rezervleri tablo 2.3'te gösterilmektedir.

Tablo 2.3: Hazar Denizi Ülkelerinin Doğal Gaz Rezervleri

Ülke	İspatlanmış doğalgaz varlığı, trilyon feet küp	Olası doğalgaz varlığı, trilyon feet küp	Toplam doğalgaz varlığı, trilyon feet küp
Azerbaycan	30	35	65
Iran	0	11	11
Kazakistan	65	88	153
Türkmenistan	71	159	230
Toplam	166	293	459

Kaynak: www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian_balances.htm, Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecasts, 23.08.2004

Azerbaycan'ın doğalgaz ve petrol yataklarının büyük bir kısmı ile Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğalgaz varlıklarının %30-%40'lık kısmı açık denizdedir.³³

Bölgede doğalgaz üretiminin 2015 yılında zirveye ulaşacağı varsayımları yapılıyor. Tabi bu varsayımlar ancak gündemde olan boru hatlarının tamamlanabilmesi ile gerçekleşebilecektir.³⁴

30 PAMİR, Nejdet, Hazar Bölgesi'nde Enerji Politikaları: Avrupa'nın ve A.B.D.'nin Konseptleri, a.g.e.

31 ŞENKAYA, Ender, a.g.e., s: 2-3

32 www.diplomatikgozlem.com/ozeldosya_oku.asp?id=35, 11.12.2004

33 www.arastirma.org/index.php/article/view/78/1/8, 03.05.2004

34 ŞENKAYA, Ender, a.g.e., s: 2-3

Tablo 2.4: Hazar Bölgesi Doğalgaz Üretim-İhraç Tahminleri

		Gerçekleşen		Tahmin Edilen			
		1999	2000	2005	2010	2015	2020
		MİLYAR METREKÜP / YIL					
Azerbaycan	Üretim	5,6	6,3	8,8	12,4	24,9	28,9
	Tüketim	5,6	5,9	6,8	7,2	12,2	15,6
	İhraç Potansiyeli	0,0	0,4	2,0	5,2	12,7	13,3
Kazakistan	Üretim	9,2	9,4	15,1	24,3	36,5	40,3
	Tüketim	7,9	8,5	11,9	16,6	23,3	32,7
	İhraç Potansiyeli	1,3	0,9	3,2	7,7	13,2	7,6
Türkmenistan	Üretim	21,3	26,0	43,8	70,6	81,8	92,5
	Tüketim	11,3	11,5	12,7	14,1	15,5	17,1
	İhraç Potansiyeli	10,0	14,5	31,1	56,5	66,3	75,4
Özbekistan	Üretim	51,9	58,5	59,7	67,5	64,2	61,1
	Tüketim	49,3	50,3	55,5	61,3	67,7	74,7
	İhraç Potansiyeli	2,6	8,2	4,2	6,2	-3,5	-13,7
Toplam	Üretim	88,0	100,2	127,4	174,7	207,4	222,8
	Tüketim	74,1	76,1	86,9	99,2	118,7	140,2
	İhraç Potansiyeli	13,9	24,0	40,5	75,6	88,7	82,6

Kaynak: www.yapiworld.com/ozel/hazar.htm, 23.06.2004

2.3. Hazar Denizinde Doğal Yaşam

Hazar'ın kıyısız habitatu, içerdiği pek çok sığlık ve derinliklerle, değişik kuş türlerini ve ekosistemleri kendine çekmekte, 400'den fazla tür için yegane bir yaşam alanı oluşturmaktadır.³⁵ Hazar Denizi'ndeki balık rezervleri, aynı denizin petrol rezervleri kadar değerlidir. Rusya'daki uzmanlara göre, çok fazla avlanılmaması şartıyla, yılda 500-550 bin ton balık tutulabilir. Hazar Denizi en kıymetli balık türü olan Mersin (Nere) balığının esas vatanıdır. Mersin balığı aynı zamanda Havyar elde edilen balıktır. 19. yüzyılda Paris'te düzenlenen uluslararası sergide sergilendikten sonra, Hazar Denizindeki siyah havyar Avrupa piyasasını fethetmeye başladı. BM Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO-Food and Agricultural Organization of the United Nations) verilerine göre, 1984 yılında dünyada toplam 26,5 ton mersin balığı avlanmışken Sovyetler dağıldıktan sonra, Hazar Denizi'nde mersin balığı avı iki kat düşmüştür (Iran hariç). 1992 yılında 10,6 bin ton mersin balığı avlanmıştır. İki sene

35 ÖKMEN, Mustafa, Türkmenistan'da Çevre Sorunları, Avrasya Dosyası, Yaz 2001, Cilt: 7, Sayı: 2, s: 239

sonra 1994 yılında avlanan mersin balığı miktarı 5,1 bin tona kadar düşmüştür. BM Gıda ve Tarım Örgütü'nün verilerine göre, 1994 yılında dünyada toplam 13,6 bin ton mersin balığı avlanmıştır. Bunun 1,7 bin tonu İran, 0,1 bin tonu Azerbaycan, 4,4 bin tonu Rusya, 0,6 bin tonu Kazakistan tarafından avlanmıştır. Şu anda Hazar Denizi'nde avlanan mersin balığı miktarı düşmektedir.³⁶

Bölgede havyardan elde edilmiş gelirin havyar üretiminin maksimum olduğu yıllarda 6 milyar dolar düzeyinde gerçekleştiği düşünüldüğünde, denizin havyar üretiminin ekolojik ve ekonomik bakımdan ne derece büyük yara aldığı daha kolay anlaşılır. Dört yüzden fazla sayıda türün Hazar Denizi'ne özel olduğu not edilen balıklardan elde edilen ve dünya havyar üretiminin (20 yıl önce %90'ını gerçekleştiren) büyük bir bölümünün elde edildiği deniz, bugün bu özelliğini kaybetme tehdidi ile karşı karşıya bulunmaktadır.³⁷

Resim 2.3: Mersin Balığı Avcılığı

Hazar denizinde 1938'den beri doğa ve çevre göz ardı edilmek suretiyle petrol üretilmektedir. Halen Azeri petrolcüler Hazardan günlük debisi 33.000 ton petrol olmak üzere 2500 kuyu işletmektedir. Bu durum Hazar Denizinin devamlı kirlenmesine yol açmaktadır. Hazar Denizinin güney kısmında 700 metre derinlikte bile 1 litre suda 0,4-6,3 mg petrol tespit edilmiştir.

Yem organizmaları, yoğun şekilde petrol hidrokarbonları toplayıp biriktirirler. Bu yüzden Hazar Denizi'nde canlı hayat sürecinde petrolle kirlenme yüzünden ilk olarak yem organizmalar etkilenerek yok olmaktadır. Oysa bunlar balıkların da

36 ALADİN, N.V.- PLOTNİKOV, İ.S. Hazar' da Yok Olan Hayat, www.Da.Com.Tr/Dergi/Dastore/Sayi04/Turkce/Dosya.Htm#04, 17.06.2004

37 YILDIRIM, Uğur; ÖZDİLEK, Hasan Göksel; ÖNER, Erif, Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomik Gelişme İkileminde Hazar Bölgesi Enerji Kaynakları: Petrol ve Doğal Gaz Endüstrileri, www.İr.Metu.Edu.Tr/Conf/Papers/Yildirim.Pdf S. 14-15, 03.05.2004

başlıca yemidir. Bu durumda av balıkları, zehirli toksikatlan veya bunları içeren diğer bitki organizmaları yiyorlar. İkinci halde petrol, balıkların dokusunda daha uzun süre kalıyor. Yıllardır süren petrollü kirlenme, Hazar Denizi'nde canlıların türlerini, sayısını ve biyokütlesini değiştiriyor."³⁸

2.4. Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Geleceği

Türk cumhuriyetleri büyük enerji ve tarımsal üretim potansiyeline sahip olmalarına rağmen, bu potansiyeli hayata geçirebilmek için kısa ve orta vadede başta finansman olmak üzere, teknoloji, yönetici sınıf, kalifiye işgücü gibi ihtiyaçlarını karşılama sorunu ile yüz yüze gelmişler, özellikle enerji potansiyellerinin uluslararası piyasalara nakli konusunda Rusya Federasyonu'na bağımlı kalmışlardır.

Bugün 5 Türk cumhuriyetinin toplam ihracatlarının 10 milyar dolar düzeyinde olduğu dikkate alındığında, petrol ve doğal gaz ihracatından elde edilecek gelirlerin ülke ekonomilerine yapacağı etki daha iyi anlaşılmaktadır. 2010 yılı için 25 ve 2020 yılı için 42 milyar dolar olarak tahmin edilen petrol ve doğalgaz ihracat gelirleri ile üretimde yaşanacak artışlar, yıllar itibariyle bu değerlerin çok daha üstünde geometrik bir gelir artışını sağlayacaktır.³⁹ 2010 yılında petrol ve doğal gaz ihracatından Azerbaycan'ın 9,3 milyar dolar, Kazakistan'ın 9,1 milyar dolar, Türkmenistan'ın 6,4 milyar dolar ve Özbekistan'ın 0,7 milyar dolar gelir elde edebileceği iddia edilmektedir.⁴⁰

Ekonomide yaşanacak gelişmeler ve buna bağlı gelir artışı toplumun tüketim tercihlerini de etkileyecek, halihazırda, başta Rusya Federasyonu olmak üzere BDT ülkeleri ağırlıklı olan tüketim ve sanayi ürünleri ithalat yapısı, Batı pazarları lehine değişecektir.

Türk cumhuriyetlerinin GSMH düzeylerinde oluşacak artış neticesinde üretim sektöründe ihtiyaç duyulacak yeni yatırımlar ve teknoloji transferi, gelişmiş

38 PANAHOV, Shahin M., Hazar Denizinin Coğrafi- Jeopolitik Çevre Sorunları, Avrasya Çevre Konferansı, T.Ç.S.V Yayını, Ankara, 1995, s.32

39 YÖRÜK, Ali, a.g.e., s: 3-4

40 ÖZDEMİR, Takan; TURAN, Fatih, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ticarî ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Değerlendirme, Dış Ticaret Dergisi, Özel Sayı, Ocak-2002.

ülkelerin, bugün petrol ve doğal gaz sektörlerinde gösterdikleri bölgeye yönelik ilgilerinin, nitelik değiştirerek daha da artmasına yol açacaktır.

Gelirde ve üretim yapısında meydana gelebilecek değişimin, ülkelerin işsizlik sorunlarını büyük ölçüde gidermesi, ayrıca yüksek teknolojiye dayalı üretim tesisleri için kalifiye işgücü ihtiyacını ortaya çıkarması beklenmektedir.

Konu ülke bazında değerlendirildiğinde, yukarıda sözü edilen ekonomik değişim ve kalkınma sürecinin öncelikle Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'da başlayacağı görülmektedir. Bu çerçevede, doğal olarak yabancı ülke girişimcilerin ilgisi de söz konusu üç ülkede yoğunlaşacaktır.

2010-2020 döneminde önce Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan, bilahare Özbekistan'da çok yoğun bir sanayileşme ve üretim artışı olması, bunun yanı sıra tüketimde de kaliteli ürünler lehine bir gelişme yaşanması muhtemeldir. Bu beklenti doğrultusunda, bu ülkelere yönelik olarak bugünden yapılacak yatırımlar, hangi ülkelerin uzun dönemde bölgede etkili olacağını da belirleyecektir. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, söz konusu geleneksel pazarlarını ve bir ölçüde nüfuz alanı olan bu bölgeyi kaybetmek istemeyecek olan Rusya Federasyonu'nun sergileyeceği tutum ile İran'ın bölgeye dönük faaliyetleri olacaktır.⁴¹

41 YÖRÜK, Ali, a.g.e., s: 3-4

3. PETROL VE DOĞAL GAZ HATLARI

3.1. Boru Hatları Üzerindeki Rekabet Ortamı

Sovyet Döneminde, Hazar Petrol üretimi Batıya kapalı idi. Ancak 1991’de Bağımsız Devletler Topluluğu’nun kuruluşu ile birlikte, Batılı yatırımcıların Hazar’daki en önemli petrol yataklarında arama ve üretim yapması teşvik edilmeye başlandı. Büyük petrol şirketlerini bölgeye çeken en önemli faktör Güney Hazar’ın daha derin sularında yeni dev petrol yataklarının bulunmasıydı. Bu bölgede o ana dek bulunan petrol yatakları ile aynı çizgide giden jeolojik boşluklar olduğu zaten bilinmekteydi. Sovyetlerin o döneme kadar varolan teknolojik imkansızlıkları ve bu bölgede yapılması gereken yatırımları geciktirmiş olması, Batılılara eşi bulunmaz bir düşük riskli petrol arama imkanı sundu.⁴²

Azerbaycan ve Kazakistan petrol sahaları ve Türkmenistan doğal gaz sahalarından oluşan Hazar Havzasının 21. yüzyılın en önemli enerji havzası haline gelme olasılığının yüksek olması bölgeyi şimdiden yeni bir jeopolitik mücadelenin içine itmiş ve gerek havzanın kontrolü gerekse havza içinde bulunan kaynakların uluslararası pazarlara ihracı konusu bölgesel ve bölge dışı aktörlerin katıldığı bir mücadele ortamı yaratmıştır.⁴³

Günümüzde siyasi duruma bağlı olarak Hazar denizi öncelikle ABD ve Rusya’nın daha sonra da İngiltere, Almanya ve Fransa’nın ilgi alanına girmektedir. Bölgeyi hem ekonomik hem de stratejik perspektiflerle değerlendiren ABD bölgede etkin bir rol almış durumdadır.⁴⁴ Bu nedenle Hazar Denizi ve Kafkaslarda ekonomik çıkarlara endekli olmak üzere siyasi mücadeleler yaşanmaktadır. Bu noktada Hazar petrollerinin ve doğal gazının taşınması konusu ağırlığını devam ettirmektedir.

42 www.ceps.be/Pubs/2000/wd/stabpactturk, 11.12.2004

43 ONAY, Yaşar, Hazar Enerji Kaynaklarının Jeopolitik ve Jeoekonomik Dinamikleri, Avrasya Etüdüleri, TİKA, Yaz-Sonbahar, 2002, Ankara, s. 37

44 NURİ, Maqsudul Hasan, Hazar Denizi Bölgesi: Sorunlar ve Belirtiler, Avrasya Etüdüleri, TİKA, İlkbahar-Yaz, 2001, Ankara, s: 9

Hazar bölgesindeki petrol ve gaz boru hatlarının büyük bölümü Sovyetler Birliği döneminde inşa edildiğinden ve Rusya içlerine dağıtım yapmak amacıyla planlanmış olduğundan bu hatlar ihracat amaçlı kullanımı kısıtlamaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı'nın yayınladığı rapora göre, petrol ve doğal gaz ihracı için yeni hatların yapılması şarttır.⁴⁵

Hazar bölgesinde üretilen petrolün dünya piyasalarına ihracının gerçekleştirilmesi için şu anda Bakü-Grozni-Novorossiysk, Bakü-Mohaçkale-Novorossiysk, Tengiz-Novorossiysk, Atyrau-Samara, Bakü-Supsa, Neka-Tahran-Mohaçkale-Novorossiysk boru hatları kullanılmaktadır. Bu hatlardan ihraç edilen petrol bugün için toplam 90 milyon ton civarındadır. Tengiz-Novorossiysk kemerinin ikinci aşaması tamamlandıktan sonra bu miktar 122 milyon ton hacmine yükselebilecektir. Hazar bölgesinden petrol ihraç potansiyeli 2010'da 140, 2015'te 215 milyon ton olarak tahmin edilmektedir. Dolayısıyla şu anda faaliyette olan hatların 2015 yılı itibarıyla tahmin edilen ihracatı gerçekleştirilmede yetersiz kalacakları açıktır. Bu nedenle, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Aktau-Bakü, Aktubinsk-Çin, Kazakistan-Türkmenistan-İran, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan ve Bakü-İran gibi yeni boru hattı projeleri gündeme gelmiştir. Şu anda gündeme gelen muhtemel üç hattın inşa edildiği varsayıldığında 2015'de Hazar'dan 237 milyon ton petrol ihraç edebilmek mümkün olacaktır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan dikkate alınmadığında, Bakü-Grozni(Mohaçkale)-Novorossiysk, Tengiz-Novorossiysk, Mohoçkale-Novorossiysk ve Bakü-Supsa petrol hatları ile 2015'de Karadeniz'e akacak petrolün hacmi 87 milyon tona çıkabilir. Eğer buna Rusya'dan gelen petrol ile Hazar'dan tankerlerin taşıdığı petrol de ilave edilirse, toplam 150 milyon tona çıkabilir. Bu hacimdeki petrolün İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçerek açık denizlere ulaşması mümkün değildir. Bu durum ve Türkiye'nin boğazlardan petrolün taşınmasına dair endişelerini dile getirmesi de dikkate alınarak bazı alternatif çıkış yolları araştırılmaktadır. Bunlar Güney Ukrayna'daki Yujni-Burgaz-Alexanderopolis ile Burgaz-Vlore ve Konstansa-Trieste hatlarıdır. Ayrıca Romanya Macaristan, Slovenya-İtalya ve Romanya-Sırbistan-Hırvatistan-Slovenya-İtalya hatları da düşünülmektedir. Burgaz-Alexandropolis (veya Burgaz-Vlore) hatlarının gücüne Konstansa-Trieste ve Yujni-

⁴⁵ www.yapiworld.com/ozel/hazar.htm, 24.12.2004

Brodi petrol hatlarının güçleri ilave edildiğinde yılda 80-85 milyon ton hacimde petrol nakledilebilir ve böylece Karadeniz'e Hazar bölgesinden dahil olacak petrol problemi çözülebilir. Fakat, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) projesinin işleme açılması halinde bu hatların hiçbirine ihtiyaç kalmayacaktır.⁴⁶

Rusya'nın asıl hedeflerinden biri ucuz Türkmen gazını kendisi alıp, "boru hattı işletim maliyetleri" karşılığında dünyaya kendisinin ihraç etmesidir. Öte yandan Hazar ham petrolü hem kalitesinin yüksekliği hem de ucuzluğu ile Rus ham petrolünün karşısında büyük avantaja sahipken, nakliye güçlükleri ve fiyatı nedeniyle Ortadoğu petroleri ile yarışabilir durumda olmadığından asıl rekabet doğalgaz boru hatlarında yaşanmaktadır⁴⁷

Hazar-Kafkas-Karadeniz bölgesindeki petrol ve doğalgaz yatırımlarının koşullarını şekillendiren, doğal olarak sağlayıcıların ve alıcıların çıkarlarıdır. Bir yanda, Hazar'a kıyısı olan devletlerin (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, İran) oluşturduğu üreticiler ve ihracatçılar grubu, diğer yanda yakınlık açısından diğerlerinden önde gelen Gürcistan, Ermenistan ve Türkiye, daha sonra da genişlemekte olan Avrupa Birliği, özellikle de Güney Avrupa'nın ortası ve doğusu. Ek olarak ABD ve AB, Çin ve Japonya büyük uluslararası petrol şirketlerinin üretim ve pazarlama çıkarları tarafından temsil edilmektedir. Arz ve talep arasında doğal çıkar farklılıkları vardır fakat, belirli bir noktada da buluşmaları gerekmektedir.⁴⁸ Bu kaynaklara sahip olan ülkeler bu kaynakların stratejik önemini, ekonomik yararını ve teknik olarak karmaşıklığına dikkat etmek zorundadır.⁴⁹

Hazar havzasında Rusya Federasyonu dışında 3 aktif enerji bölgesi vardır; bunlar Azerbaycan ve Kazakistan petrol sahaları ve Türkmenistan doğal gaz sahasıdır. Buradaki doğal kaynakların uluslar arası pazara nakli konusunda ise farklı açılımlar geliştirilmektedir. Önerilen yada düşünülen 5 boru hattı vardır. Bunlar kuzey, güney, doğu, batı ve güneydoğu hatlarıdır. Bu yollardan bazıları test edilmemiş, coğrafi zorlukları olan, sorunlu bölgeler olarak bilinen, etnik şiddetin ve

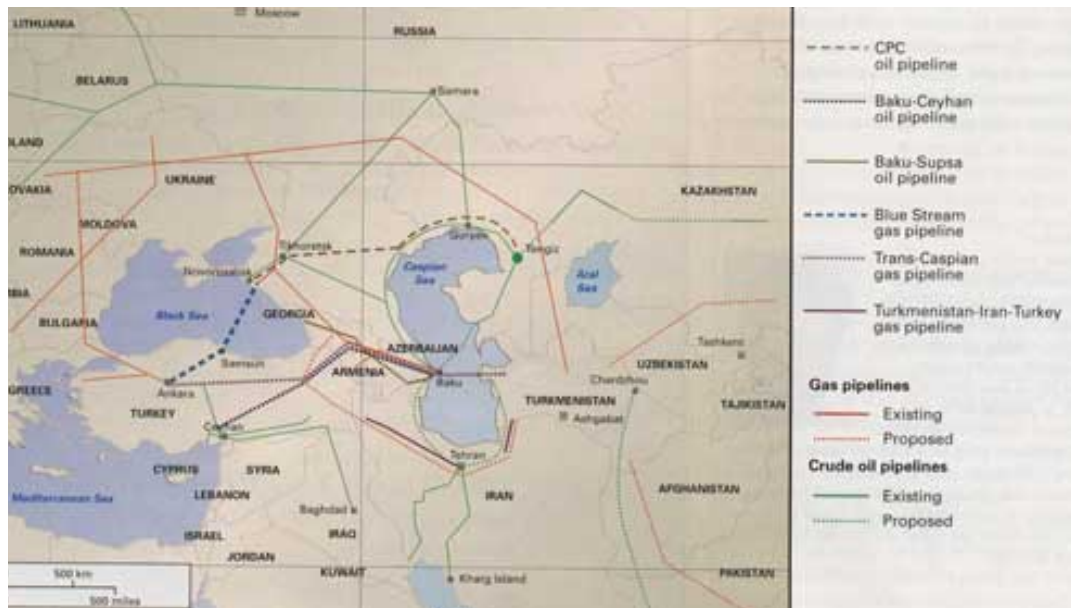
46 ÖZALP, Necdet, a.g.e

47 www.yapiworld.com/ozel/hazar.htm, 24.12.2004

48 www.ceps.be/Pubs/2000/wd/stabpactturk, 11.12.2004

49 www.iranian.com/Opinion/Nov98/Caspian, 03.05.2004

bürokratik çekişmelerin olduğu yerlerdir. Daha da önemlisi bu hatlar önceden tahmin edilemeyecek politik ve çevresel riskler içerir.⁵⁰

Şekil 3.1: Hazar Bölgesi Mevcut ve Planlanan Boru Hatları

Bu hatlardan, Kuzey hattını Rusya önermektedir. 1996 yılında Uluslararası Enerji Ajansı'nın yayınladığı rapora göre, Hazar Denizi'nden Rusya'ya ulaşan boru hatlarının kapasitesi 324.000 varil/gün olarak verilirken, bu kapasitenin ancak Rus iç tüketimi için yeterli olduğu belirtiliyor. Yani, ihrac için yeni hatların yapılması şart. Doğalgaz ihracı ise Rusya'nın kendi elinde tuttuğu pazarı kaptırmaması için önemli engellemelerle karşı karşıya. Rusya'nın doğal gaz rezervleri 48.14 trilyon metreküp ile dünya rezervlerinin %32.9'unu oluştururken, Türkmenistan'ın bilinen kaynakları dünya rezervlerinin sadece %1.9'unu oluşturuyor.⁵¹

Öte yandan bölgede Rusya'nın stratejik hedefi, Hazar Denizi'ndeki petrol ve gazların ihracatının uluslararası piyasaya naklinde en büyük payın kendi elinde olmasını sağlamaktır. Eski Sovyetler Birliği üyesi olan Kazakistan, 2010 yılına kadar günlük petrol üretimini üçe katlayıp 3 milyon varile çıkararak dünya çapında bir üretici olmak istemekte ve halen yaptığı üretimi Rusya üzerinden dünya pazarlarına satmaktadır.⁵²

50 www.iranian.com/Opinion/Nov98/Caspian, 03.05.2004

51 ŞENKAYA, Ender, a.g.e., s: 2

52 www.icciconference.com/news/2002/12/12/tur01.asp, 23.08.2004

Şekil 3.2: Hazar Merkezli Mevcut ve Potansiyel Boru Hatları

Batı hattı, ABD'nin tercihidir. ABD, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan, Rusya ve İran yolunu by pass etmek için bu hattı istemektedir. Bu en ucuz hattır. Çünkü Gürcistan'ın Karadeniz'deki Supsa limanına kadar inşa edilecek boru hattı ile petrol ve doğal gaz, buradan tankerlerle boğazlar aracılığıyla Avrupa'ya gönderilir. Bu hattaki sorun Gürcistan'ın politik olarak istikrarsız oluşudur. Ayrıca bölge civarında terörizmin de ekonomik faaliyetlere tehdit oluşturma potansiyeli mevcuttur. Örneğin Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa petrol taşıma hatları Çeçenistan ve Gürcistan tehditlerine maruz kalmaktadır. Diğer önemli bir sorun ise çevre ile ilgilidir. Türkiye böyle yoğun bir tanker trafiğinin boğazların güvenliği ve deniz kıyıları için tehlikeli

olduğunu düşünmektedir.⁵³ Gerçekten de, 31 kilometre uzunluğunda, genişliği yer yer 700 metreye kadar düşen, en azından 12 kez 80 dereceye varan keskin dönüşler yapılmak zorunda kalınan, hızı 8 mile ulaşan kuvvetli akıntıların kol gezdiği ve kazaların sık sık olduğu İstanbul Boğazı'ndan tehlikeli yük taşıyan gemilerin geçişini arttırmak, hangi tedbir alınırsa alınsın riskleri de arttıracaktır. Ayrıca, 1997 yılında Boğazlardan 50.942 geminin transit geçiş yaptığı, bunların 31.004'ünün yabancı bayraklı olduğu, bu sayının Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin ekonomilerinin düzleşme çıkması ve ticaretlerinin artması ile çok daha fazlaşacağı da unutulmamalıdır.⁵⁴ Bu sorunun Bulgaristan-Yunanistan yolu yada Bakü-Ceyhan hattı ile aşılması beklenmektedir. Türkiye bu noktada Bakü-Ceyhan boru hattını tercih etmektedir. Bu yol Kazak petroleri ve Türkmen doğalgazı içinde uygun olan bir hattır.⁵⁵ Bakü-Ceyhan'ın yapım maliyetlerinin yüksek olmasına rağmen petrolün taşınması sırasında en ucuz alternatif olmak gibi bir avantajı da vardır. Hiçbir yükleme boşaltma yapılmadan Akdeniz'e indirileceğinden diğer hatlar karşısında önemli bir avantaja sahip olacaktır. Çünkü boru hattı gemi ile taşımaya göre dörtte bir daha ucuz.⁵⁶ Üstelik kötü hava nedeniyle Novorossiysk ve diğer Karadeniz limanlarından yılda ortalama 100 gün yükleme boşaltma yapılamaması da Bakü-Ceyhan'ın önemini artırıyor.⁵⁷

Pazar araştırmaları, Akdeniz ve Karadeniz ülkelerindeki talebi günde üç milyon varillik Hazar petrolünün karşılayacağını göstermektedir. Dahası, Hazar ham petrolünün kimyasının Akdeniz ve Türk rafinerilerine çevre etkisi açısından uygun olması, Hazar petrolünün daha az çevre dostu olan Orta Doğu ve Batı Afrika petrolüne, maliyet açısından tercih edilmesine sebep olacaktır. Bu nedenle, Hazar Denizi'nin temel itibarı ile yalnızca Güney Avrupa ve Karadeniz için üretim yapmak üzere konumlanmış bir üretici olduğu söylenebilir.⁵⁸

Ancak mevcut duruma bakıldığında bölgenin terörizmden zarar görebileceği, doğal yapısı itibarı ile tüketim merkezlerine uzaklığından dolayı doğal kaynakları dünya piyasalarına sürmede taşıma maliyetlerinin önemli bir yekun oluşturabileceği,

53 www.iranian.com/Opinion/Nov98/Caspian, 03.05.2004

54 Türkiye Rusya İlişkilerinde Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri, a.g.e.

55 www.iranian.com/Opinion/Nov98/Caspian

56 Tozkoparan M, Yüzyılın Son Petrol Savaşı, Stratejik Araştırmalar Grubu, Elya yayıncılık, 1998

57 PAMİR, Nejdet., Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Ankara, ASAM Yayınları, 1999

58 Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi, CEPS Kafkasya Çalışma Grubunun Danışma Belgesi, a.g.e.

jeolojik yapısı itibari ile bölgenin depremler bakımından tehlikeli bölge olması gibi konular bölgedeki yatırımlarda göz önüne alınması gereken unsurlardır. ABD bölgedeki dev doğal kaynak rezervlerini güneydoğuda Afganistan'ın güvenliğini sağlayarak, kuzeybatıda Çeçenistan sorununu çözerek, güneyde İran'ın liberalizasyonunu sağlayarak ve Irak'ı kontrol altında tutarak kendi yararını maksimize hale getirebilecektir.⁵⁹ Öte yandan ABD ve AB, petrol ve doğal gazların Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını sağlamak için Kazakistan ve Türkmenistan'ın Trans-Hazar projesine katılmalarını teşvik etmektedir. Bu Avrupa için de Ortadoğu'da petrol üreten ülkeler ve Rusya'nın tekel olmasının bir alternatifidir.⁶⁰

Şekil 3.3: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Yukarıda sayılan ve bu bölge için önemli riskler içeren unsurlara rağmen batının bölgeye verdiği önemi anlamak için Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ve Azeri-Çırac-Güneşli (AÇG) boru hatları projelerine bakmak gerekir. BTC boru hattında, BP %30 hisse ile en büyük paya sahip iken, BTC konsorsiyumunu oluşturan şirketlerden, Azerbaycan'ın Devlet Petrol Şirketi %25 hisseye sahiptir. Diğer BTC konsorsiyumunu oluşturan devletler ve şirketleri şunlardır; Norveç'ten Statoil, ABD'den Unocal ve Delta Hess şirketleri, Türk petroleri, İtalya'dan Eni, Fransa'dan TotalFinaElf, ve Japonya'dan Itochu ve Inpex şirketleri. Bu konsorsiyum bölgeye dünya çapında bir ilginin olduğunun ve şirketlerin risk paylaştıklarının açık bir göstergesidir. AÇG de ise BP %34 hisseye sahiptir. AÇG konsorsiyumunu oluşturan şirketler ise şunlardır; Unocal, Exxon Mobil, Delta Hess, Devon, Statoil, Azerbaycan

59 www.icciconference.com/news/2002/12/12/tur01.asp, 23.08.2004

60 www.israeleconomy.org/strategic/socor5.htm, 11.12.2004

Devlet petrol şirketi, Rusya'nın Lukoil, Türk petrolleri ve Itochu. Bu şirketler %10 ile %3 arasında bir hisseye sahiptirler. Bu şirketlerin varlığı bazı risklere rağmen batının bölgeye verdiği önemi göstermektedir. Öte yandan Batılılara göre bu boru hatları, Hazar bölgesinde petrol ve doğal gaz üreticisi olan devletlerin bağımsızlığının çimentosunu oluşturacaktır.⁶¹

Tablo 3.1: Mevcut ve Planlanan Boru Hatları

	Uzunluk	Kapasite	Durumu
	km	1000 varil/gün	
Ham Petrol Boru Hatları			
Bakü-Supsa	885	126	İşler
Bakü-Novorosiysk	1560	300	İşler
Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu	1500	1300	İşler
Bakü-Tiflis-Ceyhan	1740	1000	İşler
Neka-Tahran	320	1000	Belirsiz
Boğazları Bypass edecek hatlar			
Odessa-Brody	670	300	2002'de devrede
Constanza-Trieste	1609	1500	2012 için planlanıyor
Burgaz ve Trans-Balkan	320	750	Askıda
		milyar m³/yıl	
Doğalgaz Boru Hatları			
Türkmenistan-İran	145	13	İşler
Mavi Akım	1200	16	2001 sonu 2002
Tiflis-Erzurum	800	5	2002-2003
Trans Hazar Gaz Boru Hattı	2000	28	Belirsiz
İran üzerinden Türkmenistan-Türkiye	2200	28	Düşük olasılık
Hazar Gaz Boru Hattı	1450	20	Düşük olasılık

Kaynak: www.yapiworld.com/ozel/hazar.htm, 23.06.2004

Güney hattı İran ve petrol şirketlerinin tercih ettikleri hattır. Bu hattın ekonomik ve ticari değeri vardır.Yapımı ucuz, güvenli bölgelerden geçiyor ve çevreye herhangi bir zarar vermiyor.⁶² Hazar petrolünün İran Boru hatları ile Körfeze, buradan da deniz yolu ile Doğu Asya veya Amerika'nın Batı kıyısına taşınması ticari olarak uygulanabilir gözükmemektedir. Bunun sebebi bu yolun izlenmesinin taşıma maliyetlerini artıracak olmasıdır. Artan maliyet , bu yolla taşınan petrolü Güney Akdeniz ve Karadeniz'deki daha yakın pazarlara taşınan petrol ile

61 www.israeleconomy.org/strategic/socor5.htm, 11.12.2004

62 www.iranian.com/Opinion/Nov98/Caspian, 03.05.2004

rekabet edemez hale getirecektir. Aynı zamanda İran ve Körfez'deki diğer Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC-Organization of the Petroleum Exporting Countries) üyesi ülkeler, daha fazla miktarlardaki Hazar ham petrolünün zaten trafiği yoğun olan kendi deniz yollarına girmesini istemeyeceklerdir. Aynı zamanda , İran kendi Asya pazarlarının rekabetçi Hazar ham petrolü tarafından ele geçirilmesini de istemeyebilir. Bu nedenlerden dolayı İran'ın gelecekte Hazar'da yapılacak üretimin % 10'undan fazlasını alması çok olası değildir ve İran üzerinden Basra Körfezine ulaşacak yeni bir ana boru hattı ticari olarak yanlış bir tercih olacaktır.⁶³

Doğu hattı Çin, Japonya ve Kazakistan'ın tercih ettiği bir hattır.⁶⁴ Japon Mitsubishi, Çin CNPC ile Exxon-Mobil şirketleri Türkmenistan doğalgaz ve petrolünü Çin üzerinden Japonya'ya taşıyacak bir boru hattı projesi üzerinde çalışmaktadırlar.⁶⁵

Güneydoğu hattı Pakistan ve Afganistan'ın tercih ettiği bir hattır. Bu hattı bir ABD petrol şirketi olan UNOCAL, Arabistan'ın petrol şirketi Delta Oil de desteklemektedir.⁶⁶ Azerbaycan'ın Şahdeniz yatağında Türkmenistan'dan başlayarak Afganistan yoluyla Pakistan'a ulaşan doğalgaz boru projesi için bir konsorsiyum kurulmuştur. Türkmenistan ve Pakistan, Afganistan'dan geçecek ve Pakistan'a ulaşacak hattın yapımı konusunda anlaşılırlarken, Hindistan hattın Pakistan'a uğramadan doğrudan Hindistan'a ulaşmasını istemektedir. Ancak bu hatta da güvenlik sorunları vardır.⁶⁷

3.2. Hazar Yatırımları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana önemli ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Hazar Denizindeki zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının ekonomik ve siyasi gücünün farkına varmışlar ve bu kaynakları dünya pazarlarına ihraç ederek ekonomik kalkınma çabası içine

63 Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi, a.g.e.

64 www.iranian.com/Opinion/Nov98/Caspian, 03.05.2004

65 ÖZALP, Necdet, a.g.e

66 ULMAN, Burak, Savaş ve Petrol Bağlamında Dünya Düzenini Anlamak, www.uzaklar.de/html/savas_ve_petrol_baglaminda_dun.html, 02.03.2005

67 ÖZALP, Necdet, a.g.e

girmişlerdir. Bu ülkeler başta olmak üzere Hazara kıyısı olan ülkelerin milli gelir dağılımları ekonomik kalkınmaya verdikleri önceliği açıklamaya yeterli görünmektedir. Milli gelir dağılımları şöyledir; Azerbaycan 1240; Kazakistan 2030; Türkmenistan 1440 dolar milli gelire sahip iken, Rusya 3470; İran 1255 dolar milli gelire sahiptir. Kıyıdaş beş ülkenin ortalaması ise 1900 dolar civarındadır.⁶⁸

Ekonomik gelişme ve kalkınma önceliğinin baz alınması bölgede gelişmiş devletler destekli çok uluslu şirketlerin pek çok yatırımlar gerçekleştirmelerine yol açmıştır. Örneğin, 1990'lardan itibaren 22 farklı ülkeden gelen 40 kadar çok uluslu şirket Hazar bölgesinin zengin kaynaklarına yönelik yaklaşık 60 milyar dolarlık yatırım gerçekleştirmiştir. Tablo 3.2'de bölge ülkelerinde yatırımları 1 milyar doları geçen, bitirilmiş, yapılmakta olan ve planlanmakta olan önemli petrol ve gaz projeleri sıralanmıştır.⁶⁹

Tablo 3.2: Hazar Denizi Kökenli Önemli Petrol ve Doğal Gaz Yatırımları

Yatırımın Adı	Orijin Ülke	Son Nokta	Hat Boyu, km	Kapasite milyar varil/gün	Yatırım Miktarı, milyar \$
Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı	Azerbaycan	Türkiye	1.774	1	2,9
Orta Asya Petrol Boru Hattı	Kazakistan	Pakistan	1.673	1	2,5
Kazak-Türkmen-İran Petrol Boru Hattı	Kazakistan	İran	1.496	1	1,2
Hazar Petrol Boru Hattı Konsorsiyumu	Kazakistan	Novorossiysk, Rusya	1.593	1,34	4,2
Bakü-Erzurum Doğalgaz	Azerbaycan	Türkiye	869	7,21	1
Orta Asya Gaz	Türkmenistan	Pakistan	1.800	99,70	4
Centgas	Türkmenistan	Pakistan	1.400	19,93	2
Çin Gaz	Türkmenistan	Çin	6.695	28,5	10
Trans-Hazar	Türkmenistan	Türkiye	1.641	16,1	2

Kaynak: www.treemedia.com/cfrlibrary/library/library.html, Caspian Sea Discourse Library
05.08.2004

68 www.treemedia.com/cfrlibrary/library/library.html, Caspian Sea Discourse Library, 05.08.2004

69 www.arastirma.org/index.php/article/view/78/1/8, 03.05.2004

3.2.1. BTC Boru Hattı

3.2.1.1. BTC Projesinin Amacı

Petrol ihracatı açısından özellikle erken petrolü taşınması için şimdiden kullanılan veya planlanan Bakü-Novorossiysk (Rus limanı) ile Bakü-Supsa (Gürcistan limanı) boru hatlarına ilave olarak, Türkiye, Hazar bölgesinin esas petrolünü uluslararası pazarlara ihraç etmek için “Bakü-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi”ni gündeme getirmiştir. Türkiye, bu projenin, arada bir sunulan diğer projelerle karşılaştırıldığında en güvenli, çevre açısından emniyetli ve bağımsız bir ihraç imkanı yaratması sebebiyle Hazar petrolü için en iyi opsiyon olduğuna inanmaktadır. Diğer seçeneklerin karşı karşıya bulunduğu sınırlamalar da bunu göstermektedir. Kapasitelerinin yetersizliği, güç hava şartlarının etkileri, üretici ülkelerin kendi bağımsızlıklarını geliştirme arzuları, diğer opsiyonların “çift işlem” güçlükleri ve çevre açısından uygunsuz şartlar bu sınırlamalara örnek gösterilebilir. Ayrıca Türkiye, trafiğin sıklığı yüzünden zaten aşırı yüklü Türk Boğazları'nın (sayısı yılda yaklaşık 50.000'i geçen gemiyle Süveyş Kanalı'ndan üç misli yüklü), Hazar petrolünü Batı'ya taşımak için bir boru hattı gibi kullanılamayacağına önemle işaret etmektedir.⁷⁰

Hazar Denizi'nin soğuk suları altında yatan "zengin" hidrokarbon rezervlerinin, uluslararası enerji piyasalarına ulaştırılması meselesi, 10 yılı aşkın bir süredir Türk ve dünya kamuoyunun yakından, merakla ve dikkatle takip ettiği çok önemli bir gündem maddesidir. Daha kesin bir ifadeyle, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi, 1991 yılından bu yana Türkiye'nin gündemindedir.⁷¹ Aynı zamanda Kazakistan petrolünü Gürcistan, Bakü üzerinden Ceyhan'a geçirmekte bu plana dahildir. Kazakistan o zaman boru hattı döşemek için ekonomisinin elvermediğini söyledi. ABD çok açık bir biçimde bu masrafları karşılayacağını ifade etti. Kazakistan petrolünün Rusya'ya gitmemesi için bunu yapıyordu. Yani Rusya'yı yalnızlaştırma, yaşadığı ekonomik bunalımlardan çıkmasını engellemek istediği gibi daha da kötü bir duruma getirme amacını güdüyordu. Kazakistan petrolünün

70 YÖRÜK, Ali, a.g.e., s: 4-5

71 BTC Projesinin Amacı , www.btc.com.tr/proje.html, 14.03.2005

Rusya'ya gidişini önleyerek o dönemlerde iyi ilişkiler içersinde olduğu Türkiye'ye aktarmak istiyordu.⁷²

Rusya'nın önermekte olduğu petrol boru hattı güzergahının, Çeçenistan gibi istikrarsız ve güvenli olmayan bir bölgeden geçiyor olmasına ve 1993 sonrası ABD-Rusya ilişkilerindeki stratejik ortaklığın bazı konularda zorlanır olmasına bağlı olarak, Bakü-Ceyhan boru hattı Amerika'nın da desteklediği güzergah haline gelmiştir.⁷³

Bu tarihi proje kapsamında Bakü'den başlayıp, Ceyhan'da son bulacak toplam 1774 km uzunluğunda bir boru hattı ile (Türkiye kesimi 1074 km) başta Azeri petrolü olmak üzere bölgede üretilecek yılda 50 milyon ton düzeyinde ham petrolün, Ceyhan'da inşa edilecek deniz terminaline ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması amaçlanmaktadır.⁷⁴

Bu proje ile hem ekonomik açıdan uygun, hem de çevresel açıdan sürdürülebilir bir taşıma sistemi kurulmuş olacaktır. Bakü-Ceyhan hattı ile birlikte Türkiye'nin, Asya ile Avrupa'yı birleştiren stratejik konumuna, Orta Asya ve Hazar petrollerinin Anadolu üzerinden taşınması eklendiğinde, Orta Doğu-Balkanlar-Kafkasya üçgenindeki önemi bir kat daha artacaktır. Türkiye bu yeni konumu ile doğu ve batı arasında petrol ve doğal gaz sevkiyatında bir enerji köprüsü olacaktır.⁷⁵

3.2.1.2. Projenin Gelişimi

Projenin hayata geçmesinde, Hazar Denizi'nde yer alan Azeri, Çıracık ve Güneşli sahalarındaki petrolün arama, üretim ve paylaşımı konusunda Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi "SOCAR" ile yabancı petrol şirketleri arasında, 20 Eylül 1994 tarihinde, Bakü'de "Azerbaycan Petrollerinin Üretim Paylaşım Anlaşması"

72 EVRAN, Seyit Gelecekte enerji savaşları sınırlı olacak, www.ozgurpolitika.org/2003/10/04/hab49.html, 11.12.2004

73 YANAR, Savaş, Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ağustos 2002, İstanbul, s:141

74 BTC Projesinin Amacı , a.g.e.

75 AYDIN, Nehir, Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri, Harp Akademileri Yayını, Nisan 1999, s. 146

imzalanmasının ve böylece Azeri Petrolleri Operasyon Şirketi (AIOC-Azerbaijan International Operating Company)'nin kurulmasının çok kritik bir rolü vardır.

Şekil 3.4: Azerbaycan Merkezli Mevcut ve Potansiyel Boru Hatları

Söz konusu anlaşmaya göre, TPAO'nun da %1.75'lik bir pay olarak taraf olması kararlaştırılmış ve böylece Türkiye'nin Hazar enerji projelerinde aktif bir rol üstlenmesinin önü açılmıştır. 7 Şubat 1995 tarihinde Azerbaycan Petrolleri Konsorsiyumu'na yeni şirketlerin katılmasına ve mevcut ortaklara düşen üretim paylarının yeniden düzenlenmesine karar verilmiş ve SOCAR hissesinden %5'lik bir payın daha TPAO hissesine ilave edilmesi hususu oybirliği ile onaylanmıştır.⁷⁶

Proje'nin resmîyet kazanmasına yönelik çerçeve anlaşması niteliğindeki "Hükümetler Arası Anlaşma-IGA", 18 Kasım 1999'da, İstanbul'da yapılan AGİT Zirvesi'nde bir araya gelen Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Cumhurbaşkanları tarafından, ABD Başkanı'nın da şahitliğinde imzalanmıştır. Ayrıca, "Ev Sahibi Ülke Anlaşması", "Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşması" ve "Hükümet Garantisi Anlaşması" da bu tarihte parafe edilmiştir.

3 Ekim 2000'de Azerbaycan, BTC Projesi'ni desteklemek üzere bir "Sponsor Grup" oluşturdu. 17 Ekim 2000'de, AIOC üyesi 8 şirketten (SOCAR, BP, Unocal,

⁷⁶ BTC Projesinin Amacı , a.g.e.

Statoil, TPAO, Itochu, Ramco ve Delta-Hess) oluşan bu yeni grubun üyeleri, bir "Sponsor Grup Finansman ve İşbirliği Anlaşması" imzalayarak Ana İhraç Boru Hattı Katılımcıları adını almıştır.⁷⁷ Projenin, Fransız TotalFinaElf, Japon Inpex ve Amerikan ConocoPhillips firmalarının da katılımıyla Sponsor Grup içerisindeki şirketler ve payları zaman içerisinde değişmiş olup, pay dağılımının son hali aşağıdaki gibi oluşmuştur:⁷⁸

Tablo 3.3: Bakü-Tiflis-Ceyhan Projesini Destekleyen Firmalar

BP EXPLORATION (CASPIAN SEA) LTD.	% 30.10
SOCAR	% 25.00
UNOCAL BTC PIPELINE LTD.	% 8.90
STATOIL BTC CASPIAN AS	% 8.71
TPAO	% 6.53
RAMCO ENI	% 5.00
TOTALFINAELF	% 5.00
ITOCHU OIL EXPLORATION (AZERBAIJAN) INC.	% 3.40
INPEX	% 2.50
CONOCOPHILLIPS	% 2.50
DELTA-HESS (BTC) LTD.	% 2.36

Kaynak: www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp 24.12.2004

Ana İhraç Boru Hattı Katılımcıları, 17-18 Ekim 2000 tarihlerinde sırasıyla Azerbaycan ve Gürcistan ile "Ev Sahibi Ülke Anlaşmaları"nı tamamlamış; 19 Ekim 2000 tarihinde ise Türkiye Cumhuriyeti ile "Ev Sahibi Ülke Anlaşması" ve "Hükümet Garantisi Anlaşması"nı, Boru Hatları ile Petrol Taşımacılığı Anonim Şirketi (BOTAŞ) ile de "Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşması"nı imzalamıştır. Böylece, artık bir "Dünya Projesi" haline de dönüşen bu önemli boru hattı projesinin gerçekleştirilmesinin önündeki tüm engeller ortadan kalkmış ve BTC hattı için onay alınmıştır.

BTC Hazar Petrol Boru Hattı (HPBH) Projesi kapsamında, Bakü'den başlayıp, Ceyhan'da son bulacak bir boru hattı ile başta Azeri petrolü olmak üzere bölgede üretilecek petrolerin Ceyhan'a taşınması ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması planlanmaktadır. Bu kritik proje, petrolün uluslararası piyasaya ihracı

77 BTC Boru Hattı Hizmet Binaları'nda Carrier Cihazları, www.alarko-carrier.com.tr/Haber.asp?ID=1239&VT=tohaber, 14.03.2005

78 Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp, 14.03.2005

için kullanılacak emniyetli bir taşıma sisteminin tesis edilmesini amaçlamaktadır. Kaldı ki, söz konusu proje ile hem ekonomik açıdan uygun hem de çevresel açıdan sürdürülebilir bir taşıma sistemi kurulmuş olacaktır.⁷⁹ Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Gürcistan Cumhurbaşkanı Mikhail Saakaşvili ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nur Sultan Nazarbayev'in de bulunduğu törenle 25 Mayıs 2005 yılında hizmete girmiş, böylece Hazar Denizi'ndeki petrol üretiminin Akdeniz üzerinden uluslararası deniz hatlarına ulaşmasında Türkiye görevlerini yerine getirmiştir.⁸⁰ Hattın Gürcistan kesiminde çok az bir inşaat işinin kaldığı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler tarafından ifade edilirken, Türkiye'deki inşaatın tamamlandığını belirtti.⁸¹ Bakü-Ceyhan günlük 1 milyon varillik kapasitesi ile dünya üretiminin 80'de birini karşılayacak.⁸² Hat, 2007 yılında tam kapasite ile çalışmaya başlayacak. Boru hattı tamamen dolduğunda, petrol saatte 7 kilometre hızla akacak. Hazar Denizi kıyısındaki terminalden pompalanan petrol 251 saatte, yani 10.5 günde Ceyhan'da olacak. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na ilk pompalanan petrol, hattın test edilmesi nedeniyle ancak sonbaharda Ceyhan'a ulaşacak. Ekim ayında testler bitmiş, hat tamamen petrolle dolmuş olacak.⁸³

Yirmi birinci yüzyılın İpek Yolu olarak anılan Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun en önemli bileşeni, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, bölgenin istikrarı ve ekonomik kalkınması açısından yaşamsal önem taşımaktadır. Enerji sunum güvenliği, günümüzde istikrar ve güvenliğin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Ekonomik büyüme ve istikrarın, enerji güvenliği sağlanmadan gerçekleştirilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Dünya enerji sisteminin 2030 yılına kadar yüzde 60 oranında artmasının beklendiği göz önünde bulundurulduğunda, Hazar petrollerini uluslararası pazarlara kesintisiz ve güvenli biçimde taşıyacak Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın bölgesel ve küresel değeri daha iyi anlaşılacaktır.⁸⁴

79 BTC Projesinin Amacı , a.g.e.

80 Petrol Sızıntısından Doğan Zararın Sınırlanması, www.nato.int/science/newsletter/2004/67-tu.pdf, 05.08.2004

81 www.sabah.com.tr/2005/05/25/eko89.html, 26.05.2005

82 BTC Petrol Boru Hattı'nda tarihi gün, http://www.cnnturk.com.tr/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&HID=2&haberID=98355, 26.05.2005

83 Bakü'den Ceyhan'a petrol köprüsü, www.ntvmsnbc.com/news/325392.asp, 26.05.2005

84 Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı "İlk Petrol" Açılış Töreni, http://www.cankaya.gov.tr/tr_html/KONUSMALAR/25.05.2005-428.html, 26.05.2005

3.2.1.3. Proje Aşamaları

- Temel Mühendislik : Kasım 2000-Mayıs 2001
- Detay Mühendislik : Haziran 2001-Ağustos 2002
- Arazi Temin ve İnşaat : Eylül 2002-Mayıs 2005

3.2.1.4. Proje İşletim Süresi

Esas süre 40 yıl olmakla birlikte, proje katılımcılarının talep etmesi durumunda, 10'ar yıllık dönemler halinde iki kez uzatılması mümkündür.⁸⁵

3.2.1.5. Projenin Finansmanı

- BTC maliyetlerinin yaklaşık yüzde 30'u öz kaynak katkıları ile finanse edilirken, toplam tutarın geri kalan yüzde 70'i, üçüncü tarafların sağladığı finansman ile karşılandı.⁸⁶

- Finansmanı karşılayan olan proje ortakları Socar, BP (operatör), Statoil, Unacol, TPAO, ENİ, Total, Itochu, Delta, Hess ve Impex'dir.⁸⁷

- Boru hattının 2.6 milyar dolara mal olacağı hesaplanıyordu, maliyet 3 milyar doları aştı.⁸⁸

3.2.1.6. BTC Projesinin Teknik Özellikleri⁸⁹

Maksimum Kapasite	: 50
Toplam Uzunluk	: 1774 km
Azerbaycan Kesimi	: 440 km
Gürcistan Kesimi	: 260 km
Türkiye Kesimi	: 1074 km

85 BTC Projesinin Amacı , a.g.e.

86 Bakü-Ceyhan imzası Putin'i harekete geçirdi, www.sabah.com.tr/2004/02/10/eko105.html, 11.12.2004

87 ÖZALP, Necdet, a.g.e

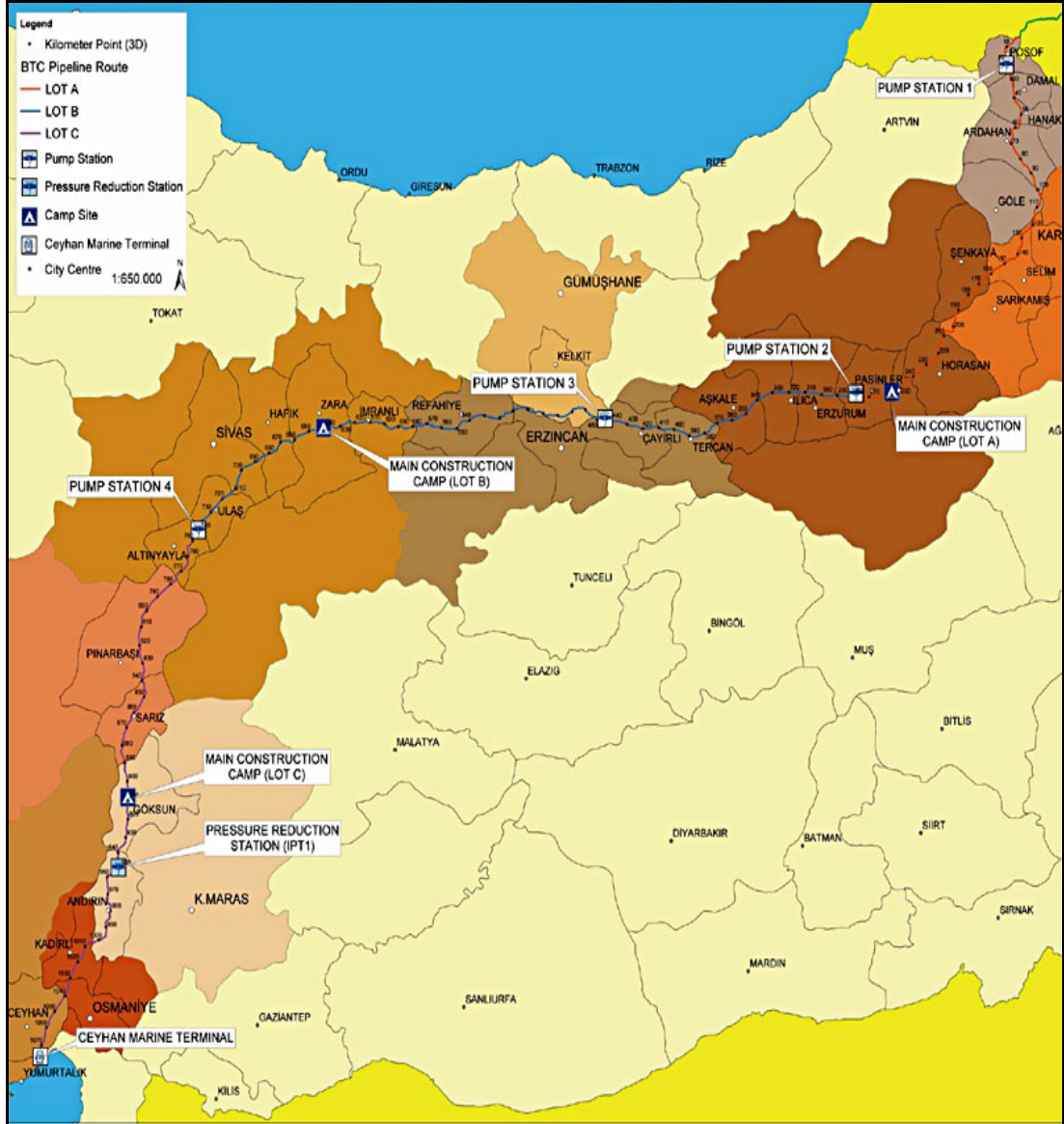
88 Bakü'den Ceyhan'a petrol köprüsü, a.g.e.

89 BTC Boru Hattı Hizmet Binaları'nda Carrier Cihazları, a.g.e.

Boru Çapı : 42'' /34''

Toplam Pompa İstasyonu : 10

Türkiye Kesimi : 4

Şekil 3.5: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Türkiye'deki Güzergahı⁹⁰

Boru hattı, Bakü yakınlarındaki Sengeçal Terminali'nden başlayacak, Türkiye'ye Çıldır Gölü'nün doğusundan girip; Erzurum, Erzincan, Sivas, Pınarbaşı ve Kozan'dan geçerek Ceyhan'a ulaşacaktır. Boru hattı ilk olarak 11,5 milyon ton/yıl kapasite ile çalışılmaya başlayacak⁹¹, 6 yılda 50 milyon ton/yıl kapasiteye ulaşacaktır.

90 www.btc.com.tr/images/lots.jpg, 24.12.2004

91 YÖRÜK, Ali, a.g.e., s: 4-5

Kapasite Beklentisi: ⁹²

1. Yıl: 11.5 milyon t/y

2. Yıl: 18.0 milyon t/y

3. Yıl: 25.0 milyon t/y

4. Yıl: 32.0 milyon t/y

5. Yıl: 39.0 milyon t/y

6-25. Yıl: 50.0 milyon t/y

3.2.1.7. BTC HPBH Projesinin Türkiye' ye Sağlayacağı Avantajlar

Türkiye bakımından avantajları:

- Doğu Batı enerji koridorunun önemli bir ayağını oluşturan BTC hattının çıkış noktasında olması nedeniyle Türkiye'ye sağlayacağı JEOPOLİTİK ÖNEM
- Tanker trafiğindeki azalmanın boğazların ve İstanbul'un ÇEVRESEL EMNİYETİNE OLUMLU KATKISI
- Ceyhan'ın önemli bir uluslararası PETROL PİYASASI merkezi haline gelmesi ⁹³
- Türkiye'nin bu projeden “geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri” karşılığında, 1-16. yıllar arasında yılda ortalama 200 milyon ABD doları ve 17-40 yıllar arasında ise yılda ortalama 300 milyon ABD doları civarında bir GELİR elde etmesi ⁹⁴
- Türkiye'ye yalnızca gelir getirecek bir yatırım değil, stratejik ve uzun dönemli ekonomik yararları yaşamsal boyutta olan bir projedir. ⁹⁵ Bu hat, getireceği mütevazı transit geçiş ücretinden çok daha büyük bir stratejik öneme sahiptir. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin tümünün, Rusya üzerinden

⁹² Türkiye Rusya ilişkilerinde yapısal sorunlar ve çözüm önerileri, a.g.e.

⁹³ BTC Projesinin Amacı

⁹⁴ YÖRÜK, Ali, Küresel Hakimiyet Mücadelesinin Yeni Bir Alanı Olarak Hazar Havzası, a.g.e.,s:4-5

⁹⁵ PAMİR, Necdet, Türkiye'nin Enerji Gereksinimi: Uluslararası Boru Hatları ve Stratejisi, Stratejik Analiz, Mayıs 2000, s. 52

geçmeyen güzergahlardan doğal zenginliklerini ihraç edebilmeleri, kalkınmalarını ve gerçek anlamda bağımsız olabilmelerini sağlayacaktır. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan gibi ülkelerin ekonomik açıdan güçlenmeleri, Türkiye'nin bu ülkelere olan ve petrol ve gazla sınırlı olmayan ticari ilişkilerini geliştirecek, yapılacak yatırımın çok daha sağlıklı bir zemine oturmasını sağlayacaktır.⁹⁶

Ankara'dan ayrıldıktan sonra ABD'nin Avrupa Kanada işlerinden sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı olan Marc Grossman, Senato Dış İlişkiler Komitesi Ekonomik Politika, İhracat ve Ticaret Geliştirme Alt Komitesi'nde 8 Temmuz 1998'de yaptığı konuşmada Bakü-Ceyhan hattını benimsemelerinin nedenlerini şöyle açıklamaktadır:⁹⁷

- Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, böylece ABD ve Avrupalı müttefikleri için enerji güvenliğini arttırmak,
- Bölgedeki birçok ülkenin bağımlı olduğu enerji tekellerini kırmak,
- Hazar yatakları işlendikçe Boğazlar gibi düğüm noktalarının ortaya çıkmasını önlemek,
- Orta Asya ve Kafkaslardaki yeni devletler ile Kuzey Atlantik İttifakı (NATO-North Atlantic Treaty Organization) müttefiki Türkiye'ye destek vermek.

- TÜRKiYE PETROL STOK KAPASİTESİ:

Yurtiçi Hatlar ve TÜPRAŞ Rafineleri : 2 milyon m³

Irak Boru Hattı ve Ceyhan Terminali : 3 milyon m³

BTC Boru Hattı ve Yeni Ceyhan Terminali : 2 milyon m³

- Petrol ödemelerindeki finans maliyetine ve navlun ücretine katkısı : ⁹⁸

	Basra Körfezi Petrolü	Hazar Petrolü (BTC)
Rafineriye Ulaşma Süresi	15 gün	2 gün

96 YANAR, Savaş, a.g.e., s:144-145

97 Türkiye Rusya ilişkilerinde yapısal sorunlar ve çözüm önerileri, a.g.e.

98 BTC Boru Hattı Hizmet Binaları'nda Carrier Cihazları, a.g.e.

3.2.1.8. Proje Kronolojisi

1992-1997	Muhtelif görüşmeler
Mayıs 1998	İstanbul Mutabakat Zaptı (Azerbaycan,Gürcistan, Türkiye)
Ekim 1998	Ankara Deklarasyonu (Azerbaycan,Gürcistan, Türkiye,Kazakistan,Özbekistan Devlet Başkanları)
Nisan 1999	İstanbul Protokolü (Azerbaycan,Gürcistan, Türkiye)
Kasım 1999	BTC HÜKÜMETLERARASI ANLAŞMA (IGA)'nın imzalanması (Azerbaycan,Gürcistan, Türkiye Devlet Başkanları) İstanbul Deklarasyonu (Azerbaycan,Gürcistan, Türkiye,Kazakistan,Özbekistan Devlet Başkanları)
Ekim 2000	BTC EV SAHİBİ HÜKÜMET ANLAŞMALARI (HGA)'nın İmzalanması (Azerbaycan,Gürcistan, Türkiye) BTC TA'nın İmzalanması BTC Hükümet Garantisinin İmzalanması
15 Kasım 2000	BTC Temel Mühendislik Başlangıcı
15 Mayıs 2001	BTC Temel Mühendislik Sonu
19 Haziran 2001	BTC Detay Mühendislik Başlangıcı
18 Haziran 2002	BTC Detay Mühendislik Sonu
28 Ağustos 2002	Detay Mühendislik İş Tamamlama Belgesi
29 Ağustos 2002	Arazi Temin ve İnşaat aşaması, işe başlama bildirimini
10 Eylül 2002	Arazi Temin ve İnşaat Çalışmalarının Resmi başlangıç tarihi
18 Eylül 2002	BTC Temel Atma Töreni (BAKÜ)
20 Eylül 2002	BTC Türkiye Kesimi Sözleşmeleri İmza Töreni(Ankara)
26 Eylül 2002	Ceyhan Terminali Temel Atma Töreni (Adana) ⁹⁹

⁹⁹ Proje Kronolojisi, www.btc.com.tr/kronoloji.html, 24.12.2004

3.2.2. Bakü-Novorossiysk Hattı

1997'de faaliyete geçen Bakü-Novorossiysk ya da Kuzey hattı, Grozny ve Tikhoretsk üstünden Rusya'nın Novorossiysk limanına ulaşmaktadır. Bu hat, daha önceden Rus ham petrolünü Azeri rafinerilerine taşımak için kullanılırken tamir edilerek ters yönde çalıştırılmıştır. 1411 km'si Rusya topraklarında kalan hattın 153 km'si ayrılıkçı rüzgarların estiği Çeçenistan'dan geçmektedir. Çeçenistan'dan geçen hattın 78.4 km'lik savaştan ve hırsızlıktan zarar görmüş bölümü, Rusya Federasyonu tarafından tamir edilmiştir. Hattın işletilmesinden Rus Transneft şirketi sorumludur ve Bakü'den gönderilen petrolü Novorossiysk'den gemilere yüklemeyi üstlenmiştir. Buna karşılık Transneft ton başına 15.67 dolar ücret almaktadır.

Bakü-Novorossiysk hattı 12 Kasım 1997 tarihinde aralarında Başbakan Mesut Yılmaz'ın da bulunduğu AIOC ortağı devletlerden gelen üst düzey davetlilerin katıldığı bir törenle resmen açıldı ve hattın 1997 yılı içinde 200.000 ton petrol Novorossiysk limanına sevk edildi. Novorossiysk hattının mali portresi yüksek olmayan ek yatırımlarla 17 milyon ton taşıyabilecek kapasiteye çıkartılabileceği bilinmektedir. Ayrıca, Bakü-Novorossiysk hattının ana ihraç boru hattına dönüştürülmesinin 2-2.4 milyar dolara çıkacağı hesaplanmaktadır.¹⁰⁰

3.2.3. Bakü-Supsa Hattı

Bugüne kadar bölgede Rusya'dan bağımsız olarak devreye sokulan en önemli hat Türkmenistan'ın İran'a bağladığı doğalgaz boru hattı ile Azerbaycan'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının ilk ayağı olarak inşa edilen Bakü-Supsa hattı oldu. Ancak Supsa hattı Rusya'ya uzanan Bakü-Novorossiysk hattıyla eş zamanlı olarak hayata geçirilebildi.¹⁰¹ 920 km.lik Batı hattı ya da Bakü-Supsa (Gürcistan) hattı da Kuzey hattı gibi büyük ölçüde eski boruların tamir edilmesi, bazı bölümlerinin değiştirilmesi ve yeni bölümlerin eklenmesiyle Nisan 1999'da faaliyete geçmiştir. Hattın finansmanını AIOC üstlenmiştir. Önceleri 315 milyon dolara mal olacağı düşünülen hat, hesaplanandan daha fazla bölümünün kullanılamaz olduğunun

100 BLANK, Stephen, Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler, Avrasya Etüdüleri, İlkbahar 1998, s:13
101 DİKBAŞ, Kadir, Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi, Avrasya Dosyası, Yaz 2001, Cilt: 7, Sayı: 2, s:84

anlaşılmasından sonra AIOC'a ek mali külfet getirmiştir. Hattın toplam 590 milyon dolara çıktığı değerlendirilmektedir. Öngörülen yatırım planı içinde 60 milyon dolar da Supsa limanının ve depolama tesislerinin inşası için kullanılacaktır.

Supsa terminalinin şimdilik 10 milyon ton/yıl kapasite ile inşa edilmesi, gerekirse 1.2-1.5 milyar dolarlık bir yatırımla bu hattın 50-70 milyon tonluk kapasiteye çıkartılarak ana ihraç hattına dönüştürülmesi düşünülmüştür. Hat üstünde ilk aşamada 5 pompalama istasyonu olacak, tankerler karadan 2.5 km uzaklıkta doldurma yapacaklardır. Hiç bir mali külfet altında bulunmayan Gürcistan, geçişten varil başına 0.17 dolar (ton başına 1.24 dolar) ücret alacaktır. 30 yıl sonra Gürcistan'a devredilecek hat, 1999 başında tamamlanmış ve ilk petrol Nisan ayında Supsa'ya ulaşmıştır.¹⁰²

3.2.4. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı

Türkmen doğal gazının elverişli bir güzergahtan ve herhangi bir kısıtlamaya tabi olmaksızın Türkiye'ye ve Avrupa pazarlarına ihracı konusundaki çalışmalar 1991 yılı sonu itibarıyla başlatılmıştır. 1991'den bu yana, iki ülke arasında, projenin gerçekleştirilmesine yönelik Mutabakat Zaptı, Protokol ve Anlaşma olmak üzere çeşitli akitler imzalanmıştır.

Türkmenistan'da üretilecek doğal gazın Hazar geçişi bir boru hattı ile Türkiye'ye ve ülkemiz üzerinden Avrupa'ya taşınmasını amaçlayan Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin hayata geçirilmesi kapsamındaki ilk önemli anlaşma, 29 Ekim 1998 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı arasında Ankara'da imzalanan anlaşmadır.¹⁰³

Bu proje ile Türkmenistan'ın güneyindeki sahalarda üretilen doğal gazın boru hattı ile Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınarak 2000'li yıllarda

102 Türkiye Rusya ilişkilerinde yapısal sorunlar ve çözüm önerileri, a.g.e.

103 Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı, www.anap.org.tr/anap/kisisel_sayfalar/cumhur_ersumer/ttdbhat.htm, 02.03.2005

Türkiye ve Avrupa'da meydana gelmesi beklenen doğalgaz arz açığının bir bölümünün karşılanması amaçlanmaktadır.¹⁰⁴

Anlaşma 30 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Kararlaşdırılacak bir süre içerisinde 16 milyar m³ Türkiye tarafından satın alınmak, kalanı da Avrupa'ya sevk edilmek üzere yılda toplam 30 milyar m³ Türkmen doğalgazının Hazar denizinin altından, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye, oradan da Avrupa'ya boru hattı ile¹⁰⁵ taşıyacak "Hazar-Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin ifası ve Türkmenistan'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Doğal Gaz Satışı"na ilişkin olarak imzalanan Anlaşma ile taraflar: 30 Mayıs 1999 tarihine kadar 16 milyar m³(BCM)/Yıl'lık Alım-Satım Anlaşması, Gaz Boru Hattı Anlaşması'nın imzalanması; boru hattının geçtiği güzergah üzerindeki hükümetlerle ve boru hattı işletmecisi şirketlerle Ev Sahibi Ülke Anlaşmaları'nın hazırlanması hususlarında anlaşmaya varmışlardır.

Şekil 3.6: Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Boru Hattı

21 Mayıs 1999 tarihinde, Aşkabat'ta, BOTAŞ ile Türkmenistan Devlet Başkanı nezdinde hidrokarbon kaynaklarının kullanımı konusunda yetkilendirilmiş merci

104 YANAR, Savaş, a.g.e., s: 148

105 Dışişleri Bakanlığı, Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, www.mfa.gov.tr/turkce/gwpa/hazar.htm, 11.12.2004

arasında, 16 BCM/Yıl düzeyinde doğal gaz alımına ilişkin "Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması" imzalanmıştır.

"Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması"na göre, doğal gaz, Türkmenistan'dan Türkiye-Gürcistan sınırında teslim alınacaktır. Ayrıca, doğal gazı taşıyacak ve Türkmenistan'dan başlayarak Gürcistan sınırına ulaşacak boru hattının bu noktaya kadar yaptırılması ve işletilmesi sorumluluğu tümüyle Türkmen tarafına aittir.

Boru hattının Türkiye topraklarındaki yapım ve işletimi ise Türk tarafına aittir. BOTAŞ, özellikle İran hattının çapını 40-inç'den 48-inç'e çıkararak ve bununla ilgili anlaşmaları imzalayıp inşaatlarına başlanmasını sağlayarak, Türkiye sınırları içinde inşa edilmesi gereken boru hatları için mühendislik, tedarik ve inşaat sözleşmelerinin imzalanması yükümlülüğünün büyük bir bölümünü yerine getirmiş bulunmaktadır. 29 Ekim 1998 tarihinde imzalanan Anlaşma'daki ulusal prosedürlerin yerine getirilmesi yükümlülüklerinin tümü Türkiye tarafından tamamlanmıştır.¹⁰⁶

Bu gelişmelerin paralelinde, Türkmenistan, proje'nin gerçekleştirilmesi için oluşturulacak konsorsiyumun liderliği görevini 19 Şubat 1999 tarihinde Bechtel ve General Electric Capital firmalarının ortaklığı olan "Pipeline Solution Group"a (PSG International Ltd.) vermiştir. Daha sonra PSG'nin lideri olduğu bu konsorsiyuma 6 Ağustos 1999 tarihinde Shell firması da katılmıştır. Shell firması Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Konsorsiyumu'nda PSG ile eşit hisselere sahiptir.¹⁰⁷

Türkmenistan'ın PSG'ye verdiği Görevlendirme Mektubu'nun (Mandate Letter) geçerlilik süresi 19 Şubat 2000 tarihi itibarıyla sona ermiştir. Türkmen tarafının bu yetkilendirme süresini uzatmaması nedeniyle, GE Capital ve Bechtel firmaları, söz konusu projenin gerçekleştirilmesi için oluşturulan PSG Konsorsiyumu'ndan çekilmişlerdir. Bu nedenle, boru hattının özellikle Gürcistan sınırına kadar olan bölümü ile ilgili çalışmalarda herhangi bir gelişme kaydedilmemiş olup, bu konuda faaliyete geçilmesi için Türkmen tarafının alacağı karar beklenmektedir.¹⁰⁸

106 Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/hazar.asp, 14.03.2005

107 Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı, a.g.e.

108 Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, a.g.e.

4. HAZARIN STATÜSÜNDEKİ BELİRSİZLİKLER

4.1. Sorunun Tarihsel Süreci

Kuzeyden güneye 1200 km, doğudan batıya 430 km uzunluklarındaki bu dev bölgenin bölüşümü hiç de sanıldığı kadar basit değildir. Coğrafi zorluklar yanında jeopolitik güç dengeleri de bu bölüşümü zorlaştıran en önemli etmenler arasında.

1991 yılında eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya da çok ciddi yeni bir sorun çıktı: Eski ortak kaynakların yeniden bölüşümü. Yeniden bölüşüm süreci içinde hiç şüphesiz en önemli payı da Hazar Denizi alacaktı. 1921 ve 1935 anlaşmalarına göre İran ile Sovyetler Birliği arasında 10 millik bir avlanma alanı esasına göre bölünmüş olan Hazar Denizi 1940 yılındaki anlaşma ile de "Sovyet-İran Denizi" statüsüne geçmişti.¹⁰⁹

1991 yılına kadar da deniz dibi zenginliklerinin bölüşümüne ilişkin bir anlaşmazlık bulunmamaktaydı. Ancak, 1991 yılındaki bölünmeden sonra Hazar Denizi'nin etrafında üç yeni ortak daha ortaya çıkmış oldu: Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan. Şimdi bu beş ülkenin de, gelecekteki zenginliklerin önemli bir kaynağı olarak Hazar Denizi'ni görmeye başlamalarıyla ortaya acil çözüm gerektiren kompleks bir hukuki sorun çıkmış oldu.¹¹⁰ Halihazırda varolan ve İran ile SSCB tarafından üzerinde uzlaşmış bir rejimi içeren Hazar anlaşmaları (1921, 1928 ve 1940), günümüzde yasal açıdan yeni bir meydan okuma ile karşı karşıyadır. Bu anlaşmalar, ortak sınır ve deniz ulaşımı hakları konularına değinmiş olmalarına karşın, deniz yatağı altındaki doğal kaynakların kullanımı ve bunun yasal kuralları konusunda hiçbir madde içermemektedirler.¹¹¹ Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, şimdi beş ülke bu deniz üzerinde hak iddia ediyor. Hiç şüphesiz Sovyetlerin dağılmasından en çok etkilenen ülke İran. 1921-1940 yılları arasında yapılan anlaşmalar ile 10 millik kıta sahanlığı dışındaki bölümün "ortak deniz" ilan edilmiş olması, sonradan ortaya çıkan zengin yeraltı kaynakları nedeniyle İran'ı hiç de hak

109 ŞENKAYA, Ender, a.g.e., s. 1

110 YILDIRIM, Uğur; ÖZDİLEK, Hasan Göksel; ÖNER, Erif, a.g.e., s: 7

111 Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi, a.g.e., s: 2

etmediği kadar büyük bir alanda söz sahibi kılmişti. İran şimdi bu alanı başka ülkelerle mümkün olabilecek en az kayıpla paylaşma niyetinde. İran, politikasını da Hazar'ın bir deniz olmadığı tezine dayandırarak, Birleşmiş Milletler'in deniz hukukunun geçerli olmadığını iddia ediyor.¹¹²

Yeni kıyıdaş devletlerle birlikte Hazar'ın hukuksal statüsü tartışmaları da gündeme geldi. 1994 yılında, Rusya Federasyonu yürürlükte olan anlaşmalara göre, Hazar üstündeki hak ve sorumluluklara kendisinin tek başına sahip olduğu kararını vermiş, ve yeni bağımsız devletleri, tek taraflı hareket etmemeleri konusunda uyarmıştır. Buna karşın taraflar, kısa zamanda biraz isteksizce de olsa, uzun vadeli istikrar ve Hazar kaynaklarının sürdürülebilir ekonomik gelişmesi için diyalog ve işbirliğinin gerekliliğinin farkına varmışlardır.

1995'te Hazar'a kıyısı olan devletler, Hazar'ın yasal statüsü konusundaki görüşmeler için kalıcı bir mekanizma hakkında fikir birliğine varmış, ve bu mekanizmayı Ortak Çalışma Grupları olarak belirlemişlerdi. Bu grupların başında her devletin dışişleri bakanlığının konu ile ilgili yasal yöneticileri bulunacaktı. İlk toplantı 1995 Haziran'ında Tahran'da gerçekleşti ve bu toplantıyı Eylül 1995'teki Alma Ata toplantısı izledi. Bu toplantılarda Rusya dışında diğer ülkeler, Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın konu ile ilgili hükümlerini kabul ettiklerini teyit etmişlerdir. Bunu yaparken de özellikle bölgesel bütünlük, silahsızlanma, çevrenin korunması ve deniz ulaşımının serbestliği üzerinde durulmuştur .

Mart 1996'da, Azerbaycan Rusya ile resmi bir hükümetler arası anlaşma imzalamış ve Rusya, Azerbaycan petrolünün kendi bölgesinden güvenli geçişini garanti etmiş ve bunu yaparken de Azerbaycan'ın kendi açık deniz petrol yataklarında denizaltı kaynaklarını işleme ve üretme hakkını da tanımış olmuştur. Daha açık olarak ifade etmek gerekirse, bu anlaşma, yeni Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu'nun Çırak Petrol Sahası'nda petrol üretme hakkını teyit etmiştir. Bundan bir yıl önce ise NIOC (İran Devlet Petrol Şirketi) Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu'na üyelik için başvurmuş ve bu başvuru da, Azerbaycan'ın Hazar'da petrol üretimi hakkının İran tarafından da tanındığı anlamına gelmişti .

112 ŞENKAYA, Ender, a.g.e., s. 1

1997’de Hazar’ın statüsü konusundaki görüşlerde, taraf olan devletler arasında, yeniden bir kutuplaşma yaşanmıştır. İran ve Rusya, Hazar’ın eşit çıkarların ortak mülkiyetinde olmasını temel alarak yapılmasını önermiş, ama bu yapılırken 12 millik bir kıta sahanlığının ulusal yetki alanlarında olması şartını da eklemişlerdir. Azerbaycan ve Kazakistan buna karşı Hazar’ın halihazırda varolan uluslararası normlara göre sektörler halinde bölüşümünü içeren bir teklif getirmişlerdir. Bu teklif, o sırada Azerbaycan ile petrol bulunduğu kesinleşmiş bir sahanın bölüşümü için bir orta çizgi konusunda pazarlıklarını sürdürmekte olan Türkmenistan’ın da desteğini almıştır.¹¹³

Zengin petrol ve doğalgaz yataklarından dolayı Hazar sadece kıyıdaş devletlerin değil tüm dünyanın ilgi alanı olmuştur. Hazar’ın hukuksal statüsünün belirlenmesi konusu esasen 1994 yılından itibaren uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Azerbaycan Hükümeti Eylül 1994’te Amerikan ve Avrupalı şirketlerin oluşturduğu bir konsorsiyumla 8 milyar dolarlık bir anlaşma imzalamıştır. Pek çok yorumcu tarafından “Yüzyılın Anlaşması” olarak nitelendirilen bu girişim ile Bakü’ye bitişik kıyılardaki Güneşli, Çıracık ve Azeri sahalarından 4 milyar varil petrol çıkartılması öngörülmektedir. Bu üç sahanın üç yıllık dönemde 511 milyon ton ham petrol üreteceği umulmaktadır. Azerbaycan Eylül 1994 tarihli petrol anlaşmasından sonra 1995 ve 1996 yıllarında uluslararası konsorsiyumlarla sonuçlandırdığı üç ayrı anlaşma daha imzalamıştır. Azerbaycan’ı Tengiz petrol sahasının ihaleleri ile Kazakistan takip etmiştir. Diğer kıyıdaş devletlerden Rusya ve İran ise bu ihalelere tepki göstererek Hazar’ın statüsü sorununu sürekli olarak gündemde tutmaya başlamışlardır.

Bu durum Hazar’ın statüsünün belirlenmesinde uluslararası hukukun yanında siyasi ve ekonomik unsurları da devreye sokmuştur. Bu yüzden her kıyıdaş devlet kendi hukuksal tezini oluştururken diğer kıyıdaş devletlerin yanında üçüncü devletlerin de desteğini almaya çalışmaktadır.¹¹⁴

113 Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi, a.g.e., s: 2-3

114 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:53, Ocak-Aralık 1998, No:1-4, www.scolakoglu.homestead.com/files/hazarm.htm, s. 2-3, 03.05.2004

4.2. Sorunun Nedenleri

Hazar'da statü sorununun ortaya çıkışının esas nedenleri şu şekilde özetlenebilir;

- Hazar'ın statüsü Sovyet Rusya ile İran arasında yapılmış anlaşmalarla tam olarak belirlenmemiştir.
- Bu anlaşmaların taraflarından biri olan SSCB ortadan kalkmıştır.
- Eski geleneksel statü yeni jeopolitik düzende özellikle Rusya ve İran'ın siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun gelmemektedir.

Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı Hazar'ın statüsünün kıyı devletleri arasında yeniden belirlenmesi gerekmektedir. Yeni düzenin nasıl olacağı konusunda bir çok farklı görüşler vardır. Yeni düzenle ilgili kıyı devletleri tarafından ortaya konan görüşler genel hatlarıyla üç kısma ayrılmaktadır:

Birinci görüşe göre Hazar uluslararası göldür ve bu yüzden kıyı devletleri arasında hem deniz tabanı, hem de su yüzeyi milli sektörlere bölünmelidir. Her sektör, kendi ülkesinin tam egemenliği altında bulunmalıdır.

İkinci görüşe göre, Hazar'a, kendi özellikleri de dikkate alınarak, uluslararası deniz hukukunun, özellikle 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konvansiyonunun uygulanması gerekir. Buna göre her ülkenin belirli genişlikte karasuları olmalı ve karasularının dışına açık deniz statüsü uygulanmalıdır.

Üçüncü olarak, Hazar'ın özel bir su havzası olduğu ve statüsü belirlenirken tek başına Deniz Hukuku ilkelerinin veya uluslararası göllerin bölünmesindeki uluslararası pratiğin uygulanmasının mümkün olmayacağı görüşü ileri sürülmektedir. Bu görüş Hazar'da geleneksel olmayan yöntemlerin uygulanmasını savunmaktadır. Örneğin denizin her ülkenin yasal yetki alanına giren kısımları dışında ortak kullanım uygulanması gibi.

Hazar'ın petrol rezervleri Azeri ve Kazak sektörlerinde bulunmaktadır. Statü tartışmalarının arkasında yatan gerçek ise Rusya'nın Orta Asya ve Kafkas ülkelerini kontrol altında tutma ve onların ekonomik olarak bağımsızlıklarını istememesidir.¹¹⁵

Hukuksal statüsünün belirlenmesi açısından ilk olarak Hazar'ın bir göl mü yoksa bir deniz mi olduğunun saptanması gerekmektedir.

4.3. Birleşmiş Milletler (BM) Deniz Hukukuna Göre Sorunun Değerlendirilmesi

1980'lerin başlarında beri 135 üye ülke BM'nin Deniz Hukuku Konvansiyonunu (UNCLOS United Nations' Convention on the Law of the Sea) imzalamış durumda. Konvansiyona göre, deniz ve okyanuslara kıyısı olan ülkeler, 12 millik bir kıta sahanlığını ve onun ötesinde de 200 millik bir Özel Ekonomik Bölge'ye sahip olurlarken, bunların dışındaki tüm sular dünya halklarının ortak malı olarak kabul ediliyor.

Hazar ise bu konvansiyonun çizdiği sınırların dışında kalıyor. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) "iç deniz" terimini tanımlarken, uluslararası hukukta da "uluslararası göl" kavramı bulunuyor. Ama her ikisi de Hazar'ın özel durumuna %100 uymuyor.

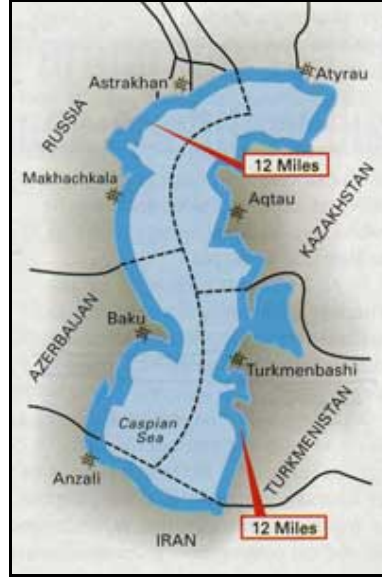
Hazar BMDHS 'ne göre bir "iç deniz" değil, çünkü yüzyıllardır, çevresindeki ülkeler denizin kullanımı üzerinde özel kontrol sağlamışlar. Açık denizlere bağlanan bir uluslararası su bağlantısı yok. En önemli çıkışı olan Volga nehri de Rusya hakimiyetinde olduğundan uluslararası bir kimliğe sahip değil.¹¹⁶

Hazar deniz olarak kabul edildiği takdirde, 1982 BMDHS'ne göre, her kıyıdaş devletin karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesinin olması gerekmektedir.¹¹⁷

115 ÜNAL, Ömer Faruk, Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu, Journal of Qafqaz University, Volume II, Number II, 1999 , s: 21-22

116 YILDIRIM, Uğur; ÖZDİLEK, Hasan Göksel; ÖNER, Erif, a.g.e., s: 7

117 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 3

Şekil 4.1: BMDHS 'ne Göre Deniz Bölüşümü

Öte yandan, Hazar bir "uluslararası göl" olarak da tanımlanamıyor. Çünkü, bir denizde olması gereken oşinografik özelliklere sahip. Bunun yanı sıra çevre ülkelerin kompleks ilişkileri Hazar'ı ABD ile Kanada arasında yer alan "uluslararası göl"lerden epey farklı bir konuma oturtuyor. ¹¹⁸

Hazar göl olarak kabul edilirse, bu durumda ulusal sınırların belirlenmesinde iki yöntem ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Hazar'ın tamamen ulusal sektörlere bölünmesi, ikincisi ise ortak kullanımdır. ¹¹⁹

Şekil 4.2: BMDHS 'ne Göre Uluslararası Göl Bölüşümü

118 YILDIRIM, Uğur; ÖZDİLEK, Hasan Göksel; ÖNER, Erif, a.g.e., s: 7

119 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 3

BMDHS çözümünü İran'ın neden reddettiği de aşağıdaki şekilden kolayca anlaşılabilir. Önceleri, Hazar Denizi'nin bu beş ülke arasında "ortak mülk" ilan edilmesinde (geliri her ülke %20 oranında paylaşacak) ısrar eden İran'ın bu tutumu daha sonra yumuşadı. Şimdilerde İran, Hazar'ın bölgelere ayrılmasına sıcak bakıyor ama bir şartla: İran'ın payı %20'nin altında olmayacak.

Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan ile BMDHS çözümüne yakın olan "orta çizgi metodu" üzerinde karşılıklı anlaşmalar yaptı. Azerbaycan ve Kazakistan arasında da benzer bir yakınlaşma var. Ancak İran, sorunun beş ülkenin de bir araya geleceği ortak bir anlaşma ile çözülmesinde ısrar ediyor.

Her ne olursa olsun, Hazar'daki çözümsüzlüğün uzamasından da en az etkilenen ve gelecekte de en çok yarar sağlayacak ülke İran. Çünkü, İran sadece Hazar Denizi rezervlerine bağlı bir ekonomiye sahip değil.¹²⁰

Statü sorununu çözüme kavuşturmada öncelikle Hazar'a ilişkin yapılmış antlaşmalar, ikinci olarak da bölgesel yapılageliş (teamül) kuralları büyük önem taşımaktadır. Uluslararası hukukta Hazar için örnek teşkil edebilecek benzer durumlarda sorunun çözümüne yardımcı olacaktır.¹²¹

4.4. İlgili Antlaşmalara Göre Hazar'ın Statüsü

Hazar'la ilgili ikili anlaşmalar İran ile Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya arasında imzalanmış olmasına rağmen Hazar'ın statüsü uluslararası hukuk ve bölge jeopolitiği açısından Sovyetler Birliğinin çöküşüne kadar önemli bir sorun olmamıştır. 1993 yılından başlayarak Hazar'ın enerji kaynaklarına artan ilgi ile birlikte statü sorunu da büyük bir önem kazanmaya başlamıştır.¹²²

1991 yılına kadar Hazar'a kıyıdaş olan iki devlet Çarlık Rusyası/Sovyetler Birliği (1917'den sonra) ile İran arasında dört adet ikili antlaşma yapılmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasından sonra ise genel nitelikli başka antlaşma yapılmamıştır.

120 ŞENKAYA, Ender, a.g.e., s. 9-11

121 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 3

122 ÜNAL, Ömer Faruk, Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu, a.g.e., s: 19-20

10 Şubat 1828 Türkmençay Antlaşması: Antlaşmanın 4. maddesi Rusya ile İran arasındaki sınırın Hazar’da sona erdiğini ifade etmekte, 8. maddesi ise sadece Rusya’nın Hazar’da savaş gemisi bulundurma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Böylece Hazar, kara sınırının tespitinde ölçü olarak alınmıştır.

26 Şubat 1921 Moskova Dostluk Antlaşması: 11. madde ile İran’ın Hazar’da donanma bulundurmasını engelleyen Türkmençay Anlaşması iptal edilmiştir. İki taraf Hazar’da kendi bayrakları altında seyrüsefer konusunda eşit haklara sahip olacaklardır.¹²³ Bu Anlaşma Hazar’da bütün Sovyet ve İran gemilerinin serbest dolaşımını sağlamış olmasına rağmen Hazar’da egemenlik haklarına ilişkin önemli bir madde içermemektedir.¹²⁴

27 Ağustos 1935 Tarihli Antlaşma: Antlaşmanın 14. ve 15. maddelerinde Sovyet ve İran gemileri için serbest seyrüsefer hakkı ile 10 millik bir münhasır balıkçılık alanı kurulması öngörülmüştür. Ancak resmi sınır tayin edilmemiştir. Antlaşmaya dair nota teatisinde Hazar bir “Sovyet-İran Denizi” olarak zikredilmiştir.¹²⁵ Taraflar Sovyetler döneminden önce kabul edilmiş Astara-Hesenkulu hattını gayri-resmi olarak sınır kabul etmişlerdir.¹²⁶

25 Mart 1940 Tahran Antlaşması: Bu antlaşma büyük ölçüde 1935 Antlaşması’nın hükümlerini teyit etmektedir. 12. Maddenin 4. fıkrası ile 10 mile kadar olan sularda balıkçılık haklarının kıyı devletinin bayrağını taşıyan gemilere ait olduğu kaydedilmektedir.¹²⁷ 1935 ve 1940’larda yapılan anlaşmalarda Hazar “Sovyet ve İran Denizi” olarak algılanmış ve Hazar’ın İran ve SSCB’ye ait olduğu belirtilmiştir. Bu ve benzeri anlaşmalar İran ve SSCB’ye Hazar’da serbest ve eşit deniz taşımacılığı sağlamıştır. Bu aynı zamanda Hazar’da üçüncü bir ülkenin taşımacılık dahil herhangi bir hak sahibi olmadığını açıklamaktadır.

1970 yılında Sovyetler Birliği Petrol Sanayi Bakanlığı Hazar’ın SSCB’ye ait olan kısmını Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında

123 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 3

124 ÜNAL, Ömer Faruk, Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu, a.g.e., s: 20

125 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 3

126 ÜNAL, Ömer Faruk, Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu, a.g.e., s: 20

127 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 3

paylaştırmıştır. Bu paylaştırmada formal sınırlar çizilmese de, pratikte petrol operasyonlarının ülkelerin petrol şirketlerine yakınlığı esas alınmıştır. Paylaştırma “orta hat” yöntemine göre yapılmıştır ve bölünmeye hiç bir kıyı devleti karşı çıkmamıştır. Sovyetler Birliği yıllarca Hazar’da, özellikle Azerbaycan sektöründe petrol arama ve çıkarma faaliyetinde bulunmuştur. Sovyetler Birliği bu faaliyetinden dolayı İran’a herhangi bir ücret ödememiş ve bir ücret de talep etmemiştir. Her iki devlet karşılıklı olarak Hazar’ın kendilerine ait bölgelerinde deniz yatağı ve petrol rezervlerinin kendilerine ait olduğu tavrını almışlardır.¹²⁸

Bu antlaşmaların hiçbirisi Hazar’da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve İran arasındaki sınırı belirlemediği gibi, ortak kullanım konusunda da bir hüküm içermemekte, sadece seyrüsefer ve balıkçılıkla ilgili konuları düzenlemektedir. Mevcut antlaşmaların yetersizliğinden dolayı, antlaşmalar hukukuna göre Hazar’ın statüsünü çözmek mümkün değildir.¹²⁹ Bu yüzden Hazar’a kıyıdaş devletlerin bugüne kadarki uygulamaları büyük önem taşımaktadır. Bölgesel yapılageliş kurallarına Hazar’ın göl veya deniz olma tartışmalarında değinilecektir. Bundan önce kıyıdaş devletlerin iradelerini açık bir şekilde ortaya koyan hukuksal tezlerine değinmek gerekmektedir.

4.5. Kıyıdaş Devletlerin Hazar’ın Statüsü Konusundaki Görüşleri ve Soruna Yaklaşımları

4.5.1. Azerbaycan

Hazar’da ilk petrol Azerbaycan kıyılarında çıkmıştır, bundan dolayı Azerbaycan Hazar havzasında en eski petrol üreticisi ülkedir. Bu durum Azerbaycan’ın, petrol araştırma ve işleme sanayisinin diğer ülkelere göre daha çok gelişmesine imkan hazırlamıştır. 1930-1940’lı yıllardan başlayarak Azerbaycanlı petrol uzmanları Hazar’da başarılı araştırmalar yapmışlar; şu anda Hazar’ın Azerbaycan sektörü dışında bulunan “Cenub”, Gürgan-deniz”, “Palçiq Volkanı”, “Neft daşları” ve başka bir çok yatakları keşfetmişlerdir. Azerbaycanlı bilim

¹²⁸ ÜNAL, Ömer Faruk, Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu, a.g.e., s: 20

¹²⁹ ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 3

adamları ve uzmanlar bütün Hazar'ın petrol ve gaz rezervlerinin keşfinde büyük katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca 1970 yılında Hazar sektörlerine ayrıldığı zaman, Merkezi Hükümet Azerbaycan'ın "Hazardenizneft İstehsalat Birliği"ni Hazar'da petrol ve gaz ile ilgili tüm işlerin yapılmasında görevlendirmiştir.

Azerbaycan Meclis eski Başkanı'na göre Hazar'da her bir devlet kendine ait olan sektörlerde tam egemenlik hakkına sahiptir. Uluslararası hukuk bu durumu garanti altına almaktadır. Sovyet otoriteleri Hazar'ı bölgelere bölmüşlerdir. Bu durum hem Sovyet Merkezi Hükümetinin hem de Hazar'da enerji (petrol ve gaz), taşımacılık ve balıkçılık sahalarıyla ilgili Bakanlıkların faaliyetlerinde görülebilir. Rusya ve İran da Hazar'ı aynı şekilde bölmüşlerdir.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra yeni bağımsız devletlerin liderleri Sovyet döneminde oluşturulan ve Hazar'ı milli sektörlerle bölen anlaşmayı tanıdıklarına dair bir anlaşma da imzalamışlardır. Bu yeni milli bölgeler, Sovyet dönemindeki sektörlerle karşılık gelmektedir.

Batılı şirketlerle görüşmeler Sovyetler Birliği dağılmadan önce başlamıştı. Hatta Moskova, Hazar'ın Azerbaycan sektörünü tanımış ve Sovyetler Birliği bünyesindeki Azerbaycan Hükümet Başkanı Muttalibov Batılı şirketlerle bazı görüşmeler yapmıştır. Ayrıca 20 Kasım 1993'de Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu ve Rusya Federasyonu Hükümeti, Azerbaycan arazisinde petrol ve gaz üretimi ve keşfinde işbirliği anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmalar Hazar'ın Azerbaycan sektöründe bulunan Azeri, Çıracak yataklarına da atıfta bulunmaktadır.¹³⁰

Azerbaycan Anayasasına göre Hazar'ın Azerbaycan kıyıları ülkenin egemenlik sahası içindedir. 1995 yılının Kasım ayında kabul edilmiş olan Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında, Hazar'ın SSCB döneminde Azerbaycan'a ait sektörün Azerbaycan'ın egemenliğine dahil olduğu yer almıştır.¹³¹ Azerbaycan'ın Hazar'daki bu egemenlik iddiası statü tartışmalarından galip çıkmasına bağlıdır. Bu konuda Bakü, Batılı güçleri yanında görebilmek için petrol anlaşmalarında onlara büyük paylar vermektedir. Hazar'daki de facto durumu meşrulaştırmak için Haydar Aliyev

130 ÜNAL, Ömer Faruk, Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu, a.g.e., s: 22-23

131 NESİPLİ, Nesip, Azerbaycan Jeopolitiği ve Petrol, Hazar Üniversitesi Yayını, Bakü, 2000, s:99

Batılı şirketler kadar olmasa da Rus şirketlerine de paylar vermektedir. Örneğin arkasında güçlü bir lobi olan Lukoil petrol şirketini konsorsiyuma davet etmiştir. Aynı şekilde Kepez yatağı anlaşmasında da iki Rus şirketine %50 pay vermesine rağmen Ruslar ileride daha fazlasını alabilecekleri ihtimaline göre bu anlaşmadan vazgeçmişlerdir.

Azerbaycan'ın görüşü Rusya'nın görüşünden önemli derecede farklıdır. Bakü kararlı bir şekilde Hazar'daki her bir devletin kendi bölgesinde tam egemenlik hakkını kullanması gerektiğini savunmuştur. Azerbaycan'ın görüşüne göre Hazar "uluslararası göl" tarifine uymaktadır. Bunun nedeni ise şu şekilde açıklanmaktadır: Hazar'ın okyanuslar ile doğrudan bağlantısı yoktur bu nedenle Uluslararası Deniz Hukuku kuralları uygulanamaz. Herhangi bir okyanusa doğal boğazla bağlantısı olmadığı için "kapalı deniz" olarak da kabul edilemez. Ayrıca Hazar'ın kıyıları bir devlete değil, beş devlete ait olduğu için "iç su havzası" da olamaz.

Aşkabat Zirvesinde Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hazar'ın statüsü ile ilgili Azerbaycan'ın tutumunu şöyle açıklamıştır: "Azerbaycan Hazar'daki sektörünün tam sahibi olduğundan iki aşamalı ihale yapmaya ihtiyacımız yoktur. Anlaşmaları kimlerle imzalayacağını Azerbaycan kendisi belirleyecektir." Azerbaycan Dışişleri Bakanı ülkesinin Hazar'ın yüzeyinin de tabanı gibi bölgelere bölünmesinden yana olduğunu belirtmiştir. Hazar'ın göl olduğunu savunan Azerbaycan, yaptığı anlaşmaların geleceğini güvence altına almak için çeşitlendirerek genişletmek istemektedir.

Rus baskısına meydan okuyan Azerbaycan, siyasetini bir yandan Amerikan menfaatleri ile paralel çizgiye getirmiş diğer yandan kendi sektöründe yabancı sermayeye kapılarını açmıştır.¹³²

Azerbaycan, Hazar'ın bir "sınır gölü" olarak değerlendirilmesinden yanadır. Böylece, Hazar kıyıdaş ülkeler arasında bütün egemenlikleri içerecek şekilde sektörlere bölünecektir. Bu statü önerisi kendi bölgelerinin petrol ve doğal gaz açısından zengin olması nedeniyle, Azerbaycan ve Kazakistan tarafından desteklenmektedir. Azerbaycan, böyle bir paylaşımın dünyada örneklerinin

132 ÜNAL, Ömer Faruk, Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu, a.g.e., s: 23-24

bulduğunu öne sürmektedir. Dünyada farklı büyüklükte binlerce göl vardır. Bunlardan yüze yakını birkaç devlet arasında bulunmakta ve sınır oluşturmaktadırlar. ABD ve Kanada arasındaki Büyük Göl'ün paylaşımı; Fransa ve İsviçre arasında Lemman Gölü'nün paylaşımı; Nijerya, Çad ve Kamerun arasında Çad Gölü'nün paylaşımı; Uganda, Kenya ve Tanzania arasında Viktoya Gölü'nün paylaşımı; Bolivya ve Peru arasındaki Titikaka Gölü'nün paylaşımı bu statüye tabi tutularak yapılmıştır.¹³³

Azerbaycan Hazar'ın bir "sınır gölü" olduğu düşüncesinden hareketle, orta hat esasına göre beş ulusal sektöre bölünmesini savunmaktadır. Azerbaycan Hazar'ın sularının ve deniz dibinin tamamen taksim edilerek, egemenlik alanlarına bölünmesini ve her ülkeye ait alanda mülkiyet ve egemenlik ilkelerine dayalı olarak o ülke mevzuatının geçerli olmasını savunmaktadır.

Azerbaycan ikinci bir teklif olarak Hazar'a "açık deniz" statüsünün uygulanabileceğini ileri sürmektedir. Bu durumda Hazar'a 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren 1982 BMDHS'nin uygulanmasını istemektedir. Böylece her kıyıdaş devlet 12 millik karasuları, 200 mil veya daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktır.¹³⁴

Deniz ya da göl statüsünün tanınması; Azerbaycan'ın kendi payına düşecek yer altı zenginliklerinin kullanılmasına, yeni koşullar altında da, devam etmesine engel değildir. Bu nedenle, Rusya ve İran tarafları Hazar için hem göl, hem de deniz statüsünün tanınmasına karşı çıkmaktadırlar.¹³⁵ Azerbaycan açısından önem taşıyan nokta Hazar'ın göl veya deniz statüsünde tanınmasından çok, kıyı ülkelerinin deniz üzerinde münhasır yetkilerini kullanabileceği ulusal egemenlik alanlarına bölünmesidir. Ancak Hazar'ın hukuksal statüsü kesin olarak belirleninceye kadar, Azerbaycan her kıyı devletinin kendi bölgesinde kalacak petrol ve doğalgaz rezervlerini işletebilmesini savunmaktadır. Azerbaycan, 6 Temmuz 1998'de Rusya ve Kazakistan'ın imzaladıkları ve Hazar'ın deniz tabanını bölen anlaşmayı olumlu

133 HASANOĞLU, Mürteza, Paylaşılmayan Pasta: Hazar Denizi Bölgesi Sorunları, Belirtiler ve Bölge Devletlerinin Tutumu, www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/bilimder/doc/2003-1/2_hazaroglu.doc, s: 43, 11.12.2004

134 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 3

135 HASANOĞLU, Mürteza, a.g.e., s: 43

bir gelişme olarak değerlendirdi. Ancak Bakü, bu paylaşımı yeterli bulmayıp deniz tabanının üstündeki tüm su kütlelerinin de ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği görüşünü tekrarladı.

4.5.2. Rusya

Hazar'ın üç kıyıdaş ülkesi olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji üretimi konusunda batılı ülkelerle iş birliğine gitmesi Rus politikacıları üç seçenikle karşı karşıya bırakmıştır:

- Birincisi, Rusya geri çekilmeli ve bölge ülkelerinin batılı ülkelerle iş birliğine giderek, Rusya'dan bağımsız enerji sistemi kurmalarına izin vermelidir.
- İkincisi, Rusya kendi enerji politikasını uygulamak için kendi iradesini zorla bu ülkelere kabul ettirmelidir. Rusya'nın bölgede izlediği geleneksel politikalar bu alternatifi destekler niteliktedir. Rusya diplomasisi, geleneksel olarak girişimlerini askeri güç kullanarak desteklemelidir.
- Üçüncüsü, Rusya pragmatik bir politika izleyerek mevcut koşullar altında, bu cumhuriyetlerle olan eski bağlarını da kullanarak istekleri istikametinde mücadele etmelidir.

Rusya yukarıdaki alternatiflerden birini tercih etme konusunda tutarlı bir politika izlememiş, daha çok değişen konjonktüre uygun davranışlar sergilemiştir. Fakat, Hazar'a kıyısı bulunan en büyük ülkenin Rusya olduğu gerçeği de gözden kaçırılmamalıdır. Rusya'nın bölgedeki ağırlığını ve bölgesel sorunlarda oynadığı rolü dikkate alarak, Hazar'ın statüsü sorununda diğer kıyıdaş ülkelere oranla daha çok etkileme imkanlarına sahip olduğu söylenebilir.¹³⁶

Rusya, SB dağıldıktan sonra oluşan şartlara göre Hazar'ın statüsünün yeniden belirlenmesini istemiş ve yeni bağımsızlığını kazanan ülkelere baskı yapmaya başlamıştır. Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde tarihi, stratejik, siyasi ve ekonomik

136 HASANOĞLU, Mürteza, a.g.e., s: 39

sebeplerden ötürü en etkili olabilecek devlet Rusya Federasyonu'dur. Rusya bugüne kadar üç temel politika değişikliği yapmıştır.

Rusya Federasyonu, Hazar'ın hukuki statüsünün 1921 ve 1940 yıllarında SSCB ve İran arasında imzalanan anlaşmalarla belirlenmiş olduğunu ve söz konusu anlaşmalarda münhasır egemenlik alanının yalnız balıkçılık için tanınan 10 millik kıyı şeridinden ibaret olduğunu, bunun dışında kalan bölgelerdeki suların ortak kullanıma açık olduğunu ve Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkelerin bu sulardan eşit haklarla yararlanabileceklerini ileri sürmektedir. Rusya'nın birinci tutumu 10 veya 12 veya 20 millik kıyı şeridi dışındaki su kütlelerinin ve deniz tabanının ortak kullanılacağı şeklindedir. Bu çerçevede Rusya, Hazar'ı kapalı bir su rezervi olarak tanımlamakta, 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesinin Hazar'a uygulanamayacağını belirtmektedir. Rusya özellikle bu tezini Ağustos 1993'ten sonra kesin bir şekilde dile getirmeye başlamıştır.¹³⁷

Hazar'ın deniz statüsünün tanınması durumunda iç sular, kara suları, münhasır ekonomik bölge, kıt'a sahanlığı gibi unsurların bir araya gelmesinden sonra, Rusya'nın en çok istediği açık deniz alanına yer kalmamaktadır. Bunun yanı sıra, bu statünün tanınması durumunda Rusya, gemi taşımacılığı için, uluslar arası hukuktan doğan sorumluluğu gereği, Hazar'dan Karadeniz ve okyanusa ulaşmada tek yol olan Volga ve Don nehirlerini birleştiren Volga–Don kanalını kıyıdaş ülkelere açık tutmalıdır. Hazar'ın göl olarak değerlendirilmesi durumunda ise, konuya ilişkin düzenleme getiren uluslar arası hukuk prensipleri gereği, Hazar kıyıdaş ülkeler arasında, tüm egemenlik hakları içerecek şekilde, milli sektörlere bölünmelidir. Bu durum hiçbir şekilde Rusya'nın bölgeye yönelik politikaları ile bağdaşmamaktadır. Her iki tanımlamanın Rusya'nın çıkarlarını yeterli ölçüde kapsamaması nedeniyle Rusya "kapalı su havzası" gibi yeni bir statü önerisinde bulunmuştur.¹³⁸

Bu Rusya Federasyonu'nun resmi ve uzun süreli görüşü olmuştur. Rusya, 1982 BM Deniz Hukuku Konvansiyonunun kıyı devletlerine münhasır ekonomik alan tanıyan maddelerinin Hazar'da kıyısı bulunan ülkelere uygulanamayacağını, İran-Rus anlaşmalarına göre her ülkenin 12 mile kadar kendi egemenliklerini

137 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 5

138 HASANOĞLU, Mürteza, a.g.e., s: 39

kullanabileceklerini, Hazar'ın geri kalan kısmında her kıyı ülkesinin petrol rezervlerinin işletilmesinde eşit haklara sahip serbest alanların olduğunu ileri sürmekteydi.

Rusya'ya göre kaynakların kullanım problemi olaşma temelinde çözümleni ve bütün kıyı devletleri veto hakkına sahip olmalıdır. Buna bağılı olarak, Hazar'ın altında bulunan kaynaklar bütün kıyı devletlerinin ortak malıdır. Rusya'nın bu pozisyonu Türkmənistan ve bazı küçük farklılıklarla İran tarafından da desteklenmiştir. Kıyı devletlerinin Hazar'daki doğal kaynakların kullanımını mekanizması ve Hazar'ın statüsü hakkında bir anlaşmaya ulaşmıca kadar, hiçbir tarafın 10 mil ötesinde doğal kaynakları kullanarak mevcut statüyü ihlal etme hakkının olmadığını ileri sürmektedir.

Uluslararası uygulamalarda göllerin ortak kullanımda olduğu örneğine hemen hiç rastlanmamaktadır ve aynı zamanda göller denizler gibi uluslararası hukukla düzenlenmemiştir. Bunun etkisi ile olacak ki Rusya göl tezini zamanla terk etmiş ve 26 Şubat 1921 ve 25 Mart 1940 tarihli İran ve Sovyetler Birliğı tarafından imzalanan anlaşmalara dayanarak Hazar'ın "kapalı su kütlesi" veya "kapalı deniz" olduğunu ileri sürmüştür.¹³⁹

Rusya'nın ikinci konumu 12 Kasım 1996'dan itibaren 40-45 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanım şeklindedir. Böylece Rusya Hazar'ın bölünmesini kabul yönünde bir adım atmıştır.¹⁴⁰ Fakat Rusya, Hazar'a deniz hukukunun tam olarak uygulanabileceğini hiçbir zaman savunmamış ve Hazar'ın özelliklerini dikkate alarak Deniz Hukukunun belirli istisna ve değişikliklerle uygulanmasını istemiştir. Örneğin; Hazar'ın ortasında kalacak olan açık denizle ilgili özel uygulamalara yer verilmesi ve karasularının genişliğinin 45 deniz miline kadar belirlenmesi vs. Hazar'da Deniz Hukukunun uygulanması Hazar'ın kıyıdaş olmayan ülkelere de açılmasını gündeme getirecektir. Bu ise en fazla Hazar'da başka ülkelerin gemilerini görmek istemeyen Rusya ve İran'ı endişelendirmektedir.¹⁴¹

139 ÜNAL, Ömer Faruk, Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu, a.g.e., s: 24-25

140 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 5

141 ÜNAL, Ömer Faruk, Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu, a.g.e., s: 25

Rusya'nın Hazar'ın sektörel bölünmesini engellemek için ileri sürdüğü diğer bir resmi gerekçe ise tam bir (deniz tabanı, su kütlesi) bölünmenin doğal çevreye zarar vereceğidir. Moskova Hazar'ın korunması gereken çok hassas ve eşsiz bir doğal çevreye sahip olduğunu iddia etmekte, eğer Hazar sektörlerine bölünecek olursa bunun neden olacağı çevresel kirlenmeden korunması gereken bir balıkçılık sanayinin varlığını gündeme getirmektedir. Ortak denetimin, denizin doğal kaynaklarını özellikle de Rusya ve İran arasındaki antlaşmalarca güvence altına alınmış balıkçılık haklarını daha iyi koruyacağı iddia edilmektedir. Rusya'nın çevreyi korumak için ortaya çıkan bu yeni arzusu gerçekçi gözükmemektedir. Çünkü Sovyet dönemi boyunca Hazar çevre açısından dünyadaki en tehlikeli bölgelerden birisi olmuştur. Gerçekten Azerbaycanlı bilim adamlarına göre Bakü ve Sumgait'i içeren Apşeron Yarımadası Hazar'ın en çok kirlenen bölgesi olmuştur.¹⁴²

Rusya'nın çıkarlarına en uygun çözüm Hazar'a “özel statü” vermektir. Çünkü bu özel statüye Rusya kendi çıkarları çerçevesinde şekil verebilecektir. Özel statü fikri temelde 10 millik kara sularının ötesinde “ortak kullanıma” dayanmaktadır. Peki ortak kullanımda olan sahalardaki kaynaklar nasıl paylaşılacaktır? Rusya bunun içinde bir paylaşım formülü üretmiştir. Bu formüle göre ortak egemenlik sahasında kalan zenginlik kaynakları kıyıdaş ülkelerin yüzölçümleri ve nüfusları oranında paylaşılacaktır. En fazla zenginliklerin nüfusu ve yüzölçümü en az olan ülkelerin bölgelerinde olduğunu ve en fazla nüfus ve yüzölçüme sahip olan Rusya'nın bölgesinde ise fazla keşfedilmiş zenginlik olmadığını dikkate alacak olursak Rusya'nın bu teklifi oldukça manalıdır. Yani Hazar'da “ortak egemenlik” statüsünün sağlanması durumunda en büyük çıkar sahibi Rusya olacaktır. Hazar'ın milli sektörler, “etki alanlarına” bölünmesi Rusya'yı diğer devletlerin bölgelerinde etkisiz hale getirecektir; zengin doğal kaynaklara sahip bölgede hakim gücünü kaybetmesi Orta Asya'da nüfuz kaybı anlamına gelecektir.

Bu bağlamda Moskova'nın Hazar üzerinde kurumayı düşündüğü “ortak hakimiyet” Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın kendi doğal kaynaklarını yönetme gücünü ortadan kaldırarak ve enerji rezervlerinin işletilmesinde tekel oluşturarak bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını zayıflatacaktır.

142 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 6

Rusya'nın "ortak egemenlik" tezi Hazar havzasında Batının ekonomik ve siyasi etkinliğini engellemeyi amaçlamaktadır. Hazar'da, ister tabandan isterse de yüzeyden olsun ortak egemenlik statüsünün verilmesi her zaman için Rusya'nın müdahalesini mümkün kılacaktır.

Aynı zamanda Rusya; Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın imzaladığı enerji kaynaklarıyla ilgili anlaşmaları tanımamasına rağmen bölgede Rus şirketlerinin yatırımını teşvik etmektedir. Rus petrol şirketlerinin petrol sözleşmelerinde pay elde etmesi Rusya'ya bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolünde nüfuz kazandıracaktır. Sonuç olarak Rusya bir yandan Hazar'ın sektörel bölünmesine karşı çıkarken, diğer yandan bölgesel çıkarlarına uygun şekilde fiili durumdan da faydalanmak istemektedir.

Pravda Gazetesi bölgede cereyan eden olayları "Rusya'ya ait Hazar ve Türkistan'ın batılı monopoller tarafından modern yağması" olarak tanımlayarak Azerbaycan, Çeçenistan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın küresel batı boru hatlarının ara petrol pompalama istasyonlarına dönüşebileceği konusuna dikkati çekmiştir.¹⁴³

Rusya Şubat 1998'den sonra üçüncü bir tutum benimsemiştir. 9-10 Şubat 1998 tarihinde Rusya ve Kazakistan Hazar'ın statüsüne ilişkin bir uzlaşma metni kabul etmişlerdir. Buna göre taraflar Hazar'ın deniz tabanını eşit uzaklık ilkesine göre tamamen bölüşmüşler, su kütesini ise ortak kullanıma bırakmışlardır. Fakat kıyıdaş devletlerin Hazar üzerinde sahip olacakları ulusal sektörler konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Ayrıca taraflar Hazar'ın Rusya-Kazakistan kısmının silahsızlandırılmasını ve çevre, ulaşım gibi konularda işbirliği yapmayı taahhüt etmişlerdir. Mevcut bilgilerden anlaşma ile deniz tabanı ve toprak altı madenlerin araştırılması ve işletilmesinin kıyı devletinin ulusal mevzuatı altına konulup su kütesinin ürünlerinin araştırılması, işletilmesi, çevre koruması ile seyrüsefer konularının tarafların saptayacağı ortak bir rejime tabi tutulmasının öngörüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁴⁴

143 ÜNAL, Ömer Faruk, Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu, a.g.e., s: 25-26

144 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 5

Bu metin Rusya ve Kazakistan Cumhurbaşkanları Boris Yeltsin ve Nursultan Nazarbayev'in onayı ile Nisan 1998'de iki ülke arasında bir anlaşma taslağı haline getirildi. Kuzey Hazar'ın deniz yatağı üzerine iki taraflı bir anlaşma olan Hazar Sınır Belirleme Anlaşması 6 Temmuz 1998 tarihinde Yeltsin ve Nazarbayev tarafından Moskova'da imzalandı. Böylece Rusya'nın "deniz dibi bölünebilir ama su kütlesi ve su yüzeyi ortak kullanıma tabidir" görüşünü benimsediğı görülmektedir. Bu anlaşmanın başlıca amacı, iki taraf devletin, kendi açık deniz maden kaynaklarını işletme haklarını kullanmasıdır. Bu anlaşma ile ilk kez olarak eski Sovyetler Birliğı'nden kopan bir Hazar devleti, kendi denizaltı kaynaklarını üretme ve işletme hakkını ortaya koymuş ve bunu yaparken, denizaltı kaynaklarının bölüşümü konusunu, Hazar'ın hukuki statüsü konusunda açıkça ayrı olarak ele aldirmayı başarmıştır. Bunun sonucu olarak anlaşmanın, deniz ve hava ulaşımı özgürlüğü, denizaltı boru ve kablo hatlarının döşenmesi ve Hazar Denizi'nin tüm diğ er kullanım alanlarının, bundan sonra gelecekte taraf ülkeler arasında yapılacak tek taraflı / çift taraflı anlaşmalar ile düzenleneceğini ve Hazar Denizi'nin yasal statüsünün de bu anlaşmaların tamamlanması sonrasında daha geniş içerikli bir anlaşma ile belirleneceğini gösterdiği söylenebilir.¹⁴⁵

Rusya'nın üçüncü tutumuyla Hazar için "ortak su kütlesi" tanımından "sınır gölü" tanımına yaklaştığı görülmektedir. Rusya Kazakistan ile yapılan sözleşmenin Hazar'da yeni bir statü oluşturacağını kabul etmese de durum pek değişmemektedir. Ancak herşeye rağmen Rusya Hazar'ın tam paylaşımını kabul etmiş değildir. Ayrıca Hazar'a deniz hukukunun uygulanmasına da şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkışın temelinde siyasi ve ekonomik gerekçelerin yanında hukuksal bazı saikler vardır.¹⁴⁶

Rusya, Baltık Denizi ve Karadeniz'le bağlantıyı sağlayan Don-Volga ve Volga-Baltık kanalları yüzünden de Hazar'ın iç deniz statüsünde değerlendirilmesine karşı çıkmaktadır. Rusya bu kanallardaki geçiş rejimini kendi ulusal mevzuatıyla düzenlemektedir. Hazar için 1982 BMDHS'nin Kısım 10'daki "iç deniz" tanımı uygulanırsa bu kanallar uluslararası su yolu haline gelecekti.¹⁴⁷ Böylece Hazar'a

145 Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi, a.g.e., s: 3,

146 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 5-6

147 GÜNDÜZ, Aydın, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler, İstanbul, Beta Yayınevi, 1994, s: 330

kıyıdaş devletlerin bu su kanallarından transit geçiş hakkı doğacaktır. Rusya, Hazar'ı Baltık Denizi'ne ve Karadeniz'e bağlayan su kanallarının yapay su kanalı olması dolayısıyla, bu kanallar ve nehirlerin uluslararası hukukun konusu olmadıklarını iddia etmektedir. Ayrıca Hazar hukuksal açıdan kapalı deniz olarak değerlendirilse bile, karasularından zararsız geçiş ve münhasır ekonomik bölgeden serbest geçiş haklarından sadece kıyıdaş devletler yararlanabilecektir.

Rusya, sorunu zaman zaman BM'e de taşımıştır. Özellikle Rusya, diğer kıyıdaş devletlerden Azerbaycan ve Kazakistan'ın çok uluslu şirketlerle yaptığı petrol anlaşmalarını BM nezdinde kınamıştır.

Rusya, 5 Ekim 1994'te deniz hukukunun diğer denizlerle doğal bağlantısı olmadığından Hazar'a uygulanamayacağını, Hazar'ın yasal rejimini belirleyen İran'la yapılmış olan Sovyet dönemi antlaşmalarının yürürlükte olduğunu ve böylece ortak kullanımın tek çözüm olduğunu açıklayan bir memorandumu BM'de yayınlamıştır. Bu memorandum ayrıca herhangi bir kıyıdaş devletin tek taraflı eyleminin kabul edilemeyeceğini bildirmiştir.¹⁴⁸

Rusya'nın Hazar havzasındaki istekleri arasında, bölge dışı güçlerin bölgeye yerleşmesine engel olma amacı da vardır. Özellikle, ABD'nin bölgedeki yatırımlarını koruma amacıyla veya NATO'nun genişleme süreci içinde herhangi bir şekilde bölge ülkeleri ile askeri alanda iş birliğine gitmesi olasılığına karşı, Rusya bölgede ağırlığını artırma çabasındadır. Rusya'nın böyle bir rahatsızlık içinde olması, Karadeniz'de bulunan Rus filosunun bazı unsurlarını Hazar'a taşıma projesinden de anlaşılmalıdır. Rusya'nın bu girişimine başka türlü makul bir anlam yüklemek zordur. Çünkü, İran da dahil, bölgede Rusya için tehlike oluşturacak hiçbir askeri güç yoktur. Bu girişimi, bölgeye gelen yabancı sermaye üzerinde oluşturulmak istenen caydırıcı girişim gibi de değerlendirmemiz mümkündür.

Özet olarak Rusya'nın kendi önerisini kabul ettirmekle sağlayacağı çıkarları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

- Rusya'dan İran'a doğrudan ulaşmak için tek yol olan deniz yolunu koruyacak.
- Askeri gücünü kullanarak Orta Asya Cumhuriyetlerinin, Kafkasya üzerinden batıya ve bu kapsamda Türkiye'ye ulaşması üzerinde denetim kuracak.
- Ortak kullanım alanındaki olanakların kullanılması kıyıdaş ülkelerin ortak kararı ile olacağından, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğal gazının deniz dibiyle Azerbaycan üzerinden batıya taşınması konusunda belirleyici konuma gelecek.
- İsteddiği doğrultuda statünün kabul edilmesi durumunda, arz edeceği hukuki ve askeri tehdit nedeniyle Hazar'a kıyıdaş ülkelerin batılı ülkelerle Hazar havzasındaki doğal zenginliklerin kullanılmasında engelleyici rol oynayabilecek.
- Yeni kıyıdaş ülkelerin bu zenginlikleri kullanarak güçlü ekonomiye sahip olmasını ve ekonomik açıdan kendinden bağımsız duruma gelmesini engelleyebilecek.
- Batılı devletlerin bölgeye büyük yatırımlar yaptıktan sonra, Rusya'nın bölgeye müdahalesini engelleyici olmalarına fırsat vermemek için bu yatırımları engelleme imkanı kazanacak.
- Hazar havzasındaki doğal zenginliklerden daha fazla pay alabilecek.¹⁴⁹

4.5.3. Kazakistan

Kazakistan Hazar'ın statüsü konusunda Şubat 1998'e kadar Azerbaycan ile benzer görüşleri benimsemiştir. Bu çerçevede Kazakistan Hazar'ı bir iç deniz olarak nitelemiş ve 1982 BMDHS'nin uygulanmasını istemiştir. Kazakistan için kendi petrol ve doğalgaz sahalarındaki egemen haklarının tanınması büyük önem taşımaktadır.

Kazakistan ve Azerbaycan'ın görüşleri karşılaştırıldığında, Azerbaycan'ın Hazar'ın tümüyle ulusal sektörlere bölünmesini savunurken, Kazakistan'ın deniz

149 HASANOĞLU, Mürteza, a.g.e., s: 40-41

yatağının paylaşılması, Hazar'ın sularının ise belirli bir münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılmasını benimsediği görülmektedir.¹⁵⁰

Kazakistan, Azerbaycan'a göre birçok alanda Rusya'ya daha çok bağımlı durumda olduğundan, izleyeceği dış politikada bu unsuru göz önünde bulundurması kaçınılmaz bir şarttır.¹⁵¹ Ayrıca Kazakistan ve Azerbaycan arasındaki bu küçük tutum farklılığı Kazakistan'ın Rusya ile Temmuz 1998'de anlaşma imzalamasını kolaylaştırmıştır. Kazakistan, deniz tabanının tamamen bölünmesini kabul ederken su kütlelerinin ortak kullanılmasını kabul etmekle, Hazar'ı bir sınır gölü olarak değerlendirdiği izlenimi vermektedir. Çünkü Hazar'a deniz hukuku uygulansaydı, kıyı devletlerinin tam egemenliğinin olduğu 12 millik karasuları dışında, 200 millik veya karşı kıyıdaş devletin sınırına kadar münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktı.¹⁵²

4.5.4. İran

Rusya gibi İran'da Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. İran, Hazar'ın bir göl olduğunu ve beş kıyıdaş devlet tarafından ortaklaşa kullanılması gerektiğini söylemekte ve üçüncü devletlerin Hazar'dan yararlanmasına karşı çıkmaktadır. Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar'ın kaynaklarını tek taraflı olarak işletmesini de eleştirmektedir. İran'a göre 1940 Antlaşması 10 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanım ilkesini benimsemiştir. İran, ortak kullanıma ilişkin olarak Hazar'ın sektörlere bölünmesini önermektedir.¹⁵³ İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Mürteza Sarmadi Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ile ilgili olarak; Rusya ve Kazakistan'ın Hazar Denizi dibinin kaynaklarının müştereken kullanımı yolunda mesafe kaydettiklerini, Azerbaycan'ın aksine İran'ın müşterek paylaşım görüşünü ve Hazar Denizi'nin askerden arındırılması ve kıyıdaş ülkeler dışındaki ülkelerin müdahalesi olmaksızın "adil" ve "eşit" bir paylaşımın yürürlüğe konması gerektiğini belirtmişti.¹⁵⁴

150 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 7

151 HASANOĞLU, Mürteza, a.g.e., s: 40-41

152 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 7

153 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 7

154 CAŞIN, Mesut Hakkı, İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları, Avrasya Dosyası İran Özel, Sonbahar 1999, s.306.

İran uzun süre, Rusya'nın tezini desteklemekle birlikte Temmuz 1998'de imzalanan Rusya-Kazakistan Anlaşması ile İran ve Rusya'nın Hazar'daki yolları ayrılmıştır. İran, Rusya ve Kazakistan'ın Hazar'ın deniz dibini paylaşmalarını Mayıs 1998'de BM nezdinde protesto etmiştir. İran bu protestosunda, Hazar'ın beş kıyı devletinin rızası olmaksızın paylaşılmasının kabul edilemeyeceğini ve tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinin Sovyetler Birliği ve İran arasında yapılan 1921 ve 1940 antlaşmalarıyla bağlı olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁵ Ayrıca İran, Türkmenistan ile 7 Temmuz 1998'de (Rus-Kazak Anlaşması'ndan bir gün sonra) ortak bir bildiri yayımlayarak tüm taraf ülkelerin Hazar kaynaklarından eşit pay almasını amaçlayan "Hazar Denizi'nin yasal statüsü hakkındaki tüm kararların beş taraf ülkenin oybirliği ile alınması konusundaki geri dönülmez prensip" e aykırı olduğu gerekçesi ile derhal protesto etmiştir. Buna karşın İran ve Türkmenistan arasındaki bu dayanışma kısa sürmüştür. 1999 şubatında Türkmenistan Bakü'ye uzanan bir Trans-Hazar boru hattı işine girişmiştir. Bu durum, 1999 Kasım'ında Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında Rusya ve İran'ı devre dışı bırakan bir gaz boru hattının çerçeve anlaşmasının imzalanması ile iyice pekişmiştir. Bu anlaşma, Rusya tarafından tartışmalı yasal statü ve Hazar Bölgesinin içerdiği ekolojik risk nedeni ile hala protesto edilmektedir. Bunlar olurken, İran da bağımsız olarak hareket etmeyi sürdürmüş ve Aralık 1998'de Lasmo ve Shell firmaları ile, Hazar'ın İran bölümündeki hidrokarbon potansiyelini değerlendirmek üzere bir Arama Çalışmaları Sözleşmesi imzalamıştır. Bu sözleşme petrol bulunması halinde, üretim yapılacak sahalarda üzerindeki bazı hakların firmalara daha önceden anlaşılan şartlar dahilinde devrini içermektedir. 1999 Mayıs'ında İran, Güney Hazar'da önemli ölçüde genişletilmiş ve hem Azerbaycan hem de Türkmenistan'ın kendi kıta sahanlıkları içinde olduğunu iddia ettiği bir alan üzerinde resmi olarak hak iddiasında bulunmuştur. Dahası, İran bu alana Azerbaycan tarafından halihazırda yabancı şirketlere devredilmiş sahalardan bazılarını da dahil etmiştir. Aynı zamanda İran, teklif edilen ortak egemenlik çerçevesinde, Hazar'da yapılmakta ve yapılacak üretimden sağlanacak bölgesel ekonomik gelirlerin % 20'sini alabilmek amacı ile tüm Hazar maden kaynaklarında eşit hak talep etmeyi sürdürmüştür. Hazar'ın mülkiyeti konusunun düzenlenmesinin savsaklanmasının, en az şey kaybedip en fazla şey kazanacak ülke olan İran'ın işine yarayacağı açıktır. Uluslararası Adalet Divanı

155 Radikal "Hazar'da Kavga Kızıştı", 9 Temmuz 1998, s: 10

aracılığı ile bir anlaşmaya varılması mümkündür, ama bu güne kadar bu tip uluslararası anlaşmalara erişilmesi hep uzun yıllar almıştır.¹⁵⁶

İran, Rusya Federasyonu'nun bu politika değişikliği ile, Hazar'a ilişkin politikasında yalnız kalmıştır. İran'ın bugün Rusya ile uzlaştığı tek noktanın Hazar'dan boru hattı geçirilmemesi olduğu söylenebilir. Diğer kıyıdaş ülkelerin statü konusunda bir uzlaşmaya varmaları halinde, İran'ın bu gelişmenin dışında kalamayacağı düşünülmektedir. Ancak Rusya ile birlikte bir çok sorunlar yaratarak Hazar'daki petrol yataklarının işletilmesini güçleştirebilecektir.

Aslında hukuksal açıdan İran'ın iddiaları güçlü değildir. Çünkü, İran 1991'den önce 10 millik kendi kıyı şeridi dışındaki alanı fiilen Sovyetler Birliği'nin kullanımına terk etmiştir. Bugün Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendi kıyılarına yakın alanda petrol çıkarmasına karşı çıkan İran, Sovyet döneminde Bakü açıklarında Moskova tarafından petrol çıkarılmasına sessiz kalmıştır. Bu durum İran tarafından o dönemde Sovyetler Birliği gibi süper bir devlete karşı koymanın mümkün olmadığı gibi bir tezle açıklanmaya çalışılmaktadır.¹⁵⁷

İran'ın Hazar'a ilişkin beklentileri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İran'ın başlıca amacı batılı güçlerin, özellikle ABD'nin bölgeye yerleşmesini engellemektir.
- Batılı devletlerin Hazar'daki yatırımlarının güvenliğini sağlamak için atacakları adımlar (bölgede askeri güç bulundurmak, iş birliği yaptıkları kıyıdaş ülkeyi askeri ittifaklara alma gibi), İran'ın kendi güvenliğini zedeleyecek bir boyut kazanabilir.
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin petrol gelirleri ile kısa sürede ekonomik kalkınma sağlaması, ülkesinde yetersiz ekonomik koşullar altında yaşayan, yaklaşık olarak 30 milyon Azeri'nin bu Cumhuriyete sempatisinin artması İran'ın bütünlüğü için tehlike arz edecektir.

156 Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi, a.g.e., s: 3-4

157 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 7

- İran tarihin hiçbir döneminde, Rusya ve SSCB karşısında, Hazar'da önemli varlık gösterememiştir. Ortaya çıkan bu tarihi fırsat, İran'a alternatif olarak bu olanağı tanımaktadır.

- İran, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğal gazını taşımada kullanılacak boru hattının kendi topraklarından geçmesini istemektedir. Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi durumunda, bu boru hattının Hazar'ın dibiyle Azerbaycan üzerinden geçmesi olasılığı vardır. Buna engel olmak, yalnız Hazar'da veto hakkı edinerek söz sahibi olmakla mümkündür.

- Bölgede, Türk Cumhuriyetleri arasında iş birliği sonucu oluşabilecek güçlü birlik, İran'ın bölgesel hedefleri ile bağdaşmamaktadır. Böyle bir birliğin oluşmasında bu ülkeler arasında doğrudan sınırların var olması çok önemlidir. Hazar'ın tamamının milli sektörlere bölünmesi Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında böyle bir ortak sınırın oluşmasına yol açacaktır. Hazar'ın ortak mülkiyet altına alınması halinde, böyle bir durum söz konusu olmayacaktır.

- İran'ın günümüzde ve gelecekte kendine müttefik olarak gördüğü Rusya ile doğrudan iletişim sağlayabileceği tek sınır, Hazar üzerinden olabilir. Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi bu olanağı ortadan kaldırmaktadır.¹⁵⁸

4.5.5. Türkmenistan

Türkmenistan'ın Hazar'a ilişkin tutumu, uzunca bir süre diğer kıyıdaş devletlere göre daha belirsiz ve esnek olmuştur. Türkmenistan, Rusya ve İran'ın baskıları nedeniyle önce bu ülkelerin görüşüne yakın bir görüşü Ocak 1997 tarihine kadar savunmuş ve kıyıdaş ülkelere bırakılacak 45 millik münhasır yetki alanı dışında kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına açık bir alan tesis edilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir. Türkmenistan daha sonra bu görüşünü değiştirmiş ve idari paylaşımın orta hat esasına göre yapılması, ayrıca kıyıdaş beş ülkenin Hazar'ın kendi sektörlerinde kalan bölümünde mineral kaynakları münhasıran kullanmakta serbest olması gerektiği görüşünü savunmaya başlamıştır.¹⁵⁹

158 HASANOĞLU, Mürteza, a.g.e., s: 42-43

159 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 8

Ocak 1997’de Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı Azeri ve Çırac petrol sahalarının Azerbaycanlılarca konan isimlerini değiştirmiş ve kendi adını vermiştir.¹⁶⁰ Bu petrol sahaları, 45 millik kıyı şeridinden daha ötede olduğu için Türkmenistan’ın Hazar’ın fiilen ulusal sektörlere bölünmesini desteklediği söylenebilir. Ancak işin ilginç tarafı Hazar’da aynı tezi savunmaya başlayan Türkmenistan ile Azerbaycan, petrol sahaları yüzünden kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüşlerdir.

Fakat daha sonra Türkmenistan’ın tekrar tutum değiştirdiği gözlemlenmektedir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı’nın 6-9 Temmuz 1998 tarihlerindeki Tahran ziyareti sırasında yayımlanan ortak bildiriye, Hazar’ın statüsü konusunda kıyıdaş devletlerin onayladığı bir anlaşma ortaya çıkana kadar İran ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan anlaşmaların geçerli olacağı belirtildi.¹⁶¹ Böylece Türkmenistan, Hazar’ın hem deniz tabanının hem de su kütlesinin ortak kullanımını savunan İran’ın görüşlerine daha yakın hale geldiği görülmüştür.

Türkmenistan’ın Rusya-Kazakistan Anlaşması sonrasında İran ile belirli ölçüde ortak bir tepki sergilemesinin ardındaki en önemli etken, bu ülkenin Azerbaycan ile Hazar’daki tartışmalı petrol sahalarından kaynaklanan sorunların çözümlenmesini bir süre daha mümkün olmayacağı düşüncesi ve Azerbaycan’a karşı bir destek arayışı içinde olması şeklinde açıklanabilir. Bununla birlikte Türkmenistan’ın tutumu halen çok açık değildir. Üstelik Türkmenistan kıyılarına 104 km uzaklıkta bulunan Serdar/Kepez petrol sahası üzerindeki tek taraflı egemenlik iddiasından vazgeçmiş değildir.¹⁶² Bunun sebebi de;Türkmenistan’ın bölgedeki Kepez petrol yataklarını istemesidir. Zira Türkmenistan ile Azerbaycan arasında patlak veren petrol tartışmalarının temelinde Kepez petrol yatakları bulunmaktadır.¹⁶³

Azerbaycan’ın “Azeri” ve “Çırac” yataklarının kullanımına ilişkin batılı şirketlerle imzaladığı antlaşma, Türkmenistan tarafının ciddi itirazlarına yol açmıştır. Dünyanın dev petrol şirketleri ile Azerbaycan petrol şirketi (SOKAR) arasında 20 Eylül 1994 tarihinde “Mega Proje” çerçevesinde “Geliştirme ve Üretim Paylaşım

160 NUGMAN, Gülnar, Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü, Avrasya Etütleri, İlkbahar, 1998, s: 88

161 Radikal, a.g.e., s: 10

162 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 3-17

163 www.arastirma.org/index.php/article/view/78/1/8, 03.05.2004

Antlaşması” imzalanmıştır. Antlaşma Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylandıktan sonra, 12 Aralık 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşmanın kapsamına “Güneşli”, “Çırak” ve “Azeri” adlı petrol yatakları dahildir. Bilindiği üzere, SSCB döneminde Hazar’daki petrol kaynaklarının kullanımı daha çok Hazar’ın Azerbaycan’a ait sektörlerinde olmuştur. Kullanılan yatakların keşfi Azerbaycan Petrol Şirketi tarafından yapılmaktaydı. Söz konusu petrol yataklarından “Azeri” ve “Çırak”, SSCB döneminde de aynı şirket tarafından bulunmuş ve işletilmiştir. Türkmenistan tarafının son dönemdeki itirazı, bu yatakların kendi kıyasına daha yakın olması nedeniyledir. Azerbaycan tarafının buna karşılık öne sürdüğü iddia aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Türkmenistan Anayasasında, Türkmenistan Cumhuriyeti’nin, Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin hukuki varisi olduğu beyan edilmiştir. Uluslar arası hukuka göre, varis devlet, varisi olduğu devletin hukuki sorumluluğunu da taşımaktadır. Bu nedenle, Türkmenistan tarafı Hazar’ın statüsü konusunda, SSCB dönemindeki Hazar’ın milli sektörlere bölünmesi konusundaki 1970 düzenlemesini kabul etmelidir. 1970 düzenlemesinden sonra “Azeri” ve “Çırak” yatakları konusunda ne Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin, ne de bağımsız Türkmenistan Cumhuriyeti’nin 1997 yılına kadar hiçbir itirazı olmamıştır. Uluslar arası antlaşmalar konusunda 1969 Viyana Antlaşmasınının 45 nci maddesine göre, devletler arası ilişkilerde taraflardan biri, var olan fiili duruma uzun bir süre boyunca itiraz etmezse veya susarsa, bu durum hukuki bağlayıcılık kazanacaktır. Bu bakımdan, Türkmenistan’ın bu yataklar konusunda itiraz hakkı ortadan kalkmaktadır.¹⁶⁴

Tartışma konusu olan alanlar ekonomik bakımdan Azerbaycan için hayati önem taşımaktadır. Bunun nedenlerini şu şekilde açıklayabiliriz:

Azerbaycan petrolün ilk çıkarıldığı ülke olduğu için karadaki petrol rezervlerinin büyük çoğunluğunu tüketmiş bulunmaktadır. Bu nedenle denizdeki rezervlerin işlenmesi iktisadi bakımdan büyük önem taşımaktadır.

164 HASANOĞLU, Mürteza, a.g.e., s: 46-47

İkinci olarak, Hazar’da en fazla araştırma Azerbaycan tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla bu harcamaların karşılanması gerekmektedir. Azerbaycan, petrol ve gaz arama ve işleme alanında diğer BDT devletlerine göre, daha fazla ve daha nitelikli elemana sahiptir. Bu elemanların verimli kullanılması açısından da denizdeki petrol yataklarının işlenmesi önemlidir.

Üçüncü olarak, Azerbaycan ekonomisinde petrol ve petrolle ilgili sanayinin ağırlığının büyük olmasıdır. Yani petrol üretiminin azalması ekonominin büyük bir kısmı için hammadde kıtlığı ve başka sorunlar yaratacak ve bu petrole dayalı sanayinin gelişmesine engel olacaktır.

Azerbaycan, uzun süre Türkmenistan’dan doğal gaz ithal etmiş ve içinde bulunduğu iktisadi zorluklardan dolayı ithalatı durdurmuştur, bundan dolayı ülkenin büyük bölümünde doğal gaz kıtlığı söz konusudur. Bu nedenle Azerbaycan’ın özellikle doğal gaz bakımından zengin olan “Kepez” yatağına ihtiyacı hayati derecede önem arz etmektedir.

Türkmenistan’ın ise kara ve denizde işletilmemiş geniş yatakları bulunmakta, çıkarmış olduğu doğal gaz kendi ihtiyaçlarına yetmekte ve önemli bir kısmını ihraç etmektedir. Aynı zamanda Türkmenistan’ın petrolle alakalı yeteri kadar kalifiye işgücü olmadığı gibi sanayisi de petrole dayalı değildir. Kısacası tartışma konusu petrol ve gaz yatakları Azerbaycan için göreceli olarak daha fazla önem arz etmektedir.¹⁶⁵

Bu yaklaşımlar temelinde Hazar denizinin statüsü konusunda bir mutabakata varmak amacıyla Hazar denizine kıyısı olan 5 ülkeden dört tanesi (Azerbaycan hariç) 12 Kasım 1996 da bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre, her devlete 45 mil (75 km’lik) münhasıran bir ekonomik bölge verilmiş, 45 milden sonraki bölgede yer alan kaynaklar “ortak mülkiyet” konusu olarak kabul edilmiştir. Ancak Azerbaycan petrol zenginlikleri 45 milin ötesinde yer aldığından bu ülkenin temsilcisi anlaşmaya imza koymamıştır.¹⁶⁶

165 ÜNAL, Ömer Faruk, Azerbaycan ve Türkmenistan Arasında “Kepez” Problemi., Volume 1, Number 2, 1998, s: 52

166 ÇELİK, Kenan; KALAYCI, Cemalettin, Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü, Avrasya Etüdleri-TIKA, Sonbahar-Kış, Ankara, 1999, s. 112-113

4.6. Hazar'ın Statü Sorununun Türkiye Açısından Değerlendirilmesi

Hazar'ın statüsü konusuna, Türkiye'nin milli stratejik çıkarları açısından bakılacak olursa, Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi en uygun yol olarak değerlendirilebilir. Bunu gerekli kılan unsurları şöyle özetleyebiliriz:

- Türkiye ve bölgedeki Türk Cumhuriyetleri arasında stratejik iş birliği hedefine ulaşmak için, bu devletler arasında olabildiğince ortak sınırlar bulunmalıdır. Hazar'ın tam olarak milli sektörlere bölünmesi durumunda, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Cumhuriyetleri arasında böyle bir sınır gerçekleşecektir. Fakat, Hazar'ın ortak kullanımı bu olanağı ortadan kaldıracaktır.

- Hazar'ın orta kısmının kıyıdaş devletler arasında ortak kullanımı durumunda, Rusya'nın Hazar'ın bu kısmında askeri güç bulundurmasına ortam hazırlanacaktır. Bu durum, Türkiye'nin bölgesel çıkarlarına zıttır.

- Hazar'ın orta kısmının ortak kullanımı, birbiri ile hiçbir karasal sınırı bulunmayan Rusya ve İran arasında doğrudan ulaşım imkanı tanıyacaktır.

- Türkiye, kendi topraklarından geçmesini istediği Bakü-Ceyhan petrol boru hattının gerçekleşmesi için, bu boru hattı ile petrollerini satmayı hedefleyen Azerbaycan tarafının, petrol yatakları üzerinde tam egemenliği gereklidir. Bu da yalnız, Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi ile mümkündür.

- Türkiye, Bakü-Ceyhan petrol boru hattından elde edeceği petrolle, gelecek dönemlerde doğacak enerji ihtiyaçlarının önemli bir kısmını karşılamak istemektedir. Ekonomisinin önemli bir kısmının bağımlı olacağı petrolün sürekliliği için, bu petrol kaynaklarının güvenli ellerde olması gerekir. Bu açıdan, Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi ve söz konusu petrol kaynaklarının tam denetiminin Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın kendi ellerinde bulunması en uygun yoldur.

- Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, Türkiye'nin bölgedeki komşuları arasında en yakın iş birliği içinde olduğu devletlerdir. Bu dayanışmanın devamlı ve dayanıklı olması, önemli ölçüde her bir devletin güçlü ekonomik yapıya sahip

olmasına bağlıdır. Hazar'daki kendi sektörlerinde var olan petrol kaynaklarının kullanımı, bu devletler için böyle bir perspektif umudu doğurmaktadır.¹⁶⁷

4.7. Hazar'ın Deniz veya Göl Statüsünde Değerlendirilmesi

4.7.1. Hazar'ın Deniz Statüsünde Değerlendirilmesi

Hazar'ın deniz veya göl olarak hukuksal statüsünün belirlenmesinde sırasıyla şu üç yola başvurulabilir. Bunlar; Hazar'a ilişkin bugüne kadar yapılan antlaşmalar, en gelişmiş deniz hukuku kurallarını ortaya koyan 1982 BMDHS ve Hazar'a ilişkin olarak oluşmuş yapılageliş kurallarının saptanması.

Daha önceden de belirtildiği gibi, bugüne kadar Hazar'la ilgili dört temel antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaların birinde Çarlık Rusyası diğer üçünde Sovyetler Birliği tarafken, İran her dört antlaşmaya da taraftır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan dört yeni kıyıdaş devlet (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan), Aralık 1991'de yayınladıkları Alma-Ata Bildirisi ile selef devlet Sovyetler Birliği'nin yaptığı tüm antlaşmalarla halef devlet olarak bağlı olduklarını bildirmişlerdir. Dolayısıyla tüm kıyıdaş devletler Hazar'la ilgili antlaşmalara bağlı durumdadır. Ancak en yenisi 1940'ta yapılmış olan bu antlaşmalar Hazar'ın statüsünü açıklığa kavuşturmaktan oldukça uzaktır. 1935 Antlaşmasıyla sadece 10 millik kıyı şeridi balıkçılık alanı olarak belirlenmiş ve 1940 Antlaşması da bunu teyit etmiştir. Bunun ötesinde deniz tabanı ve su kütlesiyle ilgili bir düzenleme yoktur. Zaten kıta sahanlığı kavramı 1945'ten sonra ortaya atılmış ve gelişmiştir. Dolayısıyla bu antlaşmaların fiilen bir işlerliği yoktur.

Deniz hukuku hakkında en son düzenlemeleri içeren 1982 BMDHS'ye müracaat etmek konu açısından yararlı olacaktır. 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren bu sözleşmeyi Hazar'a kıyıdaş hiç bir devlet onaylamamıştır. Bunlardan sadece İran ve Rusya Federasyonu sözleşmeyi imzalamış ama onaylamamıştır. Ancak bu

167 HASANOĞLU, Mürteza, a.g.e., s: 47-48

devletler, sözleşmenin yapılageliş kuralı kaynaklı ve itiraz etmedikleri hükümleri ile bağılıdır. ¹⁶⁸

1982 BMDHS'nin 122. maddesinde “kapalı ve yarı kapalı deniz, iki veya daha fazla devlet tarafından etrafı çevrilmiş ve başka bir denize veya okyanusa dar bir çıkışla bağlanan veya tamamen veya esas itibariyle iki veya daha fazla sayıdaki kıyı devletinin karasuları ve münhasır ekonomik bölgesinden oluşan bir körfez, havza veya deniz, manasına gelir” şeklinde tanımlanmıştır. 123. maddede, kapalı ve yarı kapalı denize kıyısı olan devletlerin sözleşmeden doğan haklarını kullanırken ve görevlerini yerine getirirken birbirleriyle işbirliği yapmaları öngörülmektedir. ¹⁶⁹

Deniz olarak kabul edilmesi durumunda 1982 BMDHS'ne göre her kıyıdaş devletin karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesinin olması gerekmektedir ve her bir kıyı devletinin kendi bölgesindeki doğal kaynaklarını işleme hakkıyla beraber bölünebilir. Bu durumda Hazar'ın bütünü beş ulusal sektöre bölünebilecektir. ¹⁷⁰ Bu görüşe göre Hazar bir denizdir ve bu nedenle, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı çerçevesinde sektörlere bölünebilir. Uluslararası uygulama kabiliyetine sahip olan bu konferansın ilkelerine göre her kıyı devleti kendi sektöründeki kaynakları işletme hakkına sahiptir. Bu hukuki durum SSCB Enerji Bakanlığı'nın 1970'te aldığı ve o günden beri geleneksel uygulaması olan bir karara kadar geri götürülebilir. Bazı çekincelerle birlikte, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan bu görüşü desteklemektedir. ¹⁷¹

Hazar'ın kapalı veya yarı kapalı deniz statüsünde kabul edilmesi, Hazar'ı, Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlayan yapay kanalların uluslararası su rejimine tabi olmaları sonucunu doğuracaktır. Ancak gerek Sovyetler Birliği döneminde ve gerekse bugünkü Rusya Federasyonu döneminde bu kanallar iç sular rejimine tabidir ve bulunduğu ülkenin bu kanallar üzerinde münhasır yetkileri var olagelmiştir. Zaten Rusya'nın Hazar'ın deniz olmasına sürekli olarak itirazı vardır. Eğer Rusya Hazar'ı deniz olarak kabul ederse Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarında uluslararası

168 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s: 9

169 GÜNDÜZ, Aydın, a.g.e., s: 330

170 ARAS, Osman Nuri, a.g.e., s: 178

171 NUGMAN, Gülnar, a.g.e., s: 82

suyolu rejimini uygulamak zorunda kalacaktır. Bu durumda Hazar'a kıyısı olan diğer devletler bu kanallardan transit geçiş yapma hakkına sahip olabileceklerdir.

Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin halefi durumunda bulunan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın, kazanılmış haklar ilkesi gereğince, bu kanallardan transit geçiş yapma hakkına sahip olmaları gerekmektedir. Bu uygulama Hazar deniz statüsünde olmasa bile halef devletler için geçerli olmak durumundadır. İran da daha önceki uygulamalar ölçüsünde kanallardan geçiş yapma hakkına sahip olabilecektir. Ayrıca 1982 BMDHS'nin 124. maddesine göre Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan coğrafi bakımdan elverişsiz ülke konumundadır ve bu açıdan kanallardan serbest geçiş yapma hakkına sahip olmaları gerekmektedir. Kıyıdaş devletler bu sözleşmeyi onayladıkları zaman, ilgili madde Hazar için uygulanabilecektir.

Kazakistan, Hazar'ın deniz olduğunu ve bundan dolayı 1982 BMDHS'nin uygulanması gerektiğini söylüyordu. Ancak Kazakistan'ın Şubat 1998'de Rusya ile vardığı anlaşma, Hazar'ı göl gibi değerlendirdiği izlenimi uyandırmaktadır. Hazar'ın deniz olduğunu savunan ikinci bir devlet de Azerbaycan'dır. Ancak Azerbaycan öncelikle Hazar'ın bir "sınır gölü" olduğunu iddia etmekte ve ikinci bir seçenek olarak Hazar'ın deniz olduğunu kabul edebileceğini söylemektedir. Zaten Azerbaycan için önemli olan Hazar'ın göl veya deniz statüsünde olması değil kendi egemenlik alanının tanınmasıdır.

Diğer kıyıdaş devletlerden Rusya, İran ve Türkmenistan Hazar'ı ortak kullanım ilkesinin geçerli olduğu bir göl gibi değerlendiriyorlar. Ayrıca 1935 Antlaşması her ne kadar Hazar için "Sovyet-İran Denizi" nitelemesi yapmışsa da 1991'e kadar kıyıdaş olan iki devletin Hazar'a sınır gölü muamelesi yaptıkları görülmektedir. Dolayısıyla kıyıdaş devletler Hazar'ın göl olduğu konusunda rahatlıkla mutabık kalabileceklerdir. Ancak esas tartışma da Hazar'ın sınır gölü mü yoksa ortak mülkiyetin olduğu bir göl mü olacağı konusunda yoğunlaşmaktadır.¹⁷²

172 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s: 10-11

4.7.2. Hazar'ın Göl Statüsünde Değerlendirilmesi

Uluslararası göllerin kullanımına ve paylaşımına ilişkin geniş geçerliliği olan uluslararası hukuk kurallarının varlığından söz etme olanağı yoktur.¹⁷³ Bu yüzden kıyıdaş devletlerin uzlaşması önem taşımaktadır. Bugüne kadar Hazar'ın kullanımı ve paylaşımı için iki önemli öneri vardır. Bunlardan biri “ortak mülkiyet” (condominium) olarak da belirtilen ortak egemenlik görüşü, diğeri ise sektörel paylaşım görüşüdür. Tarafların tezlerinin doğruluğunun gözden geçirilmesi açısından tarihi uygulamalara bakmak gerekmektedir. Böylece, bölgesel nitelikli yapılageliş (teamül) kurallarına ulaşmak mümkün olabilecektir.¹⁷⁴

4.7.2.1. Hazar'a İlişkin Tarihi Uygulama

Azerbaycan Meclis Başkanı Rasul Guliyev, Aralık 1995'te Tahran'da yapılan Hazar ülkeleri konferansında, önemli bir iddia ortaya atmıştır. Guliyev'e göre, 1950'lerin başında Sovyet yetkilileri Hazar'ı sektörlere bölmüştür. Bu yaklaşım hem merkezi Sovyet hükümetinin ve hem enerji (petrol ve doğalgaz), ekonomi (balıkçılık) ve ulaşım alanları dahil Hazar'da faaliyette bulunan pek çok bakanlığın faaliyetlerinden açıkça ortaya çıkmaktadır.

1964 yılında İran ve Sovyetler Birliği Hava Anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmada Hazar'ın hava sahasına ilişkin hiç bir atıf veya düzenleme yapılmamıştır. Ancak anlaşma ile o dönemde iki ülkenin kara sınırlarının uç noktalarından (Astara-Azerbaycan, Hüseyinguli (Esen-Guli)-Türkmenistan) düz bir çizgi çekilerek Hazar için uçuş bilgi bölgesi (FIR-Flight Information Region) hattı belirlenmiştir. Astara-Hüseyinguli FIR hattı Hazar'ın paylaşımı anlamına gelmese de, o dönemde her iki devletin Hazar'la ilgili sınır konusundaki anlayışlarının ortaya konmasında dolaylı bir kanıt niteliğinde değerlendirilebilir.

Benzer şekilde yine 1950-60'lı yıllarda Sovyetler Birliği Bakü kıyılarının 10 millik kıyı şeridinin açıklarında petrol çıkarmıştır. Ancak İran bu durumu hiç bir şekilde kınamamış, üstelik Hazar'ın kendi kıyılarına yakın kesimindeki deniz

173 PAZARCI, Hasan, Uluslararası Hukuk Dersleri I. Kitap, Ankara, Turhan Kitabevi, 1992, s: 257

174 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 11

tabanında ve su alanında tek taraflı faaliyetlerde bulunmuştur. Bu da İran'ın zımni olarak, Astara-Hüseyinguli çizgisini Hazar'da kendi egemenlik alanı gibi kabullendiği izlenimi uyandırmaktadır.

Yine 1971-91 dönemi incelendiğinde, Sovyetler Birliği ve İran'ın fiilen Astara-Hüseyinguli bölünmesinin kabul ettikleri yolunda uygulamalar vardır. Bu dönemde Sovyetler Birliği; Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Cumhuriyetleri açıklarında petrol ve doğalgaz aramaları yapmıştır. Yine Sovyetler Birliği Hazar'ın kuzey kesimindeki canlı kaynaklardan tek taraflı olarak yararlanmıştır. İran, 1991 öncesi dönemde Hazar'la çok az düzeyde ilgilenmiştir.

1970'li yıllarda Sovyetler Birliği Hazar'ın kuzeyini Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan Sovyet Cumhuriyetleri arasında eşit uzaklık ilkesine göre iktisadi bölgelere ayırmıştır. Bu paylaşım sırasında eğer kıyı açıklarında adalar varsa, Hazar'a ilişkin sınırın belirlenmesinde o ada kıyıları esas alınmıştır. Bu dönemde Rusya dahil hiç bir Sovyet Cumhuriyeti böyle bir paylaşım tepki göstermedikleri gibi, İran da herhangi bir protestoda bulunmamıştır.

Hazar'ın bu şekilde paylaşılmasıyla, Kazakistan 113.000 km², Rusya 64.000 km², Azerbaycan ve Türkmenistan yaklaşık 80.000 km² lik bir alana sahip duruma geldiler. Her Sovyet cumhuriyeti kendi alanı içerisinde petrol ve doğalgaz araması ile her türlü araştırma yapma konusunda münhasır haklara sahip olmuştur.

Bu paylaşım, Kasım 1993'te Astrahan'da düzenlenen bir seminerde Rusya Federasyonu Başbakanı Victor Chernomyordin'in açıklamasıyla da onaylanmıştır. Yine Sovyetler Birliği dağıldıktan kısa bir süre sonra eski Sovyet Cumhuriyetleri bir araya gelerek Hazar'ın sektörlere bölünmüş halini tanımışlardır.

1992'nin başında Rusya Petrol Sanayisi Bakanlığı yeni oluşan devletler arasında Hazar'daki petrol sahalarının bölünmesiyle ilgili bir direktif yayınlamıştır. Moskova ayrıca Hazar'ın tabanını ayrı ulusal enerji sektörlerine bölmüştür ve Rusya Enerji Bakanlığı bu bölünmeyle ilgili anlaşmalar imzalamıştır.

Görüldüğü gibi, geçmiş dönemdeki uygulama Hazar'ın bir sınır gölü olduğunu tescil etmektedir. 1991'e kadar İran ve Sovyetler Birliği kendi aralarında fiilen aşağı yukarı Astara-Hüseyinguli çizgisine denk düşen bir sınırı Hazar için belirlemiştir. Ya da en azından uygulamalarıyla böyle bir sınırın varlığını zımni olarak kabullenmişlerdir. Sovyetler Birliği bu çizginin kuzeyindeki bölgede pek çok tek taraflı tasarrufta bulunmakla kalmayıp 1970'lerde cumhuriyetler arasındaki sınırı da eşit uzaklık ilkesine göre çizmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra da Rusya ve İran tarafından benzer bir tutum sergilenmiştir. Ancak Rusya ve İran 1993'ten sonra Hazar'a ilişkin politikalarını değiştirerek ortak egemenlik fikrini ortaya atmışlar ve sektörel paylaşım uygulamasını reddetmişlerdir.

Son olarak Hazar'ın yakın geçmişte bir sınır gölü olarak değerlendirildiği ve sektörel olarak da paylaşıldığı yolunda bir sonuca varılmaktadır. Bu da Hazar'a ilişkin olarak sektörlere bölünmüş bir göl olduğu yönünde bölgesel bir yapılageliş (teamül) kuralının varlığını desteklemektedir.

4.7.2.2. Hazar'ın Sınırlandırılması Yöntemi

Hazar'ın sınırlandırılması için, ele alınabilecek iki yöntem vardır. Bunlardan biri ortak kullanım ilkesini kabul edip bu çerçevede bir sınırlandırmaya gitmek, ikincisi ise Hazar'ın sınır gölü gibi tamamen paylaşılmasıdır.

Uluslararası hukukta ortak egemenlik rejimi genel olarak ortak mülkiyet şeklinde belirtilir. Rusya ve İran Hazar'da ortak egemenlik görüşünü desteklemektedir. Uluslararası hukukta kapalı bir su havzası üzerinde ortak mülkiyete El Salvador, Honduras, Nikaragua arasındaki Fonseca Körfezi örneğinde rastlanmaktadır. Her ne kadar ortak mülkiyet genelde ilgili taraflar arasındaki anlaşmayla belirleniyorsa da Fonseca körfezi örneğinde ortak mülkiyet Uluslararası Adalet Divanı'nın bir kararının sonucu gerçekleşmiştir. Divan, Körfez'in eskiden tek bir devlete 'İspanya' ait olması ve uzun bir süredir bütün bir su kütlesi olarak değerlendirilmesini göz önüne alarak, halef devletlerin Fonseca Körfezi'ni ortak kullanmasına karar vermiştir. Ancak bu örneğin Hazar'a uygulanması mümkün

değildir, çünkü öteden beri Hazar'da birden fazla kıyıdaş devlet olagelmıştır.¹⁷⁵ Bir diğer örnekte Bolivya ve Peru arasında Titticaca Gölü'nün paylaşımında olduğu gibi, her bir kıyı devletinin 12 millik kara sularına sahip olması ve gölün geri kalanının ortak kullanıma açık olmasıdır.¹⁷⁶

Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi ise daha geniş bir hukuksal geçerliliğe sahiptir. Ancak bölünmenin nasıl yapılacağı diğer önemli bir sorundur. Yukarıda da bahsedildiği gibi uluslararası hukuk iki veya daha fazla devlet arasında bir sınır oluşturan göllerin kullanımı ve paylaşımına ilişkin herhangi bir düzenleme getirmemiştir. Bu noktada benzeri durumlardaki uygulamalar bir örnek teşkil edebilecektir. Devletler sınırlandırma ile ilgili olarak anlaşarak istedikleri düzenlemeye gitmekte serbest olmalarına rağmen, pek çok anlaşmada sınır gölleri ile ilgili olarak orta hat/eşit uzaklık ilkesinin uygulandığı görülmektedir.¹⁷⁷ Sınır gölleri bütün kıyı devletlerinin sahillerinden eşit uzaklıkta çizilen merkez hattıyla ve bu merkez hattı üzerindeki kara sınırlarının son noktasından çizilen bir dikey hatla ulusal sektörlere bölünebilir. Sonra da devletlerin sınırları göl üzerindeki sınır çizgisi boyunca devletlerin topraklarına ilgili bölümlerin eklenmesiyle geçer. Devletlerin bu bölgeler üzerindeki doğal kaynakları çıkarma hakları sınır çizgisine kadar olan göl sularını kapsar.¹⁷⁸ Örneğin Büyük Kuzey Amerika Gölleri daha 1783 yılında orta hat ilkesine göre sınırlandırılmıştır. Bu konuda diğer örnekler ise şunlardır: Viktorya Gölü (Kenya, Tanzanya, Uganda), Malawi Gölü (Malawi, Mozambik), Cenevre Gölü (Fransa, İsviçre), Çad Gölü (Nijerya, Nijer, Çad, Kamerun).

İki veya daha çok devletin kıyıdaş olduğu kapalı bir deniz veya göle ilişkin sınırlandırma söz konusu olduğu zaman orta hat ilkesi adil ve hakkaniyete uygun ve karar verilmesi açısından önemlidir. Bu konuda Almanya Federal Mahkemesi tarafından 1920 yılında karara bağlanmış olan Constance Gölü davasında da orta hat uluslararası hukukun genel bir ilkesi olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁹

175 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 13

176 ARAS, Osman Nuri, a.g.e., s: 178

177 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 13

178 ARAS, Osman Nuri, a.g.e., s: 178

179 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 13

Kıta sahanlığının belirlenmesinde orta hat esası sıkça kullanılan bir yöntemdir. 1958 Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nde bir anlaşmanın olmaması durumunda özel durumlar çerçevesinde başka bir yola gidilmedikçe kıta sahanlığı sınırının belirlenmesinde orta hat/eşit uzaklık ilkesinin uygulanacağı ifade edilmektedir. Ancak bu ilkedan 1982 BMDHS'de vazgeçilmiştir. 1982 BMDHS'ye göre, kıyıları karşı karşıya veya yan yana olan devletler arasında kıta sahanlığının sınırlandırılması, hakça bir çözüm bulmak üzere, Uluslararası Adalet Divanı statüsünün 38. maddesinde belirtilen hükme göre anlaşma ile belirlenecektir.¹⁸⁰

1969 Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı davalarında önemli olan bir başka husus da mahkemenin deniz sınırlarının belirlenmesinde her bir devletin kıyı şeridi uzunluğu ile orantılı olarak deniz sularından faydalanmasını sağlayacak bir sonuca ulaşılmasını temel kıstas olarak belirlemiş olmasıdır. Söz konusu davalarda orta hat ilkesinin uygulandığı bazı durumlarda kıyı uzunluklarına orantılı olmayan adaletsiz sonuçların ortaya çıkabileceği vurgulanmıştır. Bu durumda deniz hukuku bitişik veya karşılıklı kıyılarda sınırlandırmanın adil bir çözüm sağlanacak şekilde yapılması gerektiğini belirtmektedir. Burada orantılılık ilkesi, orta hat ilkesinin adil olmayan sonuçlarını dengeleyen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Bitişik kıyıların sınırlandırmasına ilişkin olarak iki ayrı yöntem daha bulunmaktadır: Kıyının genel yönüne dikey bir çizgi çizilmesi ve iki devletin kıyı çizgisinin oluşturduğu açının ikiye bölünmesi. Ancak, karşılıklı sınırlandırma söz konusu olduğunda ve kıyı çizgilerinin büyük ölçüde orantısız olmadığı durumlarda tercih edilen yöntem orta hattır. Esasen yukarıda söz edilen diğer iki sınırlandırma yöntemi bitişik suların sınırlandırılması için geliştirilmiştir ve fiziksel olarak karşılıklı suların sınırlandırılmasına fırsat vermemektedir.

Sınırlandırma konusundaki düzenlemelerde, genelde bu üç yöntemden birine veya daha fazlasına başvurularak geçici sınırlar tespit edilmektedir. Karşılıklı devletler arası sınırların belirlenmesi söz konusu olduğunda orta hat yöntemi kullanılarak geçici sınırlar belirlenir. Daha sonraki aşama bu sınırların hakkaniyete uygun ve orantılı olup olmadığının ortaya çıkartılmasıdır. Gerek duyulursa bu hesaplama sayısal olarak yapılabilir. Burada mevcut kıyıların uzunlukları ve kıyıdaş

180 GÜNDÜZ, Aydın, a.g.e., s: 319

devletlerin payına düşen deniz alanı belirlenir. Daha sonra bu iki rakam arasındaki orantıya bakılır.

Orantılık ilkesinin yanısıra göz önünde bulundurulabilecek bir başka unsur bu konuda geçmişten bu yana yapılan uygulamadır. Bir devletin parçalanarak birden fazla devlet haline gelmesi durumunda mevcut idari sınırlar uluslararası sınırlar olarak kabul edilmektedir.

Hazar'a gelince, bu yöntemlerden hem karşılıklı hem de bitişik sular için yapılan uygulamalar değerlendirilmelidir. Zira Hazar'ı kuzey, orta ve güney olarak üç bölüme ayırmak mümkündür. Hazar'ın kuzey kesimi Rusya ve Kazakistan arasında paylaşılmış bulunmaktadır. Hazar'da bu iki devletin egemenlik alanlarının belirlenmesi için hem bitişik hem de karşılıklı sular için uygulanması gereken yöntemler uygulanabilecektir. Bu açıdan Rusya ve Kazakistan'ın Nisan 1998'de kendi aralarında anlaşarak "pragmatik orta hat" esasına göre bir sınır belirlemeleri, Hazar'ın üç bölümlü özelliğinin doğal bir sonucudur. Rusya'nın Azerbaycan ve Kazakistan'ın Türkmenistan ile olan yan deniz sınırı yine bitişiklik esasına göre belirlenecektir.

Hazar'ın orta kesiminde yer alan Azerbaycan ve Türkmenistan'ın sınırları tamamen karşılıklılık esasına göre belirlenecektir. Azerbaycan ve Türkmenistan da kendi aralarında üçüncü devletlerin müdahalesine gerek kalmaksızın sınırı kendi aralarında belirleyebilirler ve Kepez/Serdar petrol yataklarının kime ait olduğu sorununu çözebilirler. Türkmen yetkililerce, SSCB zamanında orta hat esasına göre çizilmiş bulunan ve Azerbaycan-Türkmenistan sınırını gösteren çizgi esas alındığı taktirde "Yüzyılın Anlaşması"nın konusunu oluşturan Çırac yatağının yarısı ve Azeri yatağının tamamının Türkmenistan'a ait kesimde kaldığı, bu itibarla Türkmenistan'a ait olduğu iddia edilmiştir. Yine Türkmen sahiline 104 km, Azerbaycan sahiline ise 184 km mesafede olan Kepez (Azerbaycanca)/ Serdar (Türkmence) bölgesinde Azerbaycan'ın hak iddia etmesine Türkmenistan oldukça sert tepki göstermiştir. Bu sorun halen çözümlenememiştir. Rusya ve Kazakistan arasında ikili bir anlaşma imzalanması, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında da ikili bir anlaşmayla Hazar'ın statüsünün belirlenmesi konusunda en azından uygulamada örnek bir durum ortaya çıkarmıştır. Ancak burada sorun bu ikili anlaşmalarda statüye ilişkin farklı

düzenlemelere gidilmesi durumunda ortaya çıkacaktır. Aynı göl veya denizde iki farklı düzenlemeye gidilmesi, uygulamada bir çok hukuksal ve siyasi sorunu beraberinde getirecektir.

Hazar'ın güney kısmında tek başına İran yer almaktadır. Astara-Hüseyinguli (Esen-Guli) çizgisinin güneyinde yer alan İran'ın egemenlik bölgesinin Azerbaycan ve Türkmenistan ile olan sınırı ise bitişik sulara uygulanan yöntemlerle çözülecektir.

Bu çerçevede İran hariç Hazar'daki idari sınırlar yukarıda belirtildiği gibi, 1970'li yıllarda Sovyetler Birliği tarafından çizilmiştir. Bugün bu sınırlar geçici sınır olarak kabul edilip adil ve hakkaniyete uygun olarak kıyıdaş devletler arasındaki sınırlarda küçük düzenlemelere gidip Hazar'daki kesin sınırlar saptanabilir. Kalıcı sınırların saptanmasında Hazar'a ilişkin olarak iki sorun gündeme gelecektir.

Bunlardan ilki Hazar'da sınırlar belirlenirken kıyıların mı yoksa adaların mı göz önünde bulundurulacağıdır. İkincisi ise sürekli değişen deniz seviyesinde paylaşım konusunda nasıl bir ölçüt saptanacağıdır.

Hazar'daki sınırların belirlenmesinde anakaranın mı yoksa adaların kıyılarının mı esas alınacağı konusunda geçmiş uygulamalarda bir çözüm bulunmaktadır. 1970'lerde Sovyetler Birliği tarafından Cumhuriyetler arasında belirlenen idari sınırlar adaların kıyıları esas alınarak saptanmıştır. Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin tek taraflı tasarrufu olduğu için İran açısından bu uygulamanın hiç bir bağlayıcılığı olamasa da, sorunun çözümünde geçmiş uygulamalardan da yararlanılabilir.

Hazar'ın suları 1978'den beri her yıl yaklaşık 10 cm yükselmektedir. Su seviyesinin yükselmesi bir çok çevre sorunlarına yol açtığı gibi, Hazar'daki sınırın saptanmasını güçleştirmektedir. Zira Hazar'ın doğu yakası batı yakasından daha düz olduğu için, Hazar'ın genişlemesi daha çok doğuya doğru olmaktadır. Bu durumda 1978'den beri Hazar'ın orta noktası sürekli doğuya doğru kaymaktadır. Bundan en karlı çakan devletler Azerbaycan ve Rusya iken, doğu yakasındaki Türkmenistan ve Kazakistan su seviyesinin yükselmesinden zarar görmektedir. Bu özel duruma ilişkin olarak, sınır saptanması konusunda uluslararası hukukta genel geçerliliği olan bir kural bulmak zordur. Dolayısıyla sürekli ve eşitsiz olarak yükselen su seviyesi

karşısında, Hazar'a kıyıdaş devletlerin adil ve hakkaniyete uygun bir sınır belirlemeleri en uygun çözüm olacaktır. Bu tür sorunların çözümünde, kıyıdaş beş devlet tarafından kurulan ve Ekim 1998'de Bakü'de merkezi açılan Hazar Merkez Grubu arabulucu ve eşgüdüm sağlayıcı bir görev üstlenebilir.¹⁸¹

181 ÇOLAKOĞLU, Selçuk, a.g.e., s. 13-16

5. TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASINDA PETROL İLE DOĞALGAZIN YERİ

5.1 Türkiye’de Doğal Gaz

Türkiye doğal gaz tüketiminin yaklaşık %7’sini (30 milyar kübik feet) kendisi üretmektedir. Son yıllarda Trakya, Mersin ve İskenderun civarlarında yeni doğal gaz yatakları bulunmuş olmakla beraber bunlar ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Özellikle elektrik enerjisi üretimine yönelik artan sayıdaki doğal gaz çevrim santralleri ve sanayiinin ihtiyacından dolayı doğal gaz talebinde hızlı bir artış görülmektedir. Türkiye’de doğal gaz değişik nedenlerden dolayı tercih edilmektedir. Doğal gazın temiz bir yakıt olmasının yanı sıra Türkiye’nin doğal gaz kaynaklarına yakınlığından dolayı daha ucuza temin edilmekte olması ve taşımacılık geliri enerji faturasından düşürülebilmektedir.

1999 yılında Türkiye, hemen hemen hepsi ithal olmak üzere 444 milyar kübik feet doğal gaz tüketmiştir ve bu toplam enerji tüketiminin yaklaşık %17’sini oluşturmaktadır. Türkiye’nin mevcut doğal gaz ithalatının yaklaşık %70’i Rusya’dan, geri kalan %30’unun da büyük bölümü sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG-liquidified natural gas) tankerleri ile Cezayir ve Nijerya’dan gelmektedir. Türkiye tarafından Azerbaycan, Mısır, İran, Irak, Rusya ve Türkmenistan dahil olmak üzere bir çok ülke ile doğal gaz alım anlaşmaları imzalanmış veya imzalanması düşünülmektedir. Ancak, konu ile ilgili birçok uzman Türkiye’nin doğal gaz talebi için öngörülen hızlı artış tahminlerine olduğu kadar Türkiye’nin finansal gücünün doğal gaz güç santralleri, yeni boru hatları ve LNG tesislerinin bu kadar hızlı bir şekilde kurulmasına elverişli olup olmadığı konusuna da son derece kuşkuyla bakmaktadır. Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, son derece iyimser olan doğal gaz talep artış tahminleri için daha da fazla kuşku uyandırmaktadır. Türkiye Mayıs 2001’de, İran ve Rusya ile yapılan iki önemli doğal gaz ithalat projesini ertelemiştir. Bu tarihe kadar Türkiye 2004 yılında başlamak üzere yıllık 850-880 milyar kübik feet tutarında doğal gaz ithalatı için anlaşma yapmıştır.

Türkiye'nin doğal gaz tüketiminin yaklaşık iki katını oluşturan bu doğal gaz ithalinin yaklaşık %40'ının Bulgaristan üzerinden Rusya'dan, %33'ünün Karadeniz yolu ile gene Rusya'dan (Mavi Akım Projesi), %17'sinin İran ve %8'inin de Azerbaycan'dan gelmesi beklenmektedir. Uzmanların çoğu, bu büyüklükteki doğal gazın, 2004 yılı için Türkiye'nin talebinden çok daha fazla olduğuna inanmaktadırlar. Bu durum Türkiye'nin çok fazla doğal gaz anlaşması yapıp yapmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Ayrıca gaz ithalatının %70'inden fazlasının Rusya'dan yapılacak olması, Türkiye'nin ithalatın çeşitlendirilmesi amacı ile de ters düşmektedir.¹⁸²

Tablo 5.1: Yıllar İtibarıyla Türkiye'nin Doğal Gaz ve LNG Alım Miktarları

	RUSYA FED.	İRAN	MAVİ AKIM	CEZAYİR	NIJERYA	TPAO	SPOT LNG	TOPLAM (Mil cm ³)
1987	432		-	-	-	88	-	520
1988	1.136		-	-	-	42	-	1.178
1989	2.986		-	-	-	116	-	3.101
1990	3.246		-	-	-	111	-	3.358
1991	4.031		-	-	-	66	-	4.097
1992	4.430		-	-	-	31	-	4.461
1993	4.952		-	-	-	23	-	4.975
1994	4.957		-	418	-	2	-	5.377
1995	5.560		-	1.058	-	-	240	6.859
1996	5.524		-	2.436	-	-	80	8.041
1997	6.574		-	3.300	-	-	-	9.874
1998	6.539		-	3.051	-	150	644	10.383
1999	8.693		-	3.256	77	299	331	12.657
2000	10.079		-	3.962	780	154	-	14.975
2001	10.931	115	-	3.985	1.337	-	-	16.368
2002	11.603	670	-	4.078	1.274	-	-	17.624
2003	11.422	3.520	1.252	3.860	1.126	-	-	21.179
2004	11.106	3.558	3.238	3.237	1.034	-	-	22.173
2005	2.540	557	1.041	853	155	-	-	5.146

Kaynak: www.botas.gov.tr/faliyetler/dg_ttt.asp 24.12.2004

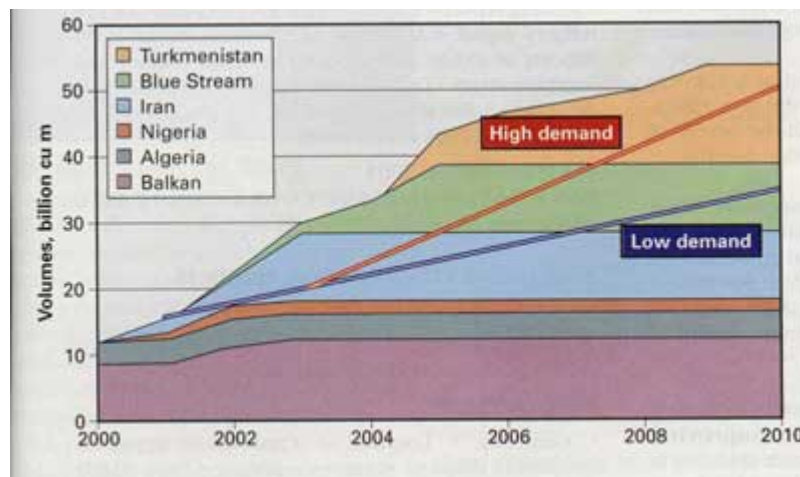
1970'li yıllarda yaşanan petrol krizinden sonra, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de alternatif enerji kaynakları aranmaya başlanmıştır. Bu arayışlar

182 Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları, www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi%2011/pdgb.htm, 05.08.2004

sonunda gelişen sanayi ve şehirlerin enerji ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla, tüm dünyada hızla kullanılmaya başlanılan doğal gazın Türkiye’de de kullanılması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Yapılan çalışmalar ve görüşmeler sonucunda, 18 Eylül 1984 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile eski Sovyetler Birliği Hükümetleri arasında doğal gaz sevkiyatına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile eski SSCB hükümetleri arasında imzalanan doğal gaz sevkiyatına ilişkin anlaşmanın ardından, BOTAŞ ile Soyuzgazexport arasında 14 Şubat 1986 tarihinde 25 yıl süreli bir doğal gaz alım-satım anlaşması imzalanmıştır.¹⁸³

Şekil 5.1: Mevcut ve Yapılması Planlanan Boru Hatları¹⁸⁴

Şekil 5.2: Türkiye'nin Tahmin Edilen Gaz Talebi ve Potansiyel Gaz Sağlayıcıları (Milyar m³ olarak)

183 BAYRAÇ, Naci, a.g.e.

184 Doğal Gaz, www.anap.org.tr/anap/kisisel_sayfalar/cumhur_ersumer/dgaz_turkiye.htm, 23.08.2004

Kısıtlı miktarda üretilebilen yerli doğal gazın Trakya bölgesindeki bazı sanayi tesislerinde kullanılmaya başlanması ile bu yakıt da enerji kaynaklarımız arasına katılmış, ancak 1987 yılına kadar birincil enerji tüketimindeki payı ihmal edilmiştir. 1987 yılında BOTAS tarafından Sovyetler Birliği'nden doğal gaz alımının başlamasıyla birlikte ithal doğal gazın enerji tüketimimiz içindeki payı hızla yükselmeye başlamış ve 2000 yılına kadar yaklaşık 27 kat artarak yılda 513 milyon m³'ten 14.9 milyar m³'e ulaşmıştır.¹⁸⁵ 1999 yılında yaklaşık 13 milyar m³ gaz tüketen Türkiye'nin, 2010 yılı gaz gereksiniminin 55 milyar m³'e, 2020 yılında ise 80 milyar m³'e çıkacağı, Enerji Bakanlığı'nca ifade edilmektedir. Her ne kadar yurtiçi ve dışından uzman kuruluşların, bu rakamların çok yüksek olduğuna ilişkin görüşleri varsa da, sonuçta Türkiye, 2000'li yıllarda büyük bir gaz tüketicisi olmaya adaydır ve gaz temin alternatifleri arasında Hazar kaynakları, belirleyici bir rol oynayacaktır.¹⁸⁶

Bu büyüme tahminleri bir dizi doğal risk taşıyan varsayımlara dayanmaktadır. Bunlar;

- Türkiye GSYİH'sinin yıllık %7 büyüme göstermesi,
- Enerji sektörü yıllık %9 genişlemeye devam etmesi, (ör. 2010 yılına kadar, 7 büyük gaz tabanlı enerji istasyonunun inşaatı ve tamamlanması)
- Yatırım süresi boyunca, proje finansmanı için yıllık 3 ila 4 milyar doların hazır bulunması,
- Etkili proje yönetiminin varlığı ile hem iç hem dış boru hattı altyapısının zamanında tamamlanması ve bu yolla anlaşmaya dair gaz taahhütlerinin gerçekleştirilmesi,
- Arz projelerinin de zamanında ve etken bir şekilde inşa edilmesi,

185 Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Çözüm Önerileri, www.tugiad.org.tr/bultendosya/Enerji_Raporu_Word_Tum.doc, 23.08.2004

186 PAMİR, Nejdet, Hazar Bölgesi'nde Enerji Politikaları:Avrupa'nın ve ABD.'nin Konseptleri, a.g.e.

- Bütün sistemlerin %85 düzeyinde çalışır etkililik taşıması.¹⁸⁷

Geçen 10 yıllık dönemde, BOTAŞ'ın satışını yaptığı doğal gaz miktarında yıllık ortalama artış %15 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında ise BOTAŞ tarafından satılan doğal gaz miktarı bir önceki yıla oranla %18 artmıştır.

Tablo 5.2: Türkiye'nin Doğal Gaz/LNG Alım Satım Anlaşmaları

Mevcut Anlaşmalar	Miktar (milyar m ³ /yıl)	İmzalanma Tarihi	Süre (Yıl)	Durumu
Rusya Fed. (Batı)	6	Şubat 1986	25	Devrede
Cezayir (LNG)	4	Nisan 1988	20	Devrede
Nijerya (LNG)	1,2	Kasım 1995	22	Devrede
İran	10	Ağustos 1996	25	Devrede
Rusya Fed. (Karadeniz)	16	Aralık 1997	25	Devrede
Rusya Fed.(Batı)	8	Şubat 1998	23	Devrede
Türkmenistan	16	Mayıs 1999	30	2006
Azerbeycan	6,6	Mart 2001	15	2006
Toplam	67,8 milyar m ³ /yıl			

Kaynak: <http://www.botas.gov.tr/raporlar/2002.asp> 24.12.2004

Bugüne kadar yapılan doğal gaz ve LNG alım-satım anlaşmalarının miktar, tarih ve süreleri tablo 5.2'de verilmiştir. Sözleşme ile garanti altına alınmış arz miktar ve kaynakları şu şekildedir: Birinci LNG (Marmara Ereğlisi) terminali için, Cezayir'den 4 milyar m³ LNG, Nijerya'dan 1.2 milyar m³ LNG ile, İran'dan 10 milyar m³, Rusya Federasyonu'ndan (Batı) 6 milyar m³ doğal gaza ek olarak, Rusya Federasyonundan (ilave-Batı) 8 milyar m³ ve yine Rusya Federasyonundan

187 Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi, a.g.e

(Karadeniz geçiqli) 16 milyar m³, Türkmenistan'dan 16 milyar m³ ve Azerbaycan'dan da 6,6 milyar m³ olmak üzere tedricen artarak, 2007 yılında toplam 67,8 milyar m³ doğal gaz arzı sağlanmış olacağı ifade edilmektedir.

Mevcut 397 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile verilen yetki çerçevesinde doğal gazın (sıvılaştırılmış hali de dahil) ithali, ithal edilen doğal gazın taşımacılığı ve ticareti BOTAŞ tarafından yapılmaktadır. Bir İktisadi Devlet Teşekkülü olan BOTAŞ, görevi doğrultusunda 8 adet doğal gaz alım anlaşması imzalamıştır.¹⁸⁸ Londra merkezli Dresdner-Kleinwort-Benson'ın yaptığı araştırmaya göre, Türkiye'nin öngördüğü tüm gaz anlaşmalarının gerçekleşmesi halinde, alınan gazın tüketilmesi imkansızdır.¹⁸⁹ Tüm bu anlaşmalar kapsamında alınacak doğal gaz miktarı plato periyotta yaklaşık olarak yılda 67.8 milyar m³'e ulaşacaktır. Bu miktarlar anlaşma süreleriyle çarpıldığında dünya rezervinin %1'ine denk gelmektedir.¹⁹⁰ BOTAŞ Mısır, Irak ve Katar'dan gaz almanın yollarını da araştırıyor. Azeri gazının da Türkmen gazından bağımsız olarak Bakü-Ceyhan hattı gerçekleştiği takdirde Türkiye'ye ulaşma olasılığı çok yüksek.¹⁹¹

Doğal gaz arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi, arz güvenliğinin ve arz esnekliğinin artırılması için hem baz yük tesisi olarak çalıştırmak hem de ihtiyaç duyulduğunda pik düşürücü olarak devreye sokulmak üzere, Marmara Ereğlisi'nde bir LNG ithal terminali inşa edilmiştir. LNG terminalinin; ithal edilen LNG'yi depolamak ve LNG'yi istenilen miktarda gazlaştırarak ana hatta sevk etmek üzere iki ana fonksiyonu bulunmaktadır.

188 Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Çözüm Önerileri a.g.e.

189 Gaz Meselesi, www.mfa.gov.tr/turkce/grupc/cb/2000/03/31032000.htm, 17.06.2004

190 Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Çözüm Önerileri a.g.e.

191 Gaz Meselesi, a.g.e.

Şekil 5.3: Türkiye'nin Doğalgaz Boru Hattı Sistemi¹⁹²

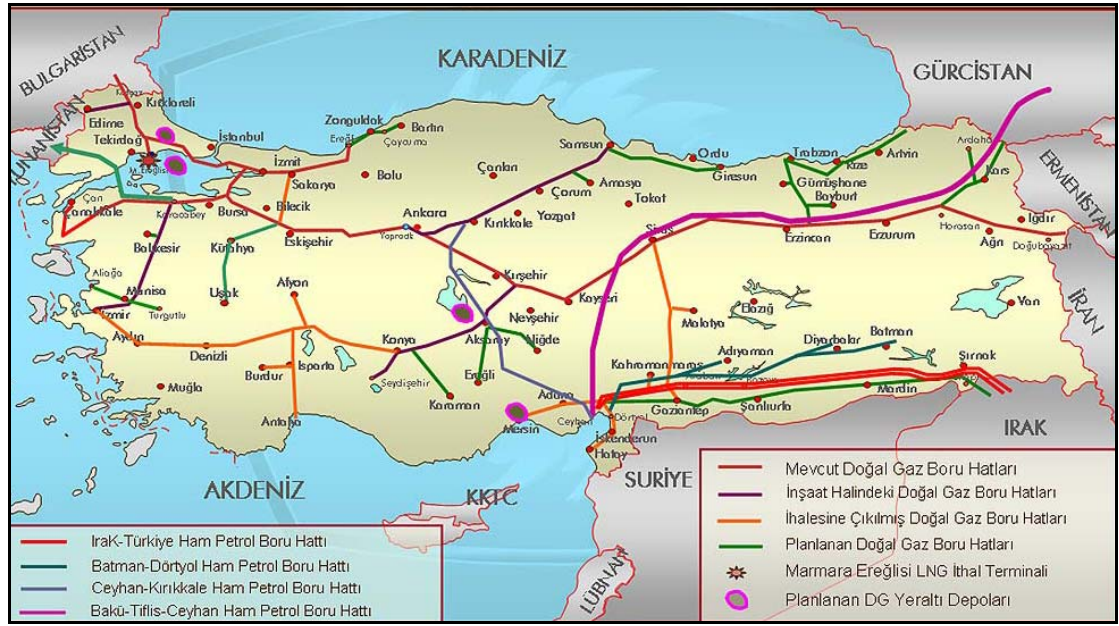
Rusya Federasyonu'ndan Türkiye'ye ulaşan mevcut doğal gaz boru hattı, ülkemize Bulgaristan sınırındaki Malkoçlardan girmekte ve 842 km uzunluğunda olan Türkiye Doğal Gaz İletim Boru Hattı; Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergahını takip ederek Ankara'ya ulaşmaktadır.

Ülkemizin doğusundaki kaynak ülkelerden alınacak doğal gazın Türkiye içinde dağıtımını sağlaması planlanan ve Doğubeyazıt-Erzurum, Erzurum-İmranlı, İmranlı-Kayseri, Kayseri-Ankara ve Kayseri-Konya-Seydişehir olarak 5 bölüm halinde ihale edilen Doğu Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı'nın sözleşmeleri 1998 yılında imzalanmıştır.

Rusya Federasyonu'ndan Mavi Akım Projesi kapsamında temin edilecek olan doğal gaz da diğer bir boru hattı vasıtasıyla taşınacak olup, bu hattın Rusya Federasyonu toprakları ile Karadeniz üzerinden Samsun'a kadar uzanacak olan bölümü GAZPROM Şirketi tarafından, Samsun üzerinden Ankara'ya ulaştırılması planlanan Samsun-Ankara Doğal Gaz Boru Hattı ise BOTAŞ tarafından gerçekleştirilecektir.

192 www.botas.gov.tr/haritalar/haritat1.html, 02.03.2005

Ülkemizde özellikle kış mevsiminde ortaya çıkan arz-talep dengesizliklerini gidermek ve doğal gaz sistemindeki düzenlemeyi sağlamak üzere, 1.6 milyar m³/yıl kapasiteli Kuzey Marmara ve Değirmenköy doğal gaz sahalarının yeraltı depolama tesisleri olarak kullanımını amaçlayan bir anlaşma BOTAŞ ile TPAO arasında imzalanmıştır. Bu projenin yanı sıra, ülkemizin doğal gaz ihtiyacına paralel olarak artan yeraltı depolama ihtiyacının da karşılanabilmesi için Tuz Gölü'nde de yeraltı depolama tesisleri inşa edilmesi planlanmaktadır.

Şekil 5.4: Boru Hattı Koridoru Türkiye¹⁹³

Dünyada doğal gaz rezervi 146.4 trilyon m³'tür. Toplam enerjide payı 2000 yılı itibarıyla %21, elektrik üretiminde ise %17'dir. Şu andaki tüketimle 62 yıl kullanılabilir.

Önemli bir rezervi olmayan Türkiye'de ise doğal gazın geçtiğimiz yıl itibarıyla toplam elektrik üretimindeki payı yaklaşık %40'dır. Bu nedenle ülkemizde ortalama elektrik maliyeti ve dolayısı ile satış fiyatında önemli bir ağırlık doğrudan doğal gaz fiyatlarına bağlı olmaktadır. Kısaca Türkiye'de elektrik üretim maliyetlerini düşürmenin en etkin yolu doğal gaz satış fiyatlarının düşürülmesinden geçmektedir.

193 www.botas.gov.tr/haritalar/haritat2.html, 02.03.2005

5.2. Türkiye’de Petrol

1980’li yıllardan önce akaryakıt ithalatçısı olan Türkiye, artık ham petrol ithal etmekte ve petrolü kendi rafinerilerinde işlemektedir. Türkiye’deki ham petrol üretiminin yaklaşık %75’i TPAO tarafından gerçekleştirilmekte ve üretimde ikinci sırayı Shell almaktadır. Türkiye’de ham petrolün işlenmesi ile petrol ürünleri üretimi, ağırlıklı olarak TÜPRAŞ’ın (Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi) sahip olduğu rafinerilerde yapılmaktadır. Bunlar; yılda 11,5 milyon ton kapasiteli İzmit, yılda 10 milyon ton kapasiteli İzmir Aliğa, yılda 5 milyon ton kapasiteli Kırıkkale Orta Anadolu ve yılda 1,1 milyon ton kapasiteli Batman Rafinerileridir. Türkiye’de Petrol Kanunu hükümleri gereğince yabancı sermaye ile kurulan tek rafineri; yılda 4,4 milyon ton kapasite ile çalışan ATAŞ(Anadolu Tasfiyehanesi A.Ş.)’tır. 1958 yılında Mersin’de kurulmuş olan ATAŞ’ın bugünkü ortakları MOREF (%51), Shell (%27), BP-Türk (%17) ve Marmara Petrol (%5)’dür.¹⁹⁴

Türkiye’nin başlıca boru hatları ise yıllık 70,9 milyon ton kapasiteli Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı, yıllık 3,5 milyon ton kapasiteli Batman-Dörtyol Boru Hattı ve yıllık 5 milyon ton kapasiteli Yumurtalık-Kırıkkale Boru Hattıdır.¹⁹⁵

Türkiye’nin ham petrol tüketimi 1965-2001 yılları arasında %568,7 ve 1990-2001 yılları arasında %40,9 oranında artmıştır. 1996 yılında Türkiye’nin petrol ithalatının yüzde 41,1’ini Suudi Arabistan karşılamakta iken, 1997 yılında bu oran %23’e ve 2003 Ocak-Nisan döneminde %16’ya düşmüştür. 1999 yılında İran ve Libya, Türkiye’nin petrol ithal ettiği en önemli iki ülke konumuna gelmiştir. Türkiye’nin petrol ithalatında Rusya’nın payı, 1999 yılında bir sıçrama göstererek petrol ithalatının %9,3’ünü oluşturmuştur. 2001 yılına gelindiğinde, Türkiye’nin Rusya’dan gerçekleşen petrol ithalatı 776 milyon dolara ve bu ülkenin toplam petrol ithalatı içindeki payı %20’ye kadar çıkmıştır. 2003 yılı Ocak-Nisan döneminde Rusya’dan yapılan ham petrol ithalatı, Rusya petrollerinin görece ucuzlaması sonucu, toplam petrol ithalatının %9’una düşmüştür. Türkiye’nin petrol ithalatının yaklaşık %10’u Suriye’den yapılmaktadır. 1996-1999 yılları arasında Cezayir ve Mısır, 1998-

194 YILDIRIM, Sevil, Dünyada ve Türkiye’de Petrol, Ağustos, 2003, s: 36

195 www.tpao.gov.tr, 24.12.2004

2000 yılları arasında ise Kazakistan petrol ithalatı yapılan belli başlı ülkeler arasında yer almıştır.

1996 ve 1997 yıllarında, Irak'tan 32 ve 76 milyon dolar değerinde petrol ithalatı yapıldığı görülmektedir. Bu rakam, 1996 ve 1997 yıllarında toplam petrol ithalatının sırasıyla %1 ve %2'sini oluşturmuştur. Irak Petrol Boru Hattı, BM ambargosundan dolayı, 2001 yılı öncesindeki kadar yoğun kullanılmamaktadır.¹⁹⁶

Ülkemizin ham petrol ithalatı yaptığı ülkeler ve payların gelişimi tablo 5.3'de, ham petrol işleyen rafineriler ve kapasiteleri tablo 5.7'de verilmiştir.¹⁹⁷

Tablo 5.3: Yıllara Göre Türkiye'nin Petrol İthalatında Tedarikçilerin Payı

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
RUSYA FEDERASYONU	12,7	15,6	15,3	17,3	17,8	21,0	17,4
MEKSİKA	20,7	16,9	16,1	20,5	16,7	19,8	18,4
LİBYA	41,1	23,0	21,5	15,8	18,0	15,6	16,5
İTALYA	2,8	2,3	2,9	9,3	7,8	20,0	16,4
SURİYE	8,1	10,8	9,1	9,3	10,7	10,7	10,5
IRAK	5,6	9,6	13,2	0,4	0,8	0,0	0,2
GÜRCİSTAN	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0
SUUDİ ARABİSTAN	8,1	5,5	5,5	3,2	0,0	0,4	1,4
TUNUS	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
İRAN	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
KAZAKİSTAN	0,0	0,0	3,1	6,3	4,0	0,0	0,0
MISIR	0,0	0,3	0,2	0,0	0,0	0,3	0,3
İNGİLTERE	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0
CEZAYİR	0,9	2,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
DİĞER ALIMLAR	0,0	13,3	12,7	17,7	24,2	12,2	16,9
TOPLAM DEĞER (MİLYON \$)	3.416	3.194	2.084	2.755	4.208	3.878	4.088

Kaynak: www.tugiad.org.tr/bultendosya/ Enerji_Raporu_Word_Tum.doc, 23.08.2004

Türkiye'nin toplam ithalatının yaklaşık %9'u ham petroldür. GSMH'nin %2'sinden biraz fazlası, net petrol ithalatı için harcanmaktadır. Yerli üretim giderek azalmakta ve yurt içinde tüketilen petrolün yaklaşık %90'ı ithal edilmektedir.

196 YILDIRIM, Sevil, a.g.e., s: 36

197 Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Çözüm Önerileri a.g.e.

Tablo 5.4: Türkiye'deki Petrol İthalatının Toplam İthalat İçindeki Payı

YIL	TOPLAM İTHALAT (MİLYON DOLAR)	PETROL İTHALATI (MİLYON DOLAR)	PETROL İTHALATININ PAYI
1996	43.627	3.416	7,83
1997	48.559	3.194	6,58
1998	45.921	2.084	4,54
1999	40.671	2.755	6,77
2000	54.503	4.208	7,72
2001	41.399	3.878	9,37
2002	44.756	4.088	9,13

Kaynak: Energy Policies of IEA Countries Turkey 2001 Review,
<http://library.iaea.org/textbase/nppdf/free/2000/turkey2001.pdf>, 05.08.2004

Türkiye'nin petrol ithalatının toplam ithalatı içindeki payı 1996-1998 boyunca azalarak 1998 yılında yüzde 4,5'a düşmüş, daha sonra artarak 2001 yılında yüzde 9,4 ve 2002 yılında yüzde 9,1 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5.5: Türkiye'de GSMH'dan Net Petrol İthalatına Ayrılan Pay

YIL	PETROL İTHALATI (\$)	PETROL İHRACATI (\$)	NET PETROL İTHALATI (MİLYON \$)	GSMH (MİLYON \$)	PETROLE AYRILAN PAY (YÜZDE)
1996	3.415.917.157	0	3.416	183.969	1,86
1997	3.194.145.235	489.058	3.194	196.991	1,62
1998	2.083.860.763	2.596.432	2.081	212.014	0,98
1999	2.754.939.437	5.125.634	2.750	190.878	1,44
2000	4.208.259.899	4.650.189	4.204	200.157	2,10
2001	3.877.952.681	2.928.444	3.875	148.198	2,61
2002	4.087.774.602	3.216.989	4.085	179.898	2,27

Kaynak: Energy Policies of IEA Countries Turkey 2001 Review,
<http://library.iaea.org/textbase/nppdf/free/2000/turkey2001.pdf>, 05.08.2004

Tablo 5.6: Türkiye’de Tüketilen Petrol İçinde İthalatın Payı

YIL	TOPLAM YERLİ ÜRETİM (TON)	İTHAL EDİLEN HAM PETROL (TON)	TOPLAM HAM PETROL	DİŞA BAĞIMLILIK
1997	3.457	23.324	26.781	87,09%
1998	3.224	23.791	27.015	88,07%
1999	2.940	22.837	25.777	88,59%
2000	2.749	21.363	24.112	88,60%
2001	2.551	23.142	25.693	90,07%

Kaynak: Energy Policies of IEA Countries Turkey 2001 Review,
<http://library.iaea.org/textbase/nppdf/free/2000/turkey2001.pdf>, 05.08.2004

İç pazarda tüketilen petrol içinde ithal edilen ham petrolün payı, 1997-2001 boyunca genel olarak artmış ve 1997 yılında tüketilen petrolün yüzde 87’si ithal iken 2001 yılında bu oran yüzde 90’a çıkmıştır. Petrol fiyatlarından bağımsız olarak, tüketilen petrol içinde yerli üretim miktarının payı düşerken, ithalatın payı artmaktadır.¹⁹⁸

Tablo 5.7: Türkiye’deki Rafinerilerin Kapasiteleri

Rafineriler	Kapasite (Milyon Ton/Yıl)
Kırıkkale Rafinerisi	5.0
Batman Rafinerisi	1.1
Ataş Rafinerisi	4.4
İzmit Rafinerisi	11.5
İzmir Rafinerisi	10.0
Toplam	32.0

Kaynak: www.tupras.com.tr, 02.03.2005

6. HAZARIN ÜLKELER AÇISIDAN STRATEJİK ÖNEMİ

6.1. Hazar'ın Stratejik Önemine Genel Bakış

Dünya genelindeki bilimsel ve teknolojik gelişmeler, baş döndürücü bir hızla ilerlemesine rağmen, petrol yerine ikame olunabilecek alternatif enerji kaynaklarının ekonomik tarzda üretimine ve/veya kullanımına yönelik formüllere henüz ulaşamamıştır. Üstelik yakın gelecek için hiç kimse böyle bir beklentiye de girememektedir. Daha vahim olan boyut ise tüketim katsayısı ile ispatlanmış mevcut rezervlerin aynı kalması halinde, dünyadaki ham petrol rezervlerinin 43 yıl içinde tükenerek olmasıdır. Bu durum, icadından beri insan hayatının her döneminde üstün yerini muhafaza etmiş bulunan petrolün önemini, günümüzde daha da arttırmıştır. Zamanımızda tüketilen enerjinin %40'ının petrolden elde edildiğini ve ayrıca petrolün; 3000'i doğrudan olmak üzere toplam 6000 civarında ürünün girdisini sağladığı hesap edildiğinde, bu önem daha da açık olur. Nitekim 20. yüzyılda yaşanan olağanüstü teknolojik devrim, kaynağını ve ivmesini büyük ölçüde petrolden almıştır.

Bundan başka petrol; 1850'lerden bu yana yaşanan amansız mücadele ve savaşların pek çoğu için hem temel neden, hem de sonuçlarının belirleyicisi olmuştur. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma neden, şekil ve zamanının tayininde birinci etkenin, batılı emperyalistlerin petrole dayalı çıkar beklentileri olduğu, tüm tarihçilerin ittifak ettiği bir konudur. Sınırların çizilişi de yine petrolle yakın ilişkilidir. Bugün Musul, Kerkük'te petrol olmasaydı, belki de Türkiye sınırları içinde olacaktı. Bugün Irak'ın kuzeyinde oluşan Kürt meselesi de gündemde olmayacaktı. O günün içinde Osmanlı ile müttefikler arasında imzalanan anlaşma gereği herkes yerinde duracaktı. Anlaşmadan sonra, müttefikler, bilhassa İngiliz orduları sürekli petrolün sınırlarına doğru ve suyun sınırlarına doğru hızla ilerlemişler ve bunun önemini belirtmişlerdir. Yani bölgedeki su ve petrol kaynaklarını kontrol edebilmesi açısından, bu bölgedeki askerlerini bu sınırlara

çekmişlerdir. O bakımdan bizim, Güney sınırimıza bir siyasi askeri haritadan çok, jeologlar tarafından çizilmiş harita olarak bakmak gerekir. Benzer şekilde şimdi Hazar petrollerine baktığımız zaman; olayın tarafları var. Olayı taraflar açısından değerlendirmek lazım. Olayın taraflarından biri Rusya Federasyonu. Taraflarından diğeri, burada bağımsızlığına kavuşmuş, tarih, kültür ve diğer yönleriyle bize yakın hissettiğimiz insanlar, cumhuriyetler ve malın gerçek sahipleri. Ve bu bölgede gelecekte söz sahibi olmak isteyen diğer devletler. Bir de bu petrolü işleyecek olan şirketler.¹⁹⁹ Batılı petrol şirketlerinin, Rusya'nın zayıflamasına paralel olarak bölgede etkin olmaya başlamasıyla birlikte, söz konusu bölgede hiç bir gücün tam egemen olmadığı bir durum hasıl olmuştur.²⁰⁰

Orta Asya'da meydana çıkan bu büyük mücadele daha çok yeni bir "Büyük Oyun" olarak değerlendirilmektedir.9. yy'daki İngiliz çıkarlarıyla Rus çıkarlarının kapıştığı büyük oyuna benzeyen bugünkü mücadele, jeopolitik ve petrol unsurlarını içermektedir.²⁰¹ Söz konusu nüfuz mücadelesinin 1993 yılından itibaren temel faktörü Hazar enerji kaynaklarıdır.

Bir anda bütün dünyanın stratejik bakışları üstünde odaklanan Hazar ve çevresi; tarihsel, toplumsal, kültürel ve ekonomik doku ve dinamikleri itibariyle, çok bilinmeyenli bir denkleme andırmaktadır. Öyle ki bir yanında "eski" ve fakat "eskimemekte ısrarlı vasi" sıfatıyla Rusya; bir yanında çok yakın tarihsel, kültürel ve soy bağları ile bağlı bulunan Türkiye; diğer bir yanında ise marjinal çıkışları ile hem ülke bütünlüğünü koruma ve hem de "dünya devleti" görünümünü pekiştirme gayretindeki İran gibi ülkeler yer almaktadır. Öte yandan, son dönem jeostrateji ve jeopolitik uzmanlarının tartışma gündemlerindeki "Çin, Rusya, İran", "Çin, Hindistan, Rusya" gibi Avrasyacı ittifaklar ve günden güne ABD hegemonyasına dönüşen bir dünya düzeni.

Bölge merkezli çıkar mücadeleleri platformunda, harici güçler enerji potansiyelinin akım ve kullanımı stratejisini kendi yararları doğrultusunda bir yapılanma düzlemine çekerken; geliştirilen proje taslaklarının daha çok objesi

199 UZUN, Hayrettin, Hazar Petrolleri ve Türkiye, [www.hendese.org/Hendese3/Hendese3/5Hazar petrolleri.pdf](http://www.hendese.org/Hendese3/Hendese3/5Hazar%20petrolleri.pdf), 11.12.2004

200 ASLAN, Yasin, Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye, Ankara, 1997, s:10

201 ERDOĞAN Bülent, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Alfa Yayıncılık,1998, s:233

konumundaki bölge ülkeleri de, Rusya'nın toparlanma ihtimalini hesap ederek, bağımsızlıklarını kurumsallaştırmaya çalışmaktadırlar. Bölge ülkeleri, orta ve uzun vadede bağımsızlıklarının sürdürülebilirliğinin en büyük güvencesi olarak, bölge dışı güç odaklarının burada, vazgeçemeyecekleri ve hatta riske atamayacakları bir takım köklü yatırım ve genel olarak ilişkiler ağı oluşturmaları gereğini kavramış görünmektedir. Buna karşılık Rusya ise derinlemesine yaşadığı ekonomik bunalım ve finansman sıkıntısı nedeniyle en azından şimdilik, bölgenin jandarmalığını yapamayacağı ve bölge dışı güçlerle yatırım rekabetine girişmeyeceğinin bilinci içerisinde, hiç olmazsa bölgede yaşanan yeni jeopolitik denge oluşumlarına müdahaleyi çıkar yol görmektedir.²⁰²

6.2. Orta Asya Ülkeleri

Orta Asya halkları yüzyıldan fazla kendi iradelerini zorla kabul ettiren ve günümüze kadar sömürgeci bir devlet olan Rusya'dan bağımsız olarak ekonomik ve politik açılardan yeni bir yapılanmaya çalışmaktadırlar. Ancak bölge ülkelerinin gerçek bir bağımsızlık elde etmeleri uzun bir süre alacaktır. Çünkü bölge ülkelerinin ekonomileri Rus ekonomisine entegre edilmiş ve Rus kaynaklarına bağımlı kılınmıştır. Rusya'nın ise böyle bir bağımlılığı yoktur.

Öte yandan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Rusya'dan bağımsız ve Rusya tarafından kontrol edilmeyen dünya piyasalarına geçişi de gerçekleştirememişlerdir. Bu noktada Orta Asya Türk Cumhuriyetleri her şeyden önce Rusya ile ilişki içinde olma zorunluluğundadırlar. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri 'nde değişim sürecini yavaşlatan nedenler kısaca şöyle sıralanabilir:²⁰³

- Sovyet sömürgeciliğinin mirası olarak ekonomik yapının eksiklikleri,
- Ekonomik kalkınma için gereken insan kaynaklarının olmayışı,
- Yeniden yapılanma ve altyapının kurulması için gerekli sermayenin bulunmaması,

202 KARACABEY, Kürşat, Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Gececeği Ülkelerin Jeopolitiği, Türkistan Bülteni, S:99, 12 Şubat 2000

203 GUMPEL, Werner, Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon, Avrasya Etüdüleri, İlkbahar 1998, s.19-25.

- Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla var olan ekonomik sistemin yıkılması, ekonomisinin büyük oranda tekelleşmesi,
- Üretim araçlarında özel mülkiyetin ve gelişmiş bir girişimliliğin eksikliği,
- İstikrarlı bir para ve banka sisteminin olmaması,
- Devlet ve ekonomi yönetiminde kabiliyetli kadroların yeterli düzeyde bulunmaması,
- Eski Sovyet Cumhuriyetleri'ni imparatorluk sonrası devlet düzeninde birleşmeye zorlayan Rusya'nın uyguladığı siyasi ve ekonomik baskılar,
- Etnik çatışmaların varlığı.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri 'nin dünya ekonomisine açılabilmesi için Rus toprağından geçiše gerek kalmadan dünya piyasalarına serbestçe çıkabilmeleri gerekmektedir. Önceden tüm yolların Rusya'ya yönelmiş olması, Rusya'nın konumunu güçlendirmişti. Doğal gaz ihracı için Rus boru hatlarını kullanmaya mecbur bırakarak doğal gaz sevkiyatını Karadeniz (Novorossiysk) üzerinden gemiyle batıya gönderilmesinin istenmesinde olduğu gibi. Rusya'nın baskısı özellikle Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan üzerinde uygulanmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri 'nin Rusya'nın etrafından geçen batı ve güneye doğru yeni yolları araştırmaları bu bağlamda anlaşılmalıdır.

Türk Cumhuriyetlerinin gerçek bir bağımsızlık elde etmeleri için, bu ülkelerde olmayan ve sermaye gerektiren bütün ekonomik yapı değişikliklerinin gerçekleştirilmesi ve dış ticaret gelişmelerinin yönlendirilmesinin ötesinde gerekli insan kaynaklarının da oluşturulması gerekmektedir. Bu oluşum ise uzun yılları gerektirmektedir.

İlk adımı atılan "Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı", Azerbaycan ve Gürcistan kadar olmasa da Orta Asya Cumhuriyetleri için de ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları yolunda en önemli adımlardan birisidir. Çünkü bu proje, Rusya'nın muhalefetine rağmen gerçekleştirilmek ve Rusya'nın etki katsayısını en çok

sınırlayan alternatifin hayata geçirilmesi anlamını taşımakla, tüm bu ülkeler için ciddi bir özgüven kaynağı olmuştur.

Hazar'a kıyısı olan Orta Asya ülkeleri, enerji kaynaklarını geliştirme girişimlerine Azerbaycan'dan geç başlamalarına rağmen, kısa süre içerisinde yabancı şirketlerin odak noktası içinde yer almıştır. Bu ülkeler dünya pazarlarına açılabilme noktasında Rusya'nın etkinliğinden kurtulmak için, Rusya dışından geçecek yolları araştırmaya koyulmuşlardır. Bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte, Orta Asya ülkelerinin zengin enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın etkinliğini kaybetmek istemeyeceği, dış güçlerin ise kaynaklardan pay alma mücadelesine girişeceği görülmeye başlanmıştır.²⁰⁴

6.2.1. Azerbaycan

Azerbaycan'a "coğrafi konum"un belirleyiciliği çerçevesinden bakıldığında, jeopolitik düzeyde önemli ve etkili oluşu, Türkiye jeopolitiği ile Orta Asya jeopolitiği arasında bağ oluşturmasından kaynaklanır. Bu durum jeopolitik ortamın açığa çıkardığı coğrafi bir değerdir. Daha önceleri, Kafkasların Anadolu'yu Orta Asya'ya bağlaması değerlendirilmezken, Orta Asya'da etkili bir Türk varlığının ortaya çıkması bu coğrafi değeri gözler önüne sererek gün yüzüne çıkarmıştır.²⁰⁵

Bütünüyle Kafkasların taşıdığı olağanüstü jeopolitik önemden en büyük payı alan ülke ise hiç kuşku yok ki Azerbaycan'dır. Kafkasların ve Azerbaycan'ın jeopolitik önemi kuşkusuz ki, Orta Asya bölgesinin taşıdığı fevkalade jeopolitik değerden kendisine büyük ölçüde bir ağırlık sağlamaktadır. Çünkü, Orta Asya bölgesi, Asya'nın tam ortasında bulunmakta ve kıtanın bütün istikametlerdeki iç bağlantılarının kavşak noktasını teşkil etmektedir. Orta Asya, Asya'nın tamamını ilgilendiren politikalarda öncelikle dikkate alınması gereken bölgelerden birisidir.²⁰⁶

"Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı"na atfolunan önem de büyük ölçüde, bu projenin

204 İLHAN, Suat, Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası, Avrasya Etüdleri, C.2, S.3, TİKA Yayınları, Sonbahar 1995, s:30

205 İLHAN, Suat, Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları No:134, Ankara, 1993, s.158

206 İLHAN, Suat, Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği, a.g.e., s.161

başlangıç noktasına ev sahipliği yapan Azerbaycan'ın jeopolitik özelliklerinden beslenmektedir.

Tarih boyunca, kimi zaman sayısız büyük mücadelelere sahne olmuş, kimi zamanlar da nice büyük göçlere yol veya barınak sunmuş bu cömert coğrafya; şimdilerde Orta Asya ve Hazar havzasının zengin enerji kaynaklarını batıya pompalayacak bir "şah damar"ını andırmaktadır. İşte bütün bu özellikleri nedeniyledir ki; yıllarca ABD başkanlarına danışmanlık yapmış Jeopolitik ve Jeostrateji uzmanı Prof. Dr. Zbigniew Brzezinski; dünya nüfusunun yaklaşık % 75'ini barındırıp, dünya GSMH 'sinin %60'ına, bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahip bulunan Avrasya'da, Azerbaycan'ı, 50'yi aşkın ülke arasında 5 jeopolitik mihverden birisi olarak şöyle nitelemektedir:

‘Sınırlı büyüklüğüne ve sınırlı nüfusuna karşın dev enerji kaynaklarıyla Azerbaycan da jeopolitik olarak önemlidir. O, Hazar Denizi dibindeki, Orta Asya'daki zenginlikleri içine alan bir şişenin mantarıdır. Azerbaycan'ın tamamen Moskova'nın kontrolüne girmesi durumunda, Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı, hiç bir anlam taşımaz. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kaybetmesi halinde, Azerbaycan'ın kendisine ait ve çok önemli petrol kaynakları da Rus kontrolü altına girecektir. Batı pazarlarına, Rus kontrolü altında olmayan topraklardan geçen petrol hatlarıyla bağlanan bağımsız bir Azerbaycan, aynı zamanda ileri ve enerji tüketen ekonomilerden, enerji zengini Orta Asya Cumhuriyetlerine büyük bir geçiş yolu olur.’²⁰⁷

Azerbaycan'ın jeopolitiğini yeterli düzeyde kavrayabilmek için Rusya'nın; genelde, şimdi bağımsızlığını ilan etmiş bulunan eski Sovyet Cumhuriyetlerine ve özelde Kafkaslara yönelik politikası önem arz eder. Sovyetler Birliği'nin, beklenmedik biçimdeki dağılışı, bölgede yüzyıllardır süre gelen Rus egemenliğine dayalı imparatorluğun büyük ölçüde sonu oldu. İşte bu gelişmeyi gerek Rusya yöneticilerinin, gerekse Rus halkının kabullenmesi ve eskiye duyulan özlem, bugünlerde kendisini sıkça hissettiren bir "gerçek olgu" olarak dışa vurmaktadır.

207 PURTAŞ, Fırat, Hazar Bölgesi'nde Rekabetin Yeni Boyutu: Silahlanma Yarışı, www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=32&yazi=21, 23.06.2004

Rusya tarafından her fırsatta geliştirilip, batı tarafından destek gören Ermenistan, Azerbaycan ve Orta Asya Türklüğü ile Türkiye Türklüğünü birbirinden esaslı biçimde ayırma projesinin baş aktörü olmuştur. Bu anlayış paralelinde Ermenistan, hep desteklenmiş; bu çerçevede Nahçıvan ve dolayısıyla Türkiye ile Azerbaycan'ın kara bağlantısı kesintiye uğratılmak üzere Zengezür bölgesi Ermenistan'a bırakılmış; stratejik önemi yüksek bulunan Dağlık Karabağ, Azerbaycan toprağı olduğu halde, önce yönlendirilen göçlerle kademeli olarak buradaki Ermeni nüfusu artırılmış, akabinde "özerk cumhuriyet" statüsüne kavuşturulmuştur.

Sonuç olarak Azerbaycan, belki de sahip olduğu onca jeopolitik özellik ve üstünlüğün kaçınılmaz neticesi olarak, tam bir ateş çemberinin ortasındadır. Bilinen tarih boyunca hiçbir ulusa uzun süreli yurt olamamışlığı ve sürekli işgallere, el değiştirmelere konu oluşturmalarının temel nedenlerinden biri de budur.

Böyle bir ortamda Azerbaycan Hazar enerji kaynaklarının üretim ve dünya pazarlarına taşınmasını, problemlerin çözümüne ve bölgede denge politikası yürütmeye yönelik olarak kullanmaya çalışmıştır.

Rusya'nın tüm engellemelerine rağmen Azerbaycan'ın 20 Eylül 1994'de, Hazar Denizi'nde kendisine ait olan Güneşli, Çırağ ve Azeri yataklarının işletilmesine ilişkin uluslararası petrol şirketleriyle "Asrın Mukavelesi" olarak adlandırılan anlaşmayı imzalaması bölgedeki güç mücadelesini iyice alevlendirmiştir.²⁰⁸

Yapılan anlaşmalarda Azerbaycan'ın devletler arası denge politikasını izlemeye çalıştığı da görülmektedir:

1. OİEC 'in Şahdeniz anlaşmasında %10 pay verilmesiyle, Hazar'ın statüsü ile ilgili İran'ın Azerbaycan karşıtı politikasını değiştirmek amaçlanmıştır.

2. "Lenkeran- Talış" yataklarının işlenmesi için Fransız şirketleri ile anlaşma imzalanmasıyla da Fransa'nın konusunda Azerbaycan'a karşı olumsuz tutum sergilemesi önlenerek, çekimser kalması amaçlanmıştır.

208 PURTAŞ, Fırat, Hazar Bölgesi'nde Rekabetin Yeni Boyutu: Silahlanma Yarışı, [www.turksam.org/ tr/yazilar.asp?kat=32&yazi=21](http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=32&yazi=21), 23.06.2004

3. Rus şirketi Lukoil'de bazı anlaşmalarda yer almıştır.

Petrol anlaşmalarının yanı sıra petrolün ihracı konusunda güzergah tespitinde de stratejik amaçlar göz önünde bulundurulmuştur. Batılı şirketlerin Bakü-Ceyhan boru hattının ekonomik yönden verimsiz olduğunu devamlı olarak ifade etmelerine karşı, Azerbaycan bu hattı tercihte ısrar etmiştir.

Hem petrol anlaşmalarıyla hem de ihraç güzergahı tespitinde Azerbaycan, Rusya'nın etki alanından uzaklaşarak, bağımsızlığını koruma ve güçlendirmeyi amaçlamıştır. Azerbaycan siyasi ve ekonomik bakımdan Rusya'dan uzaklaşarak bağımsız bir ülke olmayı hedef alırken kısa vadede karşılıklı çıkarları zedelememeye de dikkat etmiştir.

6.2.2. Kazakistan

Sovyetler Birliği döneminde petrolde ikinci, doğalgazda altıncı büyük üretici konumunda olan Kazakistan, günümüzde de petrol, doğal gaz ve diğer madencilik alanlarında önemli bir potansiyele sahip olan ülkedir. Türk ülkeleri arasında petrol rezervleri en zengin ülkedir.

Çok önemli petrol yataklarına sahip olan Kazakistan'ın petrol yataklarının başında ülkenin kuzeybatısında bulunan ve 6-9 milyar varil petrolün olduğu tahmin edilen Tengiz yatağı gelmektedir. Yapılan son rezerv tespit çalışmalarında ise, Tengiz'in 10 katı büyüklükte yeni yatakların varlığı ortaya çıkmıştır. Kazakistan'ın petrol yataklarının coğrafi dağılışı ana çizgileriyle; Batı Ural-Emba petrol havzası, Mangışlak yarımadası yatakları ve Hazar şef sahası şeklindedir. Kazakistan, Hazar'ın Kazakistan'a ait olan bölümündeki yataklarda 10 milyar ton dolayında petrol rezervi olduğunu savunmaktadır. Bölgede faaliyette bulunan petrol firmaları ise biraz temkinli yaklaşarak, rezervin 4 milyar ton olabileceğini ifade etmektedirler. Petrol rezervlerinin 10 milyar ton tahmininin doğru çıkması halinde Kazakistan'ın rezervleri Rusya'dan daha fazla olacaktır.²⁰⁹

209 DiKBAŞ, Kadir, Hazar Petrolleri ve Avrasya Enerji Koridoru, Diyalog Avrasya Dergisi, S:1, İlkbahar 2000, s:12

Petrol, doğal gaz ve diğer madencilik alanlarında büyük rezervlere sahip olan Kazakistan'ın petrol kuyularının yaklaşık %85'i Hazar Denizi'nde bulunmaktadır. Ayrıca büyük miktarda gaz rezervi de Hazar'da bulunmaktadır. Hazar Denizi'ndeki gaz rezervlerinin paylaşımı konusunda Rusya ile anlaşmazlıklar vardır.

Sovyetler Birliği döneminde ulaşabildiği üretim potansiyeline ulaşmada Kazakistan'ın yaşadığı temel sorunların başında, teknik ve finansman yetersizliği gelmektedir. Ancak istikrar unsurunun verdiği avantajla, son yıllarda yabancı yatırımları ülkeye çekmeyi başarabilmiştir.

Kazakistan uluslararası petrol şirketleriyle 27 milyar varillik petrol ve zengin doğal gaz rezervlerini çıkarmayı hedefleyen anlaşmalar imzalamıştır. Kazakistan'ın Tengiz ve Korolev bölgelerinin enerji kaynaklarını çıkarmak amacıyla Chevron şirketi ile imzalanan, 40 yıllık dönemi ve 20 milyar dolarlık yatırımı öngören anlaşma dünyanın en büyük petrol anlaşmasıdır. Bu anlaşma çerçevesinde, Kazak petrol firması Tengiz petrol ve Chevron şirketi arasında yarı yarıya ortak olacak şekilde kurulan konsorsiyumla 4 bin km²'lik bir alanda arama yapılması kararlaştırılmıştır.

Hazar Denizi'nin kendi kıyısında olan petrol ve doğal gaz rezervleri aranması ve işlenmesi üzerine de bir konsorsiyum oluşturulmuştur. Aralık 1993'te imzalanan anlaşma ile ise, Kazakistan'a ait Hazar Denizi kıyılarında petrol ve doğal gaz aranması kararlaştırılmıştır. Bu anlaşma ile ilk aşamada 20, ikinci aşamada ise 60 milyar dolar civarında bir gelirin elde edilmesi hedeflenmiştir. 4 milyar ton ham petrol ve 1.5 trilyon m³ doğal gaz rezervinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Kazak Hazar petrol ve doğal gaz konsorsiyumunda Kazak Devlet Şirketi Kazakistan Kaspiseli'nin dışında İtalya'nın AGİP, İngiltere'nin BP ve British Gas, Norveç'in Statoil, ABD'nin Mobil, Fransa'nın Total ve İngiliz-Hollanda ortaklığının Dach-Shell şirketleri yer almıştır.

Tengiz Chevron ortak girişimiyle, Kazakistan'ın Tengiz petrol sahası Nisan 1993'te işletilmeye başlandı. Bu sözleşmede Chevron'un yatırımları, bir Amerikan şirketinin eski SSCB cumhuriyetleri içinde yaptığı muhtemelen en büyük yatırımdır. Bununla birlikte, Tengiz Chevron Petrol Şirketi'ne yılda 65 000 ile 130 000 varil

petrol ihracatı yetkisi veren ve Chevron ile Kazakistan arasında imzalanan anlaşmaya Rusya'nın kabul göstermesinden doğan ihracat güçlükleri nedeniyle Chevron 1995 yılında yatırımlarını yavaşlattı.²¹⁰ ABD yatırımları, Kazakistan'da çok önemli bir paya sahiptir. 1991'den bu yana ABD yatırımları gaz, petrol, enerji üretimi ve madencilik alanlarına yoğunlaşmış ve 1993-1998 yılları arasında 1.5 milyar dolar yatırım yapılmıştır. Bunun 700 milyon doları, Chevron şirketince, Tengiz sahasına yapılmıştır. Kazakistan'a yapılan yabancı yatırımlarda ABD, %29'luk pay ile ilk sıradadır. Tengiz sahasına yapılan geliştirme yatırımları dışında, bu sahadan üretilen petrolü, gene Rusya sınırları üzerinden, Karadeniz'de Novorossiysk yanında yeni bir yükleme tesisine taşıyacak olan boru hattını finanse ve inşa edecek Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC-Caspian Pipeline Consortium) 'da da ABD'li şirketlerin (Chevron, Exxon-Mobil, Oryx) belirleyici payı vardır.²¹¹

Bu arada, Tengiz alanının yaklaşık üçte ikisi büyüklüğünde olup zengin petrol ve doğal rezervlerine sahip olan Kazakistan'ın Karaçaganak petrol sahasından da bahsetmek gerekir. 1992 Haziran'ında, Rus teknolojisinin geriliği nedeniyle kötüleşen bu petrol sahasını iyileştirmek için Kazakistan British Gas ve AGİP ile anlaşmalar akdetti. Bununla birlikte, British Gas ve AGİP'in uzun vadeli anlaşmalar imzalama teşebbüsleri mali, siyasi ve teknolojik güçlüklerle ve engellerle karşılaştı.

10 Şubat 1995'te, Rusya Kazakistan'a, Karaçaganak petrol alanı ile ilgili anlaşmaya Rusya'nın doğal gaz şirketi olan Gazprom'un anlaşmaya dahil edilmemesi durumunda Karaçaganak gaz ve petrol ihracatına ambargo koyacağı ve bu alandan yapılacak ihracata, üretilen petrolün dünya piyasa değerinin % 15'i sınırlaması getireceği tehdidinde bulundu. 2 Mart 1995'te, British Gaz, AGİP ve Gazprom ile Üretim Paylaşma Prensipleri Anlaşması imzalandı. Kazakistan'ın kıyı petrol rezervleri, yaklaşık 25 milyar varil olup Nijerya'nınkine eşittir ve muhtemelen Tengiz bölgesinden daha fazla petrol ihtiva etmektedir.

Kazakistan'ın Hazar'daki "Doğu Kaşagan" bölgesinde keşif faaliyetleri devam etmektedir. Hazar denizinin kuzey kesimindeki Kazakistan bölümünde bulunan

210 BOCUTOGLU, Ersan, Orta Asya ve Kafkasya'daki Durum ve Avrupa Güvenliği, Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, Trabzon, 1998, s:55

211 PAMİR, Nejdet, Hazar Bölgesi'nde Enerji Politikaları: Avrupa'nın ve ABD'nin Konseptleri, a.g.e.

Kaşakan bölgesinde faaliyet göstermek üzere kurulan konsorsiyomun ortakları arasında İngiliz BP PLC, Amerikan Exxon Mobil, Phillips Petroleum, İtalyan ENI, Japon Inpex Nord ve Royal Dutch/Shell Group bulunuyor. Ayrıca Lukoil'in keşif işlemlerini tamamladığı "Kvalinskoye" yatağında 300 milyon ton petrol rezervi olduğu tespit edilmiştir.

Chevron şirketinin Azerbaycan'a baş vurusu üzerine, Chevron'un çıkardığı petrolün Kazakistan'ın Hazar Denizindeki limanı Aktau'dan tankerlerle Bakü'ye getirilip buradan da demir yolları ile Gürcistan toprağından geçip Karadeniz'deki Batum limanına kadar taşınması üzerine yapılan anlaşma çerçevesinde Chevron Tengiz petrolü nakledilmektedir. Bu yolun çok külfetli olması nedeniyle 1997'de Kazakistan ve Azerbaycan arasında, Hazar Denizi'nin dibinden Bakü'ye kadar petrol boru hattı yapılması hakkında protokol imzalandı.²¹² Kazakistan, Azerbaycan'la birlikte Rus hatları dışında Karadeniz'e açılacak bir hat inşa etmek istemektedir. Kazakistan'ın Ankara deklarasyonunu imzalaması, Azerbaycan yönetimi ve AICO ile 1999'da Bakü-Supsa hattıyla petrol ihraç etme konusunda anlaşması, politik açıdan Azerbaycan-Kazakistan uyumunu göstermektedir.²¹³

2005 yılında toplam üretimin 60 milyon ton olması beklenmektedir. Bu miktarın, iç tüketime ayrılacak kısmı 14 milyon ton olurken, 46 milyon tonu ihraç edilecek. 2010 yılında ise üretimin 84 milyon tona ulaşması ve bu miktardan tahmin edilen 16 milyon ülke içi talebin üzerinde kalan 68 milyon tonunun ihracı hedeflenmektedir.

Yabancı şirketlerle yaptığı anlaşmaların değeri 40 milyar dolardır. Bu anlaşmalar kapsamında Kazakistan 45 yıl sonra petrol üretim hacmini iki katına çıkarmayı ve bu artışla 8-10 milyon ton olan petrol ihracatını ise 30-35 milyon tona çıkarmayı hedeflemektedir. Bu ise Kazakistan'ın yeni petrol boru hatlarına ihtiyaç duyacağı anlamına gelmektedir. Kazakistan halihazırda petrolünü Rusya (Novorossiysk limanı) ve Azerbaycan (Aktau-Bakü-Batum) hattı ile ihraç etmektedir.

212 ALİYEYEV, Haydar, Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü, (Der. İlhan Aliyev-Akif Muradverdiyev, çev. Abdullah Çiftçi-Ergun Kocabıyık), Sabah Kitapları No.77, İstanbul, 1988, s: 167
213 GUMPEL, Werner, a.g.e., s.25-26

Kazakistan petrol ve doğal gazının %70'ini Rusya'ya satmaktadır. Bir kara ülkesi olan Kazakistan için enerji ihraç hatlarının çeşitlendirilmesi hayati öneme sahiptir.²¹⁴ Kazakistan, ülke petrolünün dünya pazarlarına taşınmasında Hazar Boru Hattı'nı orta vadeli olarak görerek Bakü-Ceyhan, İran ve Çin hatlarını ayrıntılı olarak incelemektedir. 2000 yılında Kazakistan'da 35 milyon ton petrol üretildi. Bu rakamın 2005 yılında 100, 2015 yılında ise 170 milyon tona çıkması tahmin edilmektedir. Bu rakamlar ışığında Kazak petrollerini Tengiz'den Karadeniz'deki Novorossiysk limanına taşıyacak Hazar Boru Hattı ile Atırau-Samara hattının orta vadede taşıma problemini çözdüğü, Hazar havzasında bulunacak petrol için yeni hatların gerekli olduğu düşünülmektedir. Alternatif hat arayışlarını aralıksız sürdüren Kazak yetkililer, bu çerçevede Bakü-Ceyhan, Kazakistan-İran ve Kazakistan-Çin hatları ile ilgili fizibilite çalışmalarını ayrıntılı olarak incelemeye çalışmaktadırlar.

Batının stratejik amacı Kazakistan petrollerinin Bakü-Ceyhan'dan ihracının gerçekleşmesidir. Azerbaycan'da Kazakistan'dan Bakü-Ceyhan'a destek istemektedir. Aralık 1999'daki anlaşmaya Kazakistan da imza atmıştır.

Kazakistan Çin'e uzanacak bir hat üzerinde de çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu hattın Batı Kazakistan ile Çin'in Doğu Türkistan Özerk Bölgesi arasında yapılması hedeflenmiştir.²¹⁵ Kazakistan ve Çin arasında bir enerji köprüsünün inşa edilmesine ilişkin karar Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in 17 Mayıs 2004 tarihinde Çin'e gerçekleştirdiği resmi ziyareti sırasında verilmiştir. 997,5 km uzunluğundaki boru hattının 25 milyon ton taşıma kapasiteli olması planlanmaktadır. Projenin toplam maliyeti, 3 milyar dolar olarak açıklanmıştır. Çin'e açılan bu kapı, Kazakistan'ın Rusya Federasyonuna olan ekonomik bağımlılığını az da olsa dengelemesi açısından anlamlı olarak değerlendirilebilir. Bu hattın bir diğer önemi de başarı ile uygulanması durumunda, Kazakistan-Çin petrol boru hattı ile Kazak petrolünün Batı pazarlarına veya başka rotalara ulaştırılması ve böylelikle ihraç rotalarının çeşitlendirilmesi açısından gelecekte ortaya çıkabilecek projelere model olarak algılanmasıdır.²¹⁶

214 EKİCİ, Gökçen, Türkistan'da Mevzi Savaşları ve Enerji, www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=106, 02.03.2005

215 DiKBAŞ, Kadir, Hazar Petrolleri ve Avrasya Enerji Koridoru, a.g.e., s: 16-17

216 EKİCİ, Gökçen, Türkistan'da Mevzi Savaşları ve Enerji, a.g.e.

Petrolünü Avrupa piyasasına pazarlayabilmek için farklı yolları araştıran Kazakistan, Kırım'dan da yararlanma düşüncesindedir. Ukrayna ise Kırım'ın Feodosiya limanına Kazak petrolünün nakli düşüncesine sıcak bakmaktadır.

Kazakistan, eski Rusya boru hattını kullanmadan Avrupa'ya petrol ihraç etmeye başlamış bulunmaktadır. 1996'ların sonunda, Kazakistan ve Amerikan şirketi Chevron'un ortak teşebbüsü olan Tengiz-Chevron, Avrupa'ya karayolu, demiryolu ve denizyolu ile petrol ihraç etti. Bugün tamamı Rusya ve Kazakistan üzerinden geçen mevcut boru hatlarının kullanımı Rusya'nın iyi niyetine bağlı bulunmaktadır. Bununla birlikte Kazakistan 28 Eylül 1997 de Çin ile iki boru hattının ortak inşası için anlaşma imzalamıştır.

6.2.3. Türkmenistan

Doğal gazda büyük rezervlere sahip olan, petrol konusunda da Kazakistan ve Azerbaycan'dan sonra Hazar'ın üçüncü önemli ülkesi olan Türkmenistan'da ülkenin yaklaşık %70'i jeolojik taramadan henüz geçmemiştir. Bu bakımdan enerji kaynakları ile ilgili rezervler hakkında tahmini rakamlar ifade edilmektedir.

Karasal ham petrol rezervleri dışında, Türkmenistan'da Hazar sahasında zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir. Türkmenistan'ın Rus jeologlar tarafından 1932 yılında keşfedilmiş ve halen işletilmekte olan petrol havzaları, Nebitdağ veya Büyük Balhan Havzası ile Kumdağ veya Küçük Barhan havzası yataklarıdır. Buralar Abşeron yarımadası havzalarının devamı olarak kabul edilirler.

Doğal gaz rezervleri ise, Çağıl kuzeydoğusu, Merv yakınlarında Bayramali, Tecen güneydoğusu ve Kerki çevresinde işletilmektedir.

Türkmenistan'ın 1960'ta 4.5 milyon ton olan petrol üretimi, 1987'de 5.9, 1990'da 8.6 ve 1992'de 5.8 milyon tona çıkmıştır. Türkmenistan 2005 yılında petrol üretimini 28 milyon tona, doğal gaz üretimini ise 85 milyar m³'e çıkarmayı hedeflemektedir. 2010'da ise petrol üretimini 48 milyon tona, doğal gaz üretimini ise 120 milyar m³'e çıkarmayı hedeflemektedir.

700 milyon ton ya da 3 milyar ton petrol rezervine sahip olduğu tahmin edilen Türkmenistan, Fransa'nın Total şirketi ile Kazakistan ve Türkmenistan petrolünün İran'a nakli için hattın Türkmen kısmının inşası konusunda teknik-iktisadi temellendirme konusunda anlaşmıştır.

Nüfusun az, endüstrileşmenin ise gerekli seviyede olmamasından dolayı ülkenin enerji tüketimi düşük seviyelerdedir. Bu yüzden büyük bir ihracat potansiyeline sahiptir. Devletin ihracatının yaklaşık %85'ini bağımsız devletler topluluğuna yapması ve bu ülkelerin ödeme güçlükleri Türkmenistan'ı bu alanın geliştirilmesi ve ihracatın artırılması amacıyla pazar arayışına yöneltmiştir.²¹⁷ Türkmenistan'da gaz ihracatı, Türkmen devlet şirketi Türkmenneftgaz'ın sorumluluğundadır. Ancak bu şirketin %44 hissesi Rus Gazprom'a aittir. Gaz ihraç olanağı Rusya ve sınırlı oranda da İran üzerindedir. İngiliz Monument şirketi, Türkmenistan'da Burun sahasından ürettiği petrolü, İran üzerinden takas yolu ile İran Körfezi'nden ihraç etmektedir. Monument'in Garaşsızlık ve Barsa Gelmez sahalarında da (petrol ve gaz) diğer batılı şirketlerle ortak lisansı mevcuttur. 2004'de tamamlanması beklenen Türkmenbaşı rafinerisi modernizasyonu ise, Alman ve Japon kredisi (1.4 milyar \$) ile sürdürülmektedir. Türkmenistan'da etkin olan bir diğer Avrupa şirketi ise Shell'dir. Shell bir yandan gaz arama ve üretimine yönelik hakları elinde tutarken, son yıllarda üzerinde çok konuşulan, Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Gaz Hattı'nın yapımında da, lider şirket konumundadır. Daha önce 2 ABD'li şirketin (Bechtel ve General Electric) liderliğindeki PSG, Türkmenbaşı'nın taleplerinin karşılanamaz olduğu gerekçesi ile çalışmalarını dondurmuş, daha sonra da konsorsiyumun liderliği, Shell'e devredilmişti. Halihazırda Türkmenistan'da Mobil ve Unocal olmak üzere, ABD'li petrol şirketleri devrede bulunmaktadır.

Türkmenistan'ın Rusya, İran ve Türkiye ile büyük miktarda gaz alım-satım anlaşmaları mevcuttur. Rusya, boru hatları üzerindeki tekelinden yararlanarak, Türkmen gazını çok ucuz fiyatla almakta (1000 metreküpü 32-36 \$), bunu kendi sistemine sokarak, çok yüksek fiyatla diğer tüketicilere satmaktadır. Böylece, kendi rezervlerini korumakta ve eskimiş teknolojisi ile, yatırımlar için eksikliğini duyduğu sıcak paranın yokluğundan da kurtulmuş olmaktadır. Sonuçta, Türkiye'deki ya da

217 IŞIK, Abdurrahman, Türkmenistan'da Gerçekleştirilen Reform, Avrasya Dosyası, Yaz 2001, Cilt: 7

Avrupa'daki tüketici, Türkmen gazını alsa da, bu tamamen Rusya'nın kontrolü ve fiyatlandırması ile şekillendiğinden, tüketiciler açısından "kaynak çeşitliliği"nden beklenen yararlar elde edilememiş olmaktadır.²¹⁸

Bununla birlikte 29 Ekim 1998'de Türkiye ile Hazar Denizi'nin dibinden ve Azerbaycan ve Gürcistan'dan Türkiye'ye uzanan doğal gaz boru hattının inşası konusunda anlaşma imzalamasına rağmen, Bakü-Ceyhan'ı destekleyen Ankara deklarasyonunu imzalamamıştır. Bu noktada Kepez yatağı konusunda Azerbaycan ile arasındaki anlaşmazlığın etkisi olmuştur.

6.2.4. Özbekistan

Sovyetler Birliği sonrasında petrol üretimini önemli ölçüde artıran tek devlet Özbekistan'dır. Dünyada tümüyle denize çıkışı olmayan devletlerle çevrilmiş olması ve ihracat hatlarının olmaması, Özbekistan'ın petrolünü dünya piyasalarına arz etmede önemli engellerle karşı karşıya olması anlamına gelmektedir.

Her ne kadar direkt olarak Hazar denizi ile sınırları olmasa da, hem bölgenin hidrokarbon rezervlerinin bir kısmına sahip olması, hem de onun teklif edilen petrol ve doğal gaz hatları diğer Hazar devletleri tarafından paylaşıldığından, Özbekistan'ın Hazar bölgesi içinde olduğu kabul edilmektedir.

Ülkede ilk petrol rezervleri 1932'de Semerkant çevresinde keşfedilmiştir. Bu yatakları 1937'de Fergan havzası yataklarının keşfi izlemiştir. Günümüzde ülkede işletilmekte olan başlıca petrol yatakları Semerkant, Nava-Kurgan-Kağiin, Termez yatakları ile Fergana havzasında Kokant, Andıjan ve Suljuktur.

Ankara Deklarasyonu'nu imzalayan taraf olarak Özbekistan, Transhazar ve Bakü-Ceyhan hatlarına destek vermektedir.

Toplam enerji miktarının %67'sini doğal gazdan karşılayan Özbekistan, Türkmenistan'da gaz üretiminin büyük oranda azalış göstermesinin de etkisiyle,

218 PAMİR, Nejdet, Hazar Bölgesi'nde Enerji Politikaları: Avrupa'nın ve ABD'nin Konseptleri, a.g.e.

Rusya'dan sonra eski Sovyet ülkeleri arasında ikinci büyük doğal gaz üreticisi olmuştur. Türkmenistan sınırı yakınlarındaki Kokdumulak ve Fergana vadisinde Minbulak petrol kuyuları açılmıştır.²¹⁹ 5.43 trilyon m³ doğal gaz ve 4.4 milyar ton petrol olduğu ifade edilen Özbekistan, değerlendirdiğinde kendine yeterli hatta ihracatçı bir petrol ülkesi olabilecek potansiyele sahiptir.

6.3. Rusya

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından günümüze Rus dış politikası farklı evrelerden geçmiştir. Rusya Federasyonu'nun bağımsızlığının ilk yıllarında Batı yanlısı nitelik taşıyan Rus dış politikası, 1993 yılının ortalarından itibaren giderek artan bir şekilde sertlik kazanarak eski Sovyet sahasına odaklanmıştır. Rusya, benimsediği “yakın çevre” stratejisi doğrultusunda eski Sovyet topraklarını kendi sorumluluk sahası olarak ilan ederek, Batı'yı da bunu tanımaya davet etmiştir. Rusya'nın “Monroe doktrini” olarak adlandırılan bu çağrıya, Batı doksanlı yılların ortalarına kadar Rusya'nın “yakın çevredeki” operasyonları ve askeri müdahalelerine sessiz kalarak üstü örtülü bir şekilde olumlu yanıt vermiştir. Rusya'nın Aralık 1994 yılında başlattığı Çeçenistan müdahalesinde yaşadığı başarısızlık Batı'nın Rusya'ya yönelik yaklaşımında büyük değişikliğe neden olmuştur. Rusya'nın gerçek gücünü gören ve bunun korkulduğu kadar büyük olmadığını anlayan Batı, doksanlı yılların ortalarından itibaren bu gücü daha da sınırlandırma doğrultusunda harekete geçmiştir. NATO'nun doğuya doğru genişlemesinin hızlandırılması ve eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın etkinliğinin azaltılması gibi Batı'nın doğrudan Rusya'yı hedef alan girişimleri doksanlı yılların ortalarından itibaren Rus dış politikasını yeni bir evreye sokmuştur. 1996 yılında Yevgeny Primakov'un Dışişleri Bakanlığına gelişiyle başlatılan bu yeni dönemde Rus dış politikası Amerikan hegemonyasına başkaldıran, idealize ettiği çok taraflı bir dünya düzeni içinde Avrasya süper gücü olma hedefi doğrultusunda gelişmiştir. 1999 yazında başbakan olarak göreve gelen ve 1 Ocak 2000'den itibaren devlet başkanı olarak Rusya'yı yöneten Vladimir Putin ise, Rus dış politikasında yeni bir dönemi başlattı. Rusya'nın sahip olduğu gücün sınırlarının ve idealist politikaların maliyetinin ağırlığının farkında olarak Putin, Rusya'nın bütünlüğünün korunması ve Rus halkının yaşam koşullarının

219 Özbekistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1995, s: 13-14

iyileştirilmesi doğrultusunda pragmatik bir dış politika yaklaşımı benimsedi. Bu yaklaşımla Putin, Rusya'yı Batı ile ihtilafa düşmeden Avrasya süper gücü yapmayı hedeflemektedir.²²⁰

Günümüzde de “Büyük Rusya”yı oluşturmak ve Avrasya’da tek hakim güç olma idealini yitirmeyen Rusya Federasyonu kendi çıkarları doğrultusunda bir Avrasya süreci oluşturmaya çaba göstermektedir.

Soğuk Savaş döneminde, bazı Avrasya ülkelerine dayatılan Sovyetler Birliği komünist modeli çökünce Rusya, bu bölge için “BDT” adı altında yeni bir model geliştirmeye çaba göstermiş, ancak başarılı olamamıştır. Yeni bir siyasal yapılanmaya zorlanan Avrasya ülkeleri itiraz etmişler ve Rusya Federasyonu’nun bu başarısızlığı, yakın çevre politikasını gündeme getirmiştir. Rusya Federasyonu tarafından gündeme getirilen Avrasya politikası, eski sosyalist ülkelerde Rusya’nın çıkarlarının bulunduğunu ve bu yeni politika ile eski çıkarların savunulmasına devam edileceğini dünya kamuoyuna duyurmuş ve diğer Avrasya yapılanması modellerini devre dışı bırakmak istemiştir. Aradan geçen süre içerisinde Rusya Federasyonu’nun yeni yaklaşımının gerçekçi olmadığı ve Avrasya ülkelerinin, kendi sorunlarını çözüme kavuşturmada bağımsız bir geleceğe yöneldikleri gözlemlenmiştir.²²¹

SSCB'nin topraklarının % 75'ini, nüfusunun %51'ini, üretim fonlarının %60'ını, işletme ve fabrikalarının %75'ini, GSMH'sının % 50'den fazlasını devralan Rusya, yeni bir değişim dalgasının oluşturduğu ortamda, yeni iç ve dış politika araçlarına ihtiyaç duymaktadır. Zira sosyo ekonomik değişim dalgasında önemli tıkanmalar yaşayan Rusya, batı ve doğuda yeni ve istikrarsız komşulara sahip olmuştur. Bu bakımdan Rusya için, petrol ve doğal gaz ve bölgede enerji kaynakları bakımından önemli bir potansiyele sahip olan Hazar, Sovyetler Birliği döneminden daha fazla önem kazanmıştır.²²² Genel dış politika doğrultusunda Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana Rusya'nın Hazar politikası da birkaç farklı safhadan geçmiştir. Rusya, başlangıçta her türlü yönteme başvurarak Azerbaycan'ın uluslararası şirketlerle yapmaya çalıştığı Hazar petrollerine ilişkin konsorsiyum

220 PURTAŞ, Fırat, a.g.e.

221 GÜLAN, Sedat, Avrasya'daki Rusya-Çin Yakınlaşmasının Türkiye'ye Etkileri, www.harpak.tsk.mil.tr/dscgi/ds.py/Get/File-97/11_KASIM_AYI_HABER_MAKALE_2003.doc, s:3-4, 05.08.2004

222 ARAS, Osman Nuri, a.g.e.

anlaşmasını engellemeye çalışmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra da, yabancı petrol şirketlerinin çalışmalarını yavaşlatmak amacıyla Rusya, Hazar'ın hukuki statüsü sorununu sürekli gündemde tutmuştur. “Asrın Mukavelesi” anlaşmasının imzalanmasından sonra Rusya, 5 Ekim 1994'de Birleşmiş Milletler'e bir memorandum göndererek, Hazar'ın statüsüyle ilgili 1921 ve 1940 tarihli antlaşmaların yürürlükte olduğunu ve tüm kıyıdaş devletlerin buna uygun davranması gerektiğini bildirmiştir. Rusya'yı bu davranışa iten iki temel neden, GSMH'nin %50'sini enerji satışından sağlayan bir ülke olarak kendi pazarını yeni satıcılara kaptırma endişesi ve tehdit olarak algıladığı üçüncü güçlerin Hazar'da çoğalarak, bölgeyi Rus tekelinden çıkarıp uluslararası bir hale getirmelerinden duyduğu rahatsızlık olmuştur.

Rusya'nın Hazar politikasının ikinci safhasını ise, petrolün akış yönünü kontrolü altında tutma konusunda verdiği mücadele dönemi oluşturmaktadır. Aralık 1994'de Çeçenistan'a askeri müdahale başlatan Rusya'nın bu müdahaledeki amaçlarından biri, üzerinde ısrarla durduğu Bakü-Novorossiysk boru hattının güvenliğini sağlamak ve boru hattı güzergahı rekabetinde elini güçlendirmek olmuştur. Nihayet, Asrın Mukavelesi çerçevesinde üretilen ilk petrolün Aralık 1997'de Novorossiysk'e pompalanması üzerine Rusya, boru hattı güzergahı mücadelesinin ilk raundunu da kazanan taraf olmuştur.

6 Temmuz 1998'de Rusya'nın Kazakistan ile imzaladığı, Hazar'ın kuzey kısmının Rusya ile Kazakistan arasında paylaşımını öngören anlaşma Rusya'nın Hazar politikasında yeni bir döneminde başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Lukoil, Gazprom, Rusneft, Yukos gibi Rusya'ya ait büyük enerji şirketleri Hazar'la ilgili önemli projeler üstlenmişlerdir. Rusya Hazar'ın milli sektörlere göre paylaşımına ilişkin benzeri bir anlaşmayı Putin'in Azerbaycan'ı ziyareti sırasında Ocak 2001'de Azerbaycan ile de imzalamıştır. Bu şekilde Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar'daki milli sektörlerini tanımakla birlikte Rusya, boru hattı güzergahı konusundaki üstünlüğünü kaybetmemek için Hazar'ın altından boru hattı döşenmesine engel olmak amacıyla su tabakası ve deniz yatağının paylaşımına karşı çıkmayı sürdürmüştür. Günümüzde de devam eden bu üçüncü dönemde Rusya bir yandan bölgedeki askeri varlığını artırırken, bir yandan da büyük enerji şirketleri aracılığıyla bölgede ekonomik bir güç olmayı hedeflemiştir. Rusya'nın Gürcistan'a sürekli baskı

politikası uygulayıp, Ermenistan'la askeri işbirliğinin boyutunu genişletmesi; Lukoil, Gazprom ve Yukos şirketlerinin Haziran 2002'de Hazar kaynaklarına ilişkin ortak şirket kurması gibi gelişmeler bu dönemin karakteristiğini yansıtmaktadır.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse, Rusya'nın Hazar politikasına bir biriyle çatışan iki farklı grup yön vermektedir. Bunlar, Rusya'nın elindeki her türlü kozu kullanarak bölgedeki askeri ve siyasi etkisini artırmasını savunan “Stratejist grup” ile Rus sermayesinin Hazar'la ilgili projelerde yer alarak ülkenin ekonomik çıkarlarının korunması gerektiğini savunan “Ekonomist-pragmatik grup”tur. Stratejist grup içerisinde Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay, Savunma Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı gibi devlet kurumları bulunurken, Enerji Bakanlığı ve Lukoil, Gazprom gibi büyük şirketler Ekonomist-Pragmatik grup içerisinde yer almaktadır. Stratejist grup özellikle 1992'nin sonlarından itibaren ülkenin karar alma mekanizmalarında ağırlık kazanırken, doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren ekonomist-pragmatik grupta Hazar politikasında etkisini artırmıştır. Özellikle Viktor Çernomirdin'in başbakanlığı döneminde ikinci grup Hazar politikasına yön vermiştir ve Rusya'nın tutumunu yumuşatmıştır. Münferit olaylarda bu iki grup arasındaki çatışma açıkça görülmüştür. Örneğin 20 Eylül 1994'de Azerbaycan hükümeti Amok ile “Asrın Mukavelesi”ni imzaladığında Rusya Başbakanı Viktor Çernomirdin, bu anlaşmanın imzalanmasından dolayı bir sorun görmediğini açıklarken, Rus Dışişleri Lukoil'in konsorsiyumdaki %10'luk payına rağmen anlaşmayı tanımadığını açıklamıştır. Özellikle I. Çeçen savaşı sonunda Rusya'nın yenilmesi ise, “Ekonomist-Pragmatik” eğilimin ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Doksanlı yılların sonlarından itibaren ise, her iki grupta dengeli bir şekilde Hazar politikasına yön vermiştir. İkinci Çeçen Savaşı'nın başlatılmasında Stratejist grup etkili olurken, Kazakistan ve Azerbaycan'la petrol anlaşmalarının yapılmasında ekonomist-pragmatik grup etkili olmuştur.²²³ Her iki grubunda üzerinde mutabık olduğu Rusya'nın Hazar bölgesindeki belli başlı dış politika hedefleri şunlardır:

a) Rusya'nın güvenliğini ve jeopolitik menfaatlerini teminat altına alacak şekilde dost bir tampon bölge sağlamak

223 PURTAŞ, Fırat, a.g.e.

b) Rusya içlerine yayılabilecek veya sınır anlaşmazlıklarına yol açabilecek etnik gerginliklerden kaçınmak için bölgede istikrarı temin etmek

c) Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarından azami istifade etmek

d) Yabancı güçlerin bölgeye girişini engellemek ve bölgedeki Amerikan varlığını zayıflatmak.²²⁴

Deniz kudretine dayanan devletlerin en güçlüsü olan ABD soğuk savaşta en güçlü kara devleti olan Rusya'ya karşı zafer kazandı. Asıl eski Rusya, jeopolitik biliminin temelini oluşturanlardan Mackinder'in belirlemesine göre, 'Tarihin coğrafi ekseninin kalbini oluşturmaktaydı ve Avrasya arazisinin bir çok anahtar kara bölgesini kapsamaktaydı. 'Anakara Stratejisi'nin beceriyle kullanılışı sayesinde kara bölgelerinden onlara birleşik 'iç hilali'nin kıyı bölgelerinin ayrılması, Rusya'nın Baltık Denizi ve Karadeniz'deki etkisini en aza indirmekle kalmamış aynı zamanda Merkezi Asya ve Transkafkasya'yı kaybetmekle Rusya'yı 'sıcak denizler' Hint Okyanusu bölgesinden kenara atmıştır. Rusya Avrasya'nın içerilerine doğru itilmiştir." Rusya Federasyonu, tarihin kendisini getirdiği bu sıkıntılı dönemde bağımsızlıklarını ilan eden devletlerdeki gelişmeleri sancılı biçimde seyretmekte ve oraları en azından nüfuz alanı olarak muhafaza etmenin yöntemlerini aramaktadır. Bu arayış, kendisine geldiği zaman, daha kapsamlı bir takım hak dayatmalarının alt yapısını oluşturmaya yönelik bir beklentiyi de içermektedir. İşte Rusya, bu bakış açısının bir gereği ve sonucu olarak, söz konusu Cumhuriyetleri, 'near abroad'(yakın kuşak) olarak görmekte ve bütün dünyanın da bunu kabullenmesini istemektedir. Bu statü çerçevesinde Rusya, "nüfuz alanı" olarak algıladığı bu bölgelerdeki ihtilaflara müdahale etme, buralarda üsler oluşturma, ekonomik kaynaklardan ayrıcalıklı yararlanma hakkı elde etme ve buralarda yaşayan etnik Rus azınlığın haklarını koruyup gözetme yetkisini elinde bulundurma gayretindedir. Esasen gevşek dokulu bir konfederatif yapıyı andıran BDT formülü bu politikanın uygulamaya yansıyan bir sonucudur. Bu yapıya Rusya dışındaki hemen her Cumhuriyet, ayakları henüz yere basmadığı için istemeye istemeye de olsa katılmışlardır. Özellikle birliğe sonradan

224 TIMOTHY, L. Thomas; JOHN, Shull, Rusya'nın Milli Menfaatleri ve Hazar Denizi, Çev. Yılmaz Tezkan, Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye, Haz. Yılmaz Tezkan, Ülke Kitapları, İstanbul, 2000, s.117.

katılan Gürcistan ve Azerbaycan, bu isteksizliklerini bir hayli hissettirmişlerdir. Nitekim, belirsizlikler ve isteksizlikler üzerine kurulu bu birlik, beklenen performansı gösterememiş; ilerleyen süreçte de ülkelerin devlet yapılarının ve dışa açılımlarının kurumsallaşması ile ters orantılı olarak etkinlik ve işlevselliğini yitirmektedir.²²⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'nın eski SSCB cumhuriyetleri ile ilişkilerinde ve bu cumhuriyetlere bakışında petrol ve doğal gaz en önemli unsurlardan biri olmuştur. SSCB'nin son 30 yılında Ortadoğu'daki petrol yatakları üzerinde söz sahibi olma mücadelesi verildiği gibi, bu defa da Rusya tarafından, Orta Asya ve Kafkasya'daki enerji kaynakları üzerinde etkin olabilmek için çeşitli yollara baş vurulmuştur.²²⁶

Rusya Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde takip ettiği ekonomik denge politikaları ile, Moskova merkezli zincire dayalı (buyrukçu planlı) ekonomik üretim modelinin yarattığı avantajları, enerji politikalarının bağımlılık senaryolarını efektif bir şekilde uygulamayı pekiştirmiştir.²²⁷

Rusya Hazar ve çevresinde hakim güç olmak üzere Rus şirketlerinin bölgede yatırım yapmalarını teşvik etmektedir. Öyle ki, Hazar'ın statüsüyle ilgili politikası doğrultusunda, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji kaynakları ile ilgili antlaşmaları tanımamasına rağmen, Hazar havzasında Rus şirketlerinin yoğun yatırım işlerini desteklemiştir. Rusya hükümeti ile yakın stratejik ortaklığı olan Lukoil şirketi, Azerbaycan ve Kazakistan'daki Batılı petrol projelerinde milyar dolarlık pay elde etmiştir. Hazar petrol sözleşmelerinde Rus şirketlerin pay sahibi olması, Rusya'ya kendi bölgesel çıkarlarına uygun şekilde Hazar petrollerinin gelişimini etkileme gücünü vermektedir.

Öte yandan, Rusya petrol görüşmelerinden istediği sonucu alamadığı için, 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan Sovyet-İran anlaşmalarına dayanarak Hazar'ın

225 KARACABEY, Kürşat, a.g.e.

226 AYDIN, Turan, Rusya'nın Petrol ve Doğal Gaz Politikası, Avrasya Etüdüleri, C.1, S.4, Kış-1995, s.40-62.

227 CAŞIN, Mesut Hakkı, Rus İmparatorluk Stratejisi, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s: 398

kaynaklarının kıyıdaş olan devletlerin ortak mülkiyetinde olduğu iddiaları ile yaptığı baskılar neticesinde, Rusya'nın Rosneft ve Lukoil petrol şirketleri, Azerbaycan'ın devlet petrol şirketi (SOCAR) ile Hazar'daki Kepez yatağının ortak işletilmesi yönünde sözleşme imzaladı. (Lukoil %30, Rosneft %20). Çırac, Azeri ve Güneşli yataklarından da işletilme payı aldı.

Lukoil'in Azerbaycan'daki projelerde aktif katılımı göz ardı edilemez. Lukoil'in sözleşmelerde pay elde etmesi, Hazar'ın statüsü konusunda Rusya'nın tezini zora sokmuş olmakla birlikte, Rusya'yı bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolünde etkin kılmaktadır.

Ekonomik açıdan bölge her şeyden önce Rusya'da azalan enerji üretimi dolayısıyla önem kazanmaktadır. BDT üyeleri içinde en büyük petrol ve doğal gaz üreticisi olan Rusya Federasyonu'nda petrol üretimi 1985 yılında 542 milyon ton iken, 1992 yılında 393 milyon tona geriledi. Ham petrol üretimi ve SSCB'nin zirvesi 1987 yılı olmuştur. Ülkede 624 milyon ton ham petrol üretilirken, bunun 569 milyon tonluk kısmı Rusya'da elde edilmiştir. Daha sonraki yıllarda üretimin azaldığı ve bu azalmada Batı Sibirya'daki petrol üretiminin düşmesinin neden olduğu görülmektedir.

1980'lerden itibaren keşfedilen petrol yataklarının çoğunun işletilmesinin çok maliyetli olduğu görüldü. 1990'ların ikinci yarısından itibaren Rusya az verimli yataklara yatırım yapmak ve bunları işletmek zorunda kalmıştır. Yukarıdaki nedenlerden dolayı bu gün için yaklaşık 6.7 milyar ton petrol rezervine sahip olan Rusya yeni petrol alanlarını değerlendirmeye yönelme zorunda kalmıştır.

Rusya, özellikle kendi petrol ihtiyacını Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri kaynaklarından karşılamaya önem vermektedir. 2 Nisan 1996'da Kremlin'de imzalanan BDT içi antlaşma olan Gümrük Birliği anlaşması da, Rus petrol şirketlerinin Avrasya enerji kaynakları üzerindeki kontrollerini güçlendirmeye yönelik bir adımdı.

Rusya petrolün Gürcistan üzerinden gitmesini engellemek üzere Gürcistan'daki iç çekişmeleri de desteklemiştir. Çünkü siyasi kargaşa Gürcistan'ı zayıflatırken,

Avrasya petrolü için Gürcistan'ı daha az çekici bir güzergah yapacak ve petrol ihracında Rusya kontrol rolünü oynayacaktır. 1989'dan beri Abhazya'daki etnik topluluklar arasındaki ihtilafın tırmanması Gürcü askeri birliklerinin Ağustos 1992'deki müdahalesine neden oldu. Cevaben, V. Ardzinba liderliğindeki Abhazlar karşı saldırıya geçti. Ayrıca, Abhazya'da konuşlanmış Rus ordusundan da destek aldılar. Gürcü birlikleri yenildi ve Gürcü nüfus, Abhazya'dan kaçtı.²²⁸ Böylece iç savaşta Rusya Abhazya'ya askeri yardımda bulunarak, Gürcistan'a karşı Abhazya'yı üstün kılmıştır.

Rusya, Abhazya'daki uzun Karadeniz şeridini kontrol ederek, Rusya'nın Novorossiysk ve Tıpsa limanlarını korumayı ve Gürcistan'ın petrolünü ihraç ettiği Poti, Supsa ve Batum limanlarına yaklaşmayı amaçlamıştır.

Öte yandan Karabağ bölgesi ise, Hazar Denizi'nden Türkiye'ye olası bir stratejik petrol boru hattı güzergahının üzerinde bulunmaktadır. 1988'de tırmanmaya başlayan Karabağ sorunu 1992'de genel savaşa dönüştü. Sıcak çatışmaların yaşandığı bu bölgede Azerbaycan, topraklarının beşte birini kaybetti. Yine çoğunluğu Azerbaycan'lı olan bir milyon kişi bu savaş sonucu göç ederek sığınmacı durumuna düştü. Mayıs 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan ateşkesten sonra Azerbaycan diplomatik yollarla sorunu çözmeye çalışmıştır. Nisan 1997'de Dağlık Karadağ'da tekrar çatışmalar yaşanmıştır. AGİK Minsk Grubu, Rusya, ABD ve Türkiye bu bölge için yeni bir barış planı yapmışlarsa da kesin bir çözüme varılamamıştır.

Rusya Karabağ sorununun çözümünde birinci derecede rol almaya çalışarak, petrol boru hattı güzergahı konusunda kendi teklifini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

Böylece Gürcistan ve Ermenistan'da askeri üsleri de bulunan Rusya, bölgede amaçlarına ulaşmada, çatışma alanlarından yararlanmaktadır. Böylece Hazar'ın statüsü konusunda, Azerbaycan'ın imzaladığı anlaşmaları tehlikeye sokmaya çalışmaktadır.

228 Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi, www.ceps.be/pubs/2000/wd/stabpactturk/152turk8.php, 23.06.2004

Rusya Federasyonu, sistemin dağılmasına rağmen, sistem içinde kurdukları birlik devletleri ve şimdi daha da ileri götürerek, Beyaz Rusya ile Kazakistan ve Kırgızistan'la kurdukları entegre devletler sistemiyle, sistemin aynen devam etmesini, yani buradaki enerji naklinde, kullanımında, Sovyetler Birliği'nden kalan sistemlerin kullanılması, bunların geliştirilmesi, onun dışında taşımanın tamamen sistem içinde yapılması arzusu içindedir.²²⁹ Bakü-Ceyhan hattıyla birlikte, diğer hatlarında işler hale getirilmesinden en çok rahatsızlık duyan ülke Rusya Federasyonu'dur. Çünkü yüzyıllardır kontrol altında tuttuğu Kafkas ve Orta Asya enerji kaynaklarını kaybetme aşamasına gelmiştir. Zaten Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla sürekli Kuzeye doğru gerilemek zorunda kalan Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Orta Asya petroleri üzerindeki hakimiyetini kaybederse;

1) Yüklü miktarda aldığı taşıma ücretinden mahrum kalacak. Bu da milyarca dolar demektir,

2) Ucuza aldığı petrol ve doğal gazı dünya piyasalarına pahalı fiyatlarla sevk edemeyecektir,

3) Petrol ve doğal gaz fiyatlarını istediği gibi belirleyemeyecektir,

4) Petrol ve doğal gaz üzerindeki kontrolü sayesinde bölge devletlerinin siyasi, diplomatik, ekonomik ve sosyal hayatına istediği gibi müdahale etme imkanını kaybedecektir,

5) Batı karşısında elindeki kozu kaybedecektir,

6) Zamanla daha Kuzeye doğru geri çekilmeye devam edecektir,

7) İleriki dönemde askeri anlamda da bölgeyi Amerikan güçlerine terk etmek zorunda kalabilecektir.

Boru hatları konusunda Rusya'nın iki temel amacı kısaca şöyledir: Petrolün ihraç edileceği noktayı kontrol etmek yoluyla petrolü, Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan'a karşı silah olarak kullanabilmek ve petrolün fiyatını

229 UZUN, Hayrettin, Hazar Petrolleri ve Türkiye, a.g.e.

denetleyebilmektedir.²³⁰ Kısaca, geçmişte dünyanın en büyük petrol üreticisi iken şimdi üçüncülüğe düşen ve aynı zamanda dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi olan Rusya'nın petrol ve doğal gazı çeşitli alanlarda bir güç, bir silah olarak kullanma politikası izlediği görülmektedir.

Hazar ekonomisi Rusya açısından hem ekonomik hem de jeopolitik önem taşımaktadır. Enerji kaynaklarının oynayabileceği jeopolitik rolün bilincine varan Rusya açısından Azerbaycan enerji kaynakları da önem arz etmektedir.

Enerji kaynağı anlaşmalarına katılan Rusya, böylece kendi milli ve ekonomik güvenliğini sağlama ve BDT ülkelerinin politikalarında nüfuzunu güçlendirmeye çalışmaktadır.

Putin, Orta Asya'daki nüfuz politikasında, bölge ile ilgili paralellik arz eden bakış açısı nedeniyle, Çin'in desteğine de ümit bağlamaktadır. Bunun farkında olan Rusya Federasyonu, yeni arayışlara yönelmiş ve bölgedeki önemli diğer bir aktör olan Çin ile iş birliğini geliştirmeyi sağlayacak “Şanghay İşbirliği Teşkilatını” kurmuştur. Böylece gelecekte bünyesine yeni ülkelerin de katılımı ile bölgesel güvenlik konularında, yeni alternatif bir güç olarak ortaya çıkmayı ve dolayısıyla etki alanı olarak gördüğü Avrasya’da varlığını ve etkisini sürdürmeyi planlamaktadır.²³¹

6.4. İran

Soğuk Savaşın sona ermesinden ve İran’ın kuzeyinde sekiz yeni devletin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, İran için esas ilgi odağı Hazar olmuş, bölgeye yönelik İran dış politikası bu nirengi noktasına göre belirlenmiştir.²³²

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri ile Türkiye’nin potansiyel yaklaşması, bölgede ilk etapta Rusya Federasyonu ve İran’ı rahatsız eden bir gelişme idi. Bu kapsamda başlayan İran ve Rusya Federasyonunu arasındaki “taktik ortaklık” bugüne kadar başarılı bir

230 YANAR, Savaş, a.g.e., s:130

231 GÜLAN, Sedat Avrasya’daki Rusya-Çin Yakınlaşmasının Türkiye’ye Etkileri, a.g.e., s: 3-4

232 AKDEVELİOĞLU, Atay, İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası, www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html, 05.08.2004

şekilde gerçekleşmiştir.²³³ İran Rusya için potansiyel müttefiklerin en güven verici olanıdır. Bölgede Batı'nın etkisini ortadan kaldırmaya çalışan ve Rusya'nın stratejik bir ortaklık gerçekleştirmeye çalıştığı İran, Hazar ekonomisi ile ilgili çıkar tartışmalarında Rusya'nın doğal müttefiki olarak görülmektedir. Orta Asya ve Kafkasya'da başta Amerika olmak üzere Batılı devletlerin nüfuz ve siyasi varlığını istemeyen İran, "Hazar'ın Statüsü sorununun ortak egemenlik argümanı doğrultusunda tespiti Hazar'da Batılı petrol şirketlerinin ve hükümetlerinin etkinliğini azaltırken, İran'ı bölgede ağırlıklı bir duruma getirebilir" bakış açısıyla, Hazar Denizi'nin statüsü sorununu Rusya gibi değerlendirmektedir.²³⁴

Dünya doğalgaz pazarında iki önemli rakip olan Rusya Federasyonu ve İran her ne kadar Türkistan enerji kaynakları hususunda birbirleriyle belirgin bir çatışma ortamına girmemişlerse de, bu uzlaşma ortamının gelecekte de böyle devam edeceği anlamı çıkarılmamalıdır.²³⁵ Rusya'nın uluslararası enerji girişimlerine bakıldığında, İran gazının diğer ülkelere pazarlanmasını zorlaştıran hamleleri de görmek mümkündür. Bu bağlamda Türkiye ile gerçekleştirilen 'Mavi Akım' projesi, bir anlamda İran doğalgazının Avrupa piyasalarına çıkışının önünü kesmeye yönelik adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Yine Rusya'nın Türkmenistan'la 25 yıllık bir doğalgaz anlaşması imzalamasının Tahran-Aşkabat işbirliği çalışmalarına bir darbe vurduğu söylenebilir. Enerji manevralarının dışında, ilişkilerin siyasi yönleri de İran için Türkistan ülkeleriyle olan işbirliği çalışmalarını yavaşlatacak nitelikte olarak değerlendirilebilir.²³⁶

İran ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin frenleyici unsurlara rağmen gelişmesinde etkili olan faktörler, aynı zamanda birer tetikleyici güç unsuru olarak da değerlendirilebilir. Bu kapsamda ilk olarak karşımıza, genel jeopolitik durumun yarattığı "karşılıklı zorunluluk" ilişkisi çıkmaktadır. Tahran'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ilgisini açıklayan en temel unsur, bölge ülkeleriyle ilişkiler kurarak, ABD'nin çevreleme politikasından ve uluslararası siyasal

233 BURGET, Fazıl Ahmed, İran'ın Türkistan Açılımı ve Enerji Güzergahlarındaki Yeri, www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=255, 05.08.2004

234 CROISSANT, Michael P., Transkafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi, Avrasya Etüdüleri, C.3, S.1, İlkbahar 1996, s:20

235 İran, Orta Asya ve Kafkas Ülkeleri", www.irib.ir/worldservice/turkishRADIO/2004%20yil/kafkaz.htm, 17.06.2004

236 BURGET, Fazıl Ahmed, İran'ın Türkistan Açılımı ve Enerji Güzergahlarındaki Yeri, a.g.e.

yalnızlıktan kurtulmaktır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri açısından ise bu durumun yarattığı en önemli sonuç, üzerlerindeki baskı dengesini korumak amacıyla dış politikalarını olabildiğince çeşitli hale getirmek isteklerini uygulayabilme imkanlarıdır. Bu noktada Tahran'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine karşı uyguladığı temkinli politikanın da etkisi göz ardı edilmemelidir. İran Hazar ve Orta Asya siyaseti çerçevesinde, özellikle sınır komşularındaki İslamcı hareketlere yönelik olarak oldukça dikkatli bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir. Bu ülkelerdeki İslamcı hareketleri kendisini zor durumda bırakacak şekilde açıkça desteklemekten kaçınmıştır.²³⁷

1992'ye kadar Hazar Denizi Sovyetler Birliği ve İran arasında bölünmüştü ve petrol üretimini de bu iki devlet gerçekleştirmekteydi. İran karada büyük petrol rezervlerine sahip olması nedeniyle, Hazardaki yatakları işleme konusuna ilgi göstermemişti. Ancak Sovyetler sonrası Hazar'da çıkarılan petrolün Batı'ya taşınması İran'ı bir hayli endişelendirmektedir.

Rusya'nın 1921 ve 1940 tarihli Sovyet-İran antlaşmalarını ileri sürerek Azerbaycan'ın yaptığı petrol anlaşmalarını tanımama tutumunun belirginleşmesinin ardından İran, Rusya'nın yanında yer alarak, Ekim 1994'te Moskova'da, söz konusu antlaşmaları güncelleştirmek amacıyla yönelik olarak, Hazar'a kıyıdaş beş devletin temsilcilerinin katıldığı toplantıya Rusya'nın yanı sıra ön ayak oldu. Ancak Rusya ve İran'ın ortak hareket ettiği toplantıda Azerbaycan, petrol antlaşmalarını gayri hukuki konuma düşürecek olan antlaşmayı imzalamadı.

Ortak hareket noktasında İran ve Rusya, 1999 yılında petrol ve doğal gaz çıkaracak ortak bir şirket kurma girişiminde de bulunmuştur. İran'ın NESCO şirketi % 51 pay ile Rusya'nın Gazprom şirketi % 49 pay ile şirket içinde yer alacağı kararlaştırıldı.

İran, Azerbaycan karşısı tutumunu Aralık 1998'de yabancı şirketler ile imzaladığı petrol anlaşmaları ile devam ettirmiştir. Ayrıca İngiliz-Hollanda ortaklığı ile Shell ve İngiliz Lasmoyla İran arasında Hazar Denizi'nden petrol çıkarmaya yönelik bir anlaşma oldu. Milli İran Petrol Şirketi'nin Royal Dutch-Shell ve Lasmoyla

237 İran ve Bölge Siyaseti, www.yesil.org/teror/iranbolgesi.htm, 11.12.2004

şirketleriyle imzaladığı anlaşma Azerbaycan'ın Hazar'daki sektörüne ait bazı yatakları da kapsadığı Azerbaycan tarafından iddia edilmektedir.

İran politikasında ekonomik hedeflerin, ideolojik hedeflerin gerisinde olduğu görülmektedir. Ancak objektif açıdan, İran ekonomisinin zayıf olması, İran'ın Türk soylu olmaması ve yeni Müslüman devletlerin İslam radikalizmden korkmaları; sübjektif açıdan ise, ABD'nin bilinçli ve planlı anti-İran politikası yürütmesi ve bölgedeki liberal veya Batı yönlü Müslüman rejimleri desteklemesi nedeniyle İran'ın Hazar bölgesinde nüfuzunun azalmakta olduğu görülmektedir.

İran, jeopolitik ve konjonktürel gerektirmeler sonucu Rusya için "en katlanılabilir partner" oluştururken; gerek bu özelliği, gerekse aldıkları sosyalist terbiyenin de etkisi ile köktenci ve radikal İslamcı yaklaşımlara elverişli bir zemin oluşturmayan Orta Asya coğrafyasında Türkiye ölçeğinde etkin ve belirleyici olma şansından uzaklığı nedeniyle ABD tarafından, gözden çıkarılması olanak dahilinde bulunan bir "bölgesel müttefik adayı" olarak ihtiyatla izlenmektedir. ABD'nin Orta Asya bölgesine gelmesinden sonra kendini Rusya'ya daha yakın bir çizgide tutma gayretinde olan İran için, bir engel de dış politikasında Rusya Federasyonu endeksli bir politika yürütme çabası olmuştur. Rusya'yı kendi safında olmasa bile, en azından bölgede gerçekleştirmek istediği faaliyetlerine muhalif olmaması için, politikalarından Rusya'yı haberdar etme ve RF ile ters düşmeme yolunu tercih etmektedir. Bu da İran'ın diğer faktörlerden bağımsız bir şekilde yürütmek arzusunda olduğu dış politika hamleleri için frenleyici bir unsur olarak kabul edilmektedir.²³⁸

6.5. Gürcistan

Gürcistan, geleceğe dönük ümitlerini büyük ölçüde, Orta Asya ve Hazar petrol ve doğal gazının geçişinden elde edeceği gelire bağlamış bulunmaktadır. Kafkasların üç bağımsız ülkesinden birisi olan Gürcistan; hem Karadeniz'e, hem Türkiye'ye, hem Rusya'ya ve hem de Azerbaycan ile Ermenistan'a sınırları bulunan bir ülke sıfatıyla Orta Asya ve Avrupa arasında tam anlamı ile bir köprü özelliği taşımak istemektedir. Yaşadığı etnik rahatsızlıklar ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle, askeri ve ekonomik

238 ARAS, Osman Nuri, a.g.e.

anlamda Rusya'ya bağımlılık göstermektedir. Bu durum, Gürcistan'ın en büyük açmazı ve zaafını oluşturmaktadır. Buna rağmen, ekonomik bağımsızlığını ve istikrarını elde ettiği ölçüde Rusya'ya bağlılığını azaltma gayreti içinde bulunduğu gözlenmektedir. Gürcistan'ın da jeopolitik önemi, tıpkı Azerbaycan'da olduğu gibi - hatta ondan biraz daha ileri düzeyde- Kafkasların jeopolitik özelliğinden beslenmektedir. Çünkü Gürcistan, konumu itibariyle hem Orta Asya'nın ve hem de Kuzey Kafkasya'da yer alan çok sayıdaki ulusal öbekslemelerin Karadeniz ve Türkiye üzerinden batıya ve dolayısıyla dışa açılabilceği başlıca kapıdır. Bu özelliği Gürcistan'ı; Rusya'nın egemenliğini muhafaza etmek istediği Kuzey Kafkasya ile egemenliğini yeniden tesise çalıştığı Orta Asya cumhuriyetlerinin geleceklere açısından temel belirleyici faktörlerden birisi konumuna yükseltmektedir. Gürcistan'ın sınırında yer alan Kuzey Kafkasya bölgesinin, üstün jeo-stratejik özelliğine ek olarak zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip bulunuyor olması, bölgenin Rusya için vazgeçilemezliğini pekiştirmekte; buna bağılı olarak da Gürcistan'ın jeopolitiğini aynı oranda artırmaktadır.

Bakü-Ceyhan Projesi, yeniden yapılanma sürecinde finansman sıkıntılarını henüz aşamamış Gürcistan için öncelikle ekonomik açıdan son derece önem arz etmekte çünkü, Gürcistan'ın transit boru hattından elde edeceği gelir, devlet bütçesinden kat kat fazla olacaktır.

Transit boru hattının, kendileri için ekonomik anlamda böylesine büyük önemi olduğunun farkında bulunan Gürcistan yöneticileri "Gürcistan'ın Rusya'nın etki alanından çıkması batıda geliştirilen Kafkasya ve Orta Asya'yı Rusya'dan ayırmayı öngören Avrasya Koridoru sayesinde mümkün olacaktır." bakış açısıyla projenin, ülkenin jeopolitik ve jeostratejik yönlerden zenginleşmesine sağlayacağı katkının, bu boyuttan daha önemli olduğunun da bilincini taşımaktadırlar.

Aynı bilincin varlığı, Gürcistan'ın deneyimli ve Rus politikasının derinliklerine aşına olan Edvard Şevardnadze tarafından da görülmüştür: "Devletlerin Kafkasya'daki stratejik çıkarlarından bahsederken, Avrasya Koridorunu göz önünde bulunduruyorum. Bu koridorun şah damarını oluşturan petrol boru hattını, hava

koridorunun açılışı, doğal gaz boru hattı, oto ve demir yollarının açılışı izleyecektir."²³⁹

Bu arada Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın uzun vadedeki geleceğine yönelik en büyük tehdidi de, Gürcistan'daki Ermeni azınlığın gerçekleştirilmesi muhtemel tehditlerin oluşturacağı, kaygı uyandıran bir boyuttur. Ermenilerin özellikle ve yoğunlukla boru hattının geçeceği yörelerde yerleşik olmaları ve Ermenistan'ın, Gürcistan'ın ekonomik ve bürokratik yapısında oldukça etkin bir konuma sahip bulunan bu halkla canlı temaslarını sürdürüyor olması, bu riski arttırmaktadır.

Gürcistan'ın konumu itibariyle jeostratejik bir kilit görünümünde olduğu görülmektedir. Bu özelliği O'nun Hazar-Karadeniz arasında köprü oluşturması ve Türkiye'ye sınır olmasından daha çok, Rusya ile Ermenistan arasında bir tampon oluşudur. Rusya'nın Kafkaslar'da tam egemen ve belirleyici olması için, sadık müttefiki Ermenistan ve O'nun üzerinden konjonktürel müttefiki İran ile yoğun temas ve dayanışma adına aradaki Gürcistan engelini kalkması gereği, ciddi bir zorunluluktur. Gürcistan engeli aşıldığı takdirde, Rusya için tarihsel bir tutku olan sıcak denizlerin kapısı, Ermenistan-İran üzerinden dolaylı da olsa açılmış olacaktır. İşte bunun içindir ki; Gürcistan'daki olayların perde arkasında yine Rusya Federasyonu görülmektedir. Özellikle Abhazya'da olan hadiselerin arkasında Rusya'nın bulunduğu artık bir sır olmaktan çıkmıştır. Rusya, kendisinin körüklediği iç karışıklıklara, "Gürcistan'a destek" görüntüsü altında müdahale ederek, bir yandan da o bölgelere yerleştirdiği birlikleri sayesinde kontrolü elinde tutmanın ve Gürcistan'ı kendisine artan bir şiddetle bağımlı kılmanın yollarını yapmaktadır. Zaten Gürcistan'ın, BDT'na gecikmeli zoraki girişi, Rusya'nın bu tarz girişimlerinin yarattığı konjonktürün kaçınılmaz bir sonucunu yansıtmaktadır.

Bu tablo karşısında Gürcistan için tek çıkar yol; bölge ülkelerinden Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile sıkı işbirliği ve güvene dayalı ilişkiler geliştirmekten geçmektedir. Gürcistan'ın, Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'ndan yana koyduğu net tavır, bu bilinç uyanıklığının bir yansımasıdır. Gürcistan, buna paralel bir anlayışla Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (KEİT) en etkin ve arzulu üyelerinden birisidir. Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği

239 ASLAN, Yasin, a.g.e., s:120-121

1991'den itibaren başlayan Türkiye Gürcistan ilişkileri gelişerek sorunsuz bir şekilde devam etmektedir. Birbirlerine karşı emperyalist düşünceler beslememeleri ve iki ülke arasında miras veya potansiyel ciddi bir sorun olmaması iki ülke arasındaki ilişkilerin sorunsuz olarak gelişmesinin temel nedenidir. Rusya'ya karşı savunma amaçlı işbirliği ihtiyacı, buldukları coğrafyanın gereğidir. Ve Rusya'nın komşularına karşı politikaları bu iki ülke arasında işbirliğini zorunlu kılmaktadır.²⁴⁰

Bakü-Ceyhan hattından yana net tavır koyan Gürcistan'ın bazı talepleri söz konusu olmuştur. Gürcistan kısmı 400 km olan Bakü-Supsa hattından nakledilen her varil için 18 sent alan Gürcistan, kendi ülkesinden geçecek kısmı 225 km olacak Bakü-Ceyhan hattından nakledilecek her varil için ise 30-32 sent istemektedir. Gürcistan Bakü Supsa'da düşük ücret alındığının bununda nedeninin stratejik olduğunu ifade etmektedir. Nakil tarifesi dışında Gürcistan'ın iki talebi daha var. Birincisi hattın geçeceği yerlerden toprak sahiplerine verilecek "toprak bastı" hakkı, diğeri ise boru hattının gelecek felaketlerden sigortalanması için teminat verilmesidir.

6.6. Ermenistan

Ermenistan politik ve ekonomik açıdan çok güçlü bir lobiye sahiptir. Bu lobi yardımıyla Ermenistan, Azerbaycan topraklarını istila etmiş ve Karabağ savaşında Azerbaycan'a karşı uluslararası düzeyde haklı görülmüştür. Güçlü lobinin yanı sıra Batı tarafından sempati duyulması da bir avantaj olarak görülmektedir.²⁴¹

Rusya'nın Transkafkasya politikasında iyi bir araç olmasına rağmen Ermenistan, Rusya tarafından daha çok "Rusya Ermeniler'e ihtiyaç duymaz, Rusya Ermenistan'a ihtiyaç duyar" konumunda olmuştur.

Ermeni politikası yerel Türk devletlerine karşı geçmişin esiri olduğu ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a yeniden katılması mücadelesi kendi diasporasının

240 ÇAKMAK, Haydar, 1989'dan Günümüze Gürcistan, KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uyg. Ve Arş. Mrk. Araştırma Raporları, Yayın No:1998/2, Trabzon, 1998, s:144

241 HENZE, B. Paul, Gürcistan ve Ermenistan: Sıkıntılı Bağımsızlık, Avrasya Etüdüleri, C.2, S.2, TİKA Yayınları, Ankara, Yaz-1995,s.29-30

aşırılıklarıyla belirlendiği sürece, güvenlik politikasında çok az esnekliğe sahip olacak ve kendini mutlaka Moskova'ya bağlı kılacaktır.

Rusya bu ilişkiden, Türkiye'ye baskı yapacak ve bölgesel esneklik kazanacak şekilde Ermenistan'da uzun dönemli bir üs elde ederek ve Erivan ile ilişkilerini düzenleyen anlaşma imzalayarak daha fazla kazançlı çıkmıştır.²⁴²

Azerbaycan petrol boru hattının Ermenistan güzergahından geçme olasılığını, Ermeni askeri birliklerinin Karabağ'dan çekilmesi şartına bağlamıştır. Ermenistan da Azerbaycan petrolünü taşıyacak boru hattından yararlanmanın önemi karşısında, Bakü'den geçirilen "İpek Yolu Konferansı"nın nihai belgesini imzalamıştır. Ancak Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın nihai belgeye yaptığı ekleme nedeniyle belgenin Ermenistan parlamentosunca onaylanmaması yolunda propaganda girişimleri gündeme gelmiştir.

1997'de Rusya ve Ermenistan arasında dostluk anlaşması güncelleştirilmiş ve Rusya'nın Gazprom şirketinin Ermenistan'a doğal gaz temin etmesi konusunda anlaşma imzalanmıştır.

Azerbaycan'ın petrol gelirleri ile silah alımına yöneleceğinden endişe eden Ermenistan, Rusya ve İran ile işbirliği içinde bulunmaktadır. Ayrıca boru hatları ile ilgili gelişmeler bağlamında, Ermenistan'a işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi için Rusya'nın baskı yapacağından da endişe etmektedir. Böylece temel sorunu izolasyonizm olan Ermenistan'ın bu durumunun kısa sürede değişmesi mümkün gözükmemektedir.

Azerbaycan-Ermenistan sınırında, Ermeni askeri güçleri tarafından zaman zaman ateşkesi bozucu girişimlerde bulunmaktadır. Bu girişimlerde iki temel neden dikkat çekmektedir: Birincisi, Koçaryan'ın zayıflayan hakimiyeti nedeniyle dikkatleri başka alanlara çekmek istemesi, ikincisi ise Rusya-Ermenistan arasındaki gelişen işbirliği sürecinde, Rusya'nın isteği doğrultusunda Ermeni ordusunun harekete geçmesidir. Bu girişimler Azerbaycan'da ise, Bakü-Ceyhan'ın

242 BLANK, Stephen, Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler, Avrasya Etüdüleri, S.13, İlkbahar 1998, s: 6

gerçekleşmemesi için iki ülke arasında bazı yabancı güçlerin girişimi olarak değerlendirilmektedir.²⁴³

6.7. Amerika Birleşik Devletleri

ABD, tarihlerinin büyük bir bölümünde yabancı hakimiyetinde yaşadığından sonra SSCB'nin dağılmasıyla yeniden bağımsızlıklarını elde eden Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine yakın ilgi duymaktadır. Bu ülkeler, bugün bağımsızlıklarını, refah ve güvenliklerini güvence altına almaya çalışmaktadır. ABD, bu ülkelerin başarıya ulaşmasını kendi çıkarlarına uygun görmektedir. Kafkasya ve Orta Asya ülkelerindeki reformlar başarıya ulaştığı takdirde, bunun Rusya ve Ukrayna dahil, diğer yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkeler üzerinde de benzer gelişmeyi teşvik edeceği değerlendirilmektedir. Çin, Türkiye, İran ve Afganistan'la hudut olan, Pakistan ve Hindistan ile artan ekonomik ve sosyal bağları bulunan bu bölgedeki istikrara ABD özel önem vermektedir. Karadeniz'den Pamir Dağlarına kadar uzanan bu bölgede, kendi içlerinde ve aralarında barış içinde yaşayan hür toplumların pekiştirilmesi, Avrupa ile Asya arasında eski İpek Yolu boyunca faydalı bir ticaret ve ulaştırma koridoru oluşturulması sürecine katkıda bulunacaktır. Bunun aksi söz konusu olduğunda, Afganistan'da olduğu gibi bölgede hareket icra etmesi mümkündür.²⁴⁴

ABD'nin Avrasya'daki tarihsel ve stratejik hedefi: Avrasya'nın, tek bir siyasi-askeri güç ve oluşumun etki sahasına ve egemenliği altına girmesine mani olmaktır. Bu hedefi gerçekleştirmede ABD'nin önünde engel olabilecek üç unsur bulunmaktadır. Bu üç unsur, Avrupa Birliği, Rusya Federasyonu ve Çin'dir. Her üç unsur da henüz ABD'yi tek başına zorlamaktan uzaktır. Ancak ikisinin veya üçünün arasında oluşabilecek bir ittifak, ABD açısından önemli bir tehdittir. Son dönemde "Şanghay Beşlisi Antlaşması" ile ortaya çıkan Rusya Federasyonu-Çin yaklaşması; AB'nin, giderek daha bağımsız bir savunma kimliğine yönelmesi; NATO'yu zayıflatmaya çalışması ve ABD ekonomisine rakip bir ekonomik güç olarak yükselmesi; RF'nun nükleer kapasitesi ve son olarak da Çin'in büyük nüfusu ve

243 KARACABEY, Kürşat, a.g.e.

244 SANDIKLI, Atilla, ABD Dış Politikası ve Yeni Güvenlik Stratejisinin Türkiye'ye Etkileri, www.harpak. tsk.mil.tr/dscgi/ds.py/Get/File-97/11_Kasım_Ayı_Haber_Makake_2003.doc, s: 23, 11.12.2004

hızla artan ekonomik rekabet gücü ile askeri kapasitesi ABD'nin Avrasya'da bu güç merkezleri ile savaşa girmeden, varlığını ve güç üstünlüğünü sürdürmesini zorunlu kılmaktadır.²⁴⁵

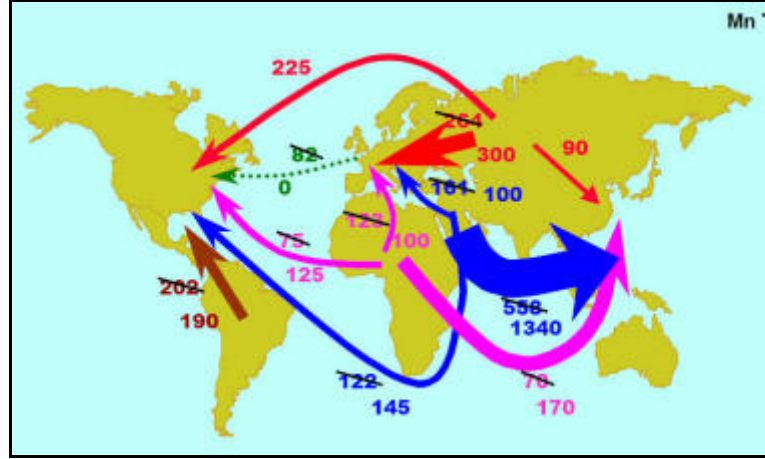
Transkafkasya ve Orta Asya ülkelerinde ekonomik boyutun ötesinde stratejik açıdan da Hazar enerji kaynaklarının önemli olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ABD, dünya üzerindeki egemenliğini Hazar bölgesinde de sağlamaya çalışmaktadır. Bu amacın ekonomik olmanın ötesinde stratejik yönü de vardır. ABD bölgeye yerleşerek Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu da azaltmaya çalışmaktadır.

Başta Amerika olmak üzere, Batı dünyası 21. yüzyılın başında jeo-stratejik ve ekonomik çıkarları açısından, Avrasya petrol ve doğal gaz kaynaklarını geliştirmek için bir fırsat yakalamıştır. Azerbaycan ve Hazar bölgesi petrolleri, Basra Körfezi gibi Batı'nın uzun vadeli çıkarlarıyla ilgili bir stratejik bölge konumundadır. Zira bu bölge 40 yıl süreyle Batıya petrol sağlayacak, 50 milyar ton petrol rezerviyle Orta Doğu'dan sonra ikinci bir petrol kaynağı konumundadır.

Petrol ana ithalat ve ihracat yolları ile ilgili 2020 yılına yönelik yapılan tahminlerde; ABD'nin petrol ithalatının ağırlığının 2020 yılında Rusya ve Hazar Bölgesi petrolüne kayacağı; OPEC bölgesinde artan petrol üretiminin ise büyük ölçüde Uzak Doğu'ya yöneleceği değerlendirilmiştir. Değişik uzmanların yapmış olduğu değerlendirmeler göstermektedir ki 2020 yılına doğru dünya petrol rotalarında bazı önemli değişiklikler olacaktır. Rusya ve Hazar Bölgelerinde üretim patlaması yaşanacak, bu üretim artışı Doğu pazarlarından çok Batı Avrupa ve ABD-Kanada pazarlarına yönelecektir.²⁴⁶

245 GÜLAN, Sedat , a.g.e., s: 2-3

246 Saroz Körfezi'ne Boru Hattı, www.turkishpilots.org.tr/koseyazisi.asp?kategori_no=20&id=150, 14.03.2005

Şekil 6.1: 2020 Yılında Dünyada Petrol Dolaşımı (Üstü çizili rakamlar 2002 değerlerini gösteriyor.)²⁴⁷

ABD enerji kaynakları ihtiyacının % 40'ı petrol tarafından karşılanmaktadır. Bunun yarısı petrol rezervlerinin önemli bir kısmını bünyesinde bulunduran İran Körfezi'nden ithal edilmektedir. Dünyanın başka bölgelerinde petrolün bulunması, ABD'nin 1970'li yıllarda İran Körfezi'ne olan bağımlılığını 1980'li yıllarda geçici olarak azalttı. Tüketim artışıyla birlikte bağımlılık yeniden kendini hissettirmeye başladı. Petrol tüketimindeki artış ek kaynakları arama ve bu kaynaklar üzerinde etkin olma politikasını beraberinde getirmiştir. Zira yabancı petrole olan bağımlılığın üstesinden gelinmesi en iyi şekilde arzın çeşitlendirilmesiyle mümkün olabilecektir. Öte yandan ABD'nin kendi rezervlerinin azalması da yabancı petrol kaynaklarına uzun vadede bağımlılığı güçlendirmektedir. ABD'nin enerji güvenliği programının amaç edindiği yeni petrol piyasalarına açılma eğilimi, aynı zamanda milli güvenlik politikası ile de ilgilidir.²⁴⁸ ABD dışında ve İran Körfezi'nden uzak petrol üretiminin geliştirilmesi politikası bağlamında ABD yönetimi, Hazar'da petrol ve doğal gaz yataklarının işletilmesi ve geliştirilmesine katılmak isteyen Amerikan şirketlerini desteklemektedir. ABD yönetimi devletin uzun dönem çıkarları ile özdeşleşmesi nedeniyle, şirketlerin çıkarlarını korumayı önemli görev saymaktadır. Bir başka açıdan, ABD'nin amaçları daha pragmatik ve hükümetleri, çıkarlarını dikkate almaya zorlayan şirketler tarafından belirlenmektedir. Böylece ekonomik açıdan, Azerbaycan petrolü de ABD'nin İran Körfezi'ne bağımlılığını azaltma açısından önem arz etmektedir.

²⁴⁷ Saroz Körfezi'ne Boru Hattı, a.g.e.

²⁴⁸ KULİYEV, Resul, Nefi ve Siyaset, Kanun Dergisi, No.10, 15-31 Mayıs 1997, s:36

Buna göre ABD'nin Hazar Havzası politikasının hedefleri:

- Hazar Havzası'ndaki yeni bağımsızlıklarını kazanmış ülkelerin hükümlerlik, bağımsızlık ve refahının güçlendirilmesi, politik ve ekonomik reformların yapılmasının teşvik edilmesi,
- Bölgedeki yeni ülkeler arasında ekonomik bağlantılar oluşturmak suretiyle bölgesel ihtilafların azaltılması.
- ABD petrol şirketlerinin ticari fırsatlarının genişletilmesi,
- ABD ve müttefiklerinin enerji güvenliğinin artırılması, petrol ve doğal gazın dünya pazarlarına serbestçe akışı suretiyle Hazar Havzası'nın enerji bağımsızlığının sağlanması şeklinde ifade edilebilir.²⁴⁹

Yıllık altı milyar varil ham petrol tüketicisi olan ABD, sahip olduğu zengin enerji potansiyeli nedeniyle Hazar Denizi ile artan bir yoğunlukta ilgilenmeye başlamıştır.

Azerbaycan'ın ve diğer bölge devletlerinin ekonomik açıdan gelişmeleri, bu ülkelerin Rusya'dan ekonomik ve siyasi açıdan uzaklaşmalarına neden olacak ki, bu da ABD'nin bölgedeki politikasına uygun düşecektir. ABD'nin bölgedeki hedefleri ve Azerbaycan'ın hedefleri arasında paralelliğin varlığı, Azerbaycan için önemli bir avantajdır. Azerbaycan bağımsızlığını kuvvetlendirmek için ABD'den yararlanma imkanına sahiptir.

ABD, bölgeden geçecek petrol ve doğal gaz boru hatları konusunda da bölgedeki çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. Öncelikle ABD Rusya'nın kendinden fazla uzaklaşmamasını sağlayacak şekilde, erken petrolün ihracında iki güzergah seçeneğinin kabul edilmesine ağırlık vermiştir. Ticari olarak baktığımız zaman, birbiriyle rekabet eden ve bölgede güvenlik ile istikrarın da olmadığını düşünürseniz, birinin kapandığı zaman birinin çalışacağı taşınabilir boru hattı

249 SANDIKLI, Atilla, a.g.e., s: 24

sistemini savunmak doğrudur. Erken petrolün miktarı yıllık 4,5-5 milyon ton civarındadır.²⁵⁰

Erken Azerbaycan petrollerinin ihracında boru hattının rotasıyla ilgili karada iki hatlı bir çözüme destek vererek, bir yandan Rusya'yı Hazar kaynaklarının taşınması işine katmayı bir yandan da Azerbaycan'a Rusya dışı boru hattı alternatifi sağlamayı amaçlayarak bölge ile ilgili politikalarında dengeleyici bir tutum gösteren ABD, statü konusunda Rusya'nın teklifine sıcak bakmayarak Hazar Denizi'nin sektörel bölünmesi fikrini savunmuştur.

Hazar'ın Batı için Basra Körfezi petrolünden sonra ikinci en büyük enerji sağlayan bölge haline geleceği ve böylece Basra Körfezi'ne bağımlılığın azalacağı düşüncesi, ABD'yi Hazar'ın statüsü ile ilgili olarak, bölgesel (sektörel) bölünme yönünde bir politikayı desteklemeye sevk etmektedir. ABD, Hazar'ın kıyıdaş ülkeler arasında bölünmesi durumunda, Hazar'ın enerji kaynaklarının fazla vakit kaybetmeden çıkarılmasını kolaylaştıracağını düşünmektedir.

Bakü-Ceyhan hattının gerçekleşmesinde Washington'un siyasal ve finansal desteği önemli rol oynamıştır. Tabii ki ABD'nin kararlılığı ve tek yönlü politikası Kafkasya ve Orta Asya'daki stratejik çıkarlarının bir sonucudur. Aslında bu Amerikan stratejik konseptinden kaynaklanmaktadır.

ABD her ne kadar, Bakü-Ceyhan hattını desteklediğini söylemiş ise de "alternatif hat" arayışlarını sürdürmektedir. Alternatif arayışın en önemli sebebi ise Hazar'ın statüsü meselesidir.

ABD, aralarındaki uyuşmazlık nedeniyle Ermenistan ile Azerbaycan karşısında eşit mesafeli bir tutum izlemekte ve bu ülkelerle ikili düzeyde askeri işbirliğine girmemektedir. Bununla birlikte ABD, her iki ülkeyi de Barış İçin Ortaklık (BİO) gibi uluslar arası güvenlik düzenlemelerine ve ihracat kontrol rejimlerine daha aktif biçimde katılmaya özendirilmektedir.²⁵¹ Karabağ sorununun çözümü konusunda ABD tarafından önerilen toprak değişim planı yıllardır gündemdedir. Bu plan Karabağ'ın

250 UZUN, Hayrettin, Hazar Petrolleri ve Türkiye, a.g.e.

251 SANDIKLI, Atilla, a.g.e., s: 23

bağımsızlığının Azerbaycan tarafından kabul edilmesini, Karabağ ve Ermenistan arasında kalan Azeri toprakları üzerinde bulunan Laçın koridorunun Ermenistan'a verilmesini, bunun karşılığında da, Nahçıvan ve Azerbaycan'ın birbirine bağlanmasını sağlayacak şekilde, Nahçıvan bölgesi ile Azerbaycan arasında kalan Zengezür bölgesinin Azerbaycan'a kalmasını öngörüyor.

ABD'nin, bu öneriyi kabul etmesi durumunda Ermenistan'a 3 milyar dolar yatırım yapma vaadi söz konusudur. Planın uygulanmasının Azerbaycan ve Türkiye arasında doğrudan bir koridor açacak olmasıyla Rusya'nın bölgedeki çıkarlarının sarsılacağı düşüncesi nedeniyle, öneri Rusya tarafından desteklenmemektedir.

Amerika, "tek süper devlet" olma özelliğine sahip, ayrıca dünyanın büyük kara bloklarından iki büyük okyanus, Atlantik ve Pasifik'le ayrılmış, tarihi ve kültürel olarak Türkiye'yle bir "problemlili geçmişi bulunmayan", hatta yarım yüzyıldır dostluk ve müttefiklik ilişkisi bulunan bir ülkedir. Bu açıdan Amerikan stratejik çıkarlarıyla, Türkiye'nin en azından taktik çıkarları arasında bir dizi kesişme noktası mevcuttur. Türkiye ise, Amerika ile senkronize olabildiği oranda bir dünya devleti kimliğine bürünecektir.

Sir Halford Mackinder'in Kara Hakimiyeti Teorisi Avrasya orijinli bir teoridir. Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisine göre: Doğu Avrupa'yı denetleyen, kalpgah bölgesini denetler; Kalpgah bölgesini denetleyen, dünya adasına hakim olur. Dünya adasını denetleyen dünyayı kontrol eder.²⁵² Amerika, Brzezinski'nin ısrarla dediği: "ABD Avrasya'ya hakim olamaz ise dünya devleti konumunu sürdürmez" ifadelerinin gereğini yapıyor: Güney Kafkasya'ya hakim olmak için önemli adımlar atıyor, çünkü burası Avrasya'nın kalbi. ABD'nin dış politika uygulamaları dikkate alındığında, hedef ve amacın ABD'nin enerji kaynaklarının bulunduğu bölgeleri, ulaşım yolları üzerindeki kritik boğaz ve geçitleri kontrol etmeye yönelik olduğu görülmektedir. ABD'nin; enerjinin 21'nci yüzyılda giderek artan hayati önemi doğrultusunda, "enerji kaynaklarını ve ulaşım yollarını kontrol eden, dünyayı kontrol eder" jeopolitik görüşü doğrultusunda faaliyet gösterdiği açıktır.²⁵³ Günümüzde

252 Mütercimler, E., 21. Yüzyıl ve Türkiye Yüksek Strateji, Erciyaş Yayıncılık 1997, s:23

253 SANDIKLI, Atilla, a.g.e., s: 6

ABD dış politikasına “tam egemenlik” doktrini hakimdir: ABD bütün dünyadaki askeri, ekonomik ve politik gelişmeleri kontrol etmek istemektedir.²⁵⁴

Amerika, Güney Kafkasya'ya hakim olmak için Türkiye'yi yanına almak zorundadır. Bakü-Ceyhan boru hattı ve Türkmenistan doğal gazı projeleri, Türk-Amerikan beraberliğinin gerekleri arasında yer almaktadır. Türkiye'nin bu projeler için ABD desteğine ne kadar ihtiyacı varsa Amerika'nın da Güney Kafkasya'ya yerleşmek için Türkiye'nin işbirliğine o kadar ihtiyacı vardır.

ABD'li bazı şirketler Bakü-Ceyhan aleyhtarını açıklamalarda bulunarak, hattın iktisadi açıdan doğru olmadığını, ayrıca Hazar'dan nakledilecek petrolün Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossiysk hattını dolduracak kadar olduğunu, Bakü-Ceyhan için Kazak petrolüne ihtiyaç olduğunu bunun için de 8-10 yıl beklemek gerektiğini savunmaktadırlar.

Ancak, ABD ve İngiltere'nin ısrarı "konsorsiyum" içindeki petrol şirketlerinin Bakü-Ceyhan hattına yönelmelerini sağladı. Amerika'nın stratejik hesapları, şirketlerin özel hesaplarının önüne geçti, Amerika için özellikle Kafkasya'da Türkiye'yi "yanına almak" çok önemli.

Bölgenin 4 trilyon dolar değerinde, 200 milyar varillik bir petrol rezervine sahip olması, ABD nezdindeki önemini artırmaktadır. Bölgenin 200 milyar varil tahmini rezervlerinin gerçekleşmesi durumunda, BTC hattı dışında, yeni alternatif hatların inşası da gündeme gelecektir. Bu durumda Afganistan hareketi, hatların seçimi ve kontrolü noktasında ABD'yi daha etkin kılacaktır.²⁵⁵ ABD'nin bölgede enerji kaynakları ile ilgili politikası, bölgede barış ve refahın oluşturulması, dünya enerji ikmal kaynaklarının çeşitlendirilmesi, çok taraflı boru hatlarının geliştirilmesi, petrol ve doğal gaz kaynaklarının işletilmesine iştirak gibi hedeflere istinat etmektedir. Bu strateji çerçevesinde, Hazar Havzası'nı geçen ve Bakü-Ceyhan'ı içeren Doğu-Batı Enerji Koridoru birçok ülkeye büyük ekonomik fayda sağlayacak

254 NORMAN, D.Livergood, (Çev: Memed Varol), Yeni Amerikan-İngiliz Petrol Emperyalizmi, 5.Sayı İlkbahar / Yaz 2003, www.cosmopolitik.com/cosmo/yazi.asp?yazi_id=270, 23.08.2004

255 ÖZALP, Necdet, a.g.e

bir hat olarak değerlendirilmektedir. Aynı konuda Azerbaycan, Türkmenistan, Gürcistan ve Kazakistan'ın da destekleri sağlanmış bulunmaktadır.²⁵⁶

Doğu Bloğu çöktükten sonra Doğu Avrupa, Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya'da ortaya çıkan "boşluklar" dolduruluyor: En kritik bölge olan Güney Kafkasya'ya ABD yerleşmek istiyor. Güney Kafkasya'ya ABD'nin yerleşmesi Rusya'nın sadece Kuzey Kafkasya'da kalması demektir.

Amerika Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'yı elinde tutarak petrol, doğal gaz ve Avrasya'ya hükmedeceğini biliyor ve bunu da adım adım gerçekleştiriyor. Rusya'nın Güney Kafkasya'ya inmesinin önü kesiliyor. Çeçenistan sorununa bu açıdan da bakılması gerekmektedir. Kısaca, Amerikan yönetiminin Orta Asya ve Kafkasya petrolleri için takip ettiği politikada temel noktalar şunlardır:

- 1) Bölgenin zengin enerji kaynaklarını, Batıya güvenli şekilde aktarmak,
- 2) Bu kaynaklar üzerinde Amerikanın kontrolünü sağlamak.

Kısacası Amerikan yönetimi enerji kaynakları üzerindeki Rus hakimiyetinin kalkmasını isterken, kendisi de bu kaynaklar üzerinde hakimiyet kurmayı arzulamaktadır. Ancak bu sayede kendini güvende hissedebilir.

ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'da birinci derecede etkin olabilmek için, Rusya ve mevcut yönetim altındaki İran seçenekleri dışında kalan tüm seçeneklere sıcak baktığı görülmektedir. Pakistan, Hindistan, Çin ve Türkiye çıkışlarını savunan ABD, bu projelerin hayata geçirilmesi için Amerikan petrol şirketlerine mali ve siyasi destek sağlamaktadır. Fakat bu güzergahlar içerisinde Amerikan üstünlüğünü pekiştiren güzergahlar BTC çıkışıdır. Çünkü Çin hattı uzun ve pahalıdır. Kısa vadede düşünülmesi mümkün değildir. Pakistan hattı Afganistan meselesinden dolayı sekteye uğramaktadır. Ancak zaman zaman gündeme gelen Pakistan'a çıkış güzergahının Afganistan'dan geçecek kısmının güvenlik sorunlarının çözülmesi ile yeni bir hattın inşası ağırlık kazanabilecektir.²⁵⁷ Bu durum Hindistan güzergahını da

256 SANDIKLI, Atilla, a.g.e., s: 23-24

257 ÖZALP, Necdet, a.g.e

etkilemektedir. ABD uzun yıllar soğuk ilişkiler yaşadığı İran'a da fazla güvenmemektedir. Böylece geriye Bakü-Ceyhan hattı kalmaktadır.

Trans-Hazar doğal gaz boru hattı konusunda ABD'nin takındığı tavır da yukarıdaki ifadeleri teyit eder durumdadır. ABD projeyi hem finansman hem de teknik açılardan desteklemektedir. Hazar Denizi Kıta Sahanelığı meselesinde de Azerbaycan'ın tezini açıkça desteklemektedir.

ABD açısından doğu-batı enerji koridorunun unsurları şunlardır:

- Bakü-Ceyhan ana petrol boru hattı,
- Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) projesi,
- Bakü'den Supsa ve Novorossiysk'e uzanan erken petrol boru hatları,
- Hazar Denizi'ni geçerek Türkmenistan'dan Türkiye'ye uzanan doğal gaz boru hattı.

ABD'nin Kafkaslar ve Orta Asya'ya desteğine de değinmek gerekirse ABD, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini her alanda sürdürmektedir. Bu ülkeler, politik ve ekonomik hürriyet istikametinde ilerledikçe, içte ve dışta uzlaşa ile hareket ettikçe, ABD'nin aşağıdaki alanlardaki desteğinin süreceği tahmin edilebilir.

- Demokrasinin geliştirilmesi,
- Serbest pazar ekonomisinin oluşturulması,
- Bölge ülkeleri içinde ve aralarında barış ve işbirliğine sahip çıkılması,
- Bu ülkelerin uluslar arası toplumla entegrasyonu.

Bölgede hukukun üstünlüğü, silahlı kuvvetler üzerinde sivil idarenin ve parlamentonun kontrolü, insan haklarına saygı gibi kavramlar henüz tam anlamıyla yerleşmemiştir. Demokrasinin yeniliği, demokratikleşme sürecine bir engel teşkil etmektedir. ABD, AGİT ile iş birliği içerisinde bu ülkelerdeki politik ve sosyal

gelişmeye yardımlarda bulunmaktadır. Bu ülkelerde demokrasinin geliştirilmesi, sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmanın şartı olarak görülmektedir.

ABD, bu ülkelerin Dünya Bankası, IMF, Avrupa Konseyi, AB ve diğer politik ve ekonomik uluslar arası kuruluşlarla ilişkilerini artırmasına yardımcı olmaktadır. ABD, ayrıca, Avrasya Ulaştırma Koridoru projesine, ticari engellerin bertaraf edilmesine ve Orta Asya Serbest Ekonomik Bölgesi kanalıyla, bölge çapında bir pazar oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır.

ABD, Türkiye'nin bölgedeki aktivitesini takdirle karşılamakta, buna mukabil Rusya'nın bölgede oynayacağı rol üzerinde kuşkulara sahip bulunmaktadır. Rusya'nın, son zamanlarda, bölgede ABD ile birlikte hareket etmesi, ABD'nin bölgeye yönelik olarak yürüttüğü politikaların başarılı olduğunu göstermektedir.²⁵⁸

6.8. Avrupa Ülkeleri

1991 yılında Lahey'de imzalanan Avrupa Enerji Şartı'na günümüzde, 46 ülke ve AB taraftır. Şartın başlıca hedefleri, enerjinin arz güvenliğini artırmak, enerji üretimi, taşınması, dağıtımı ve kullanımının verimliliğini en üst düzeye çıkarmak ve çevre sorunlarını en aza indirmektir. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla, 1998 yılında Enerji Şartı ve Enerji Verimliliği Protokolü yürürlüğe girmiştir.²⁵⁹

AB, 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması ile sürdürülebilir büyüme hedefini ortaya koymuştur. Ekonomik, toplumsal ve kültürel anlamda gelişmenin sağlanması ve refahın korunması amacına yönelik sürdürülebilir büyüme yaklaşımının önemli destek unsurlarından birisini de enerji politikaları oluşturmaktadır. Bu çerçevede, AB sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirmek için aşağıda sunulan üç temel politikayı belirlemiştir:

- Enerji arzının güvenliği politikasıyla AB ekonomisini ve toplumsal refahını bozacak enerji sıkıntısı riskini azaltmak,

258 SANDIKLI, Atilla, a.g.e., s: 24-25

259 DEMİR, Esra, Enerji Şartı Anlaşması, www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues-8/enerji.htm, 23.08.2004

- Rekabetçi enerji sistemi politikasıyla, toplumsal refahı artırmak ve sanayinin rekabet gücünü yükseltmek amacıyla enerji maliyetlerini düşürmek,
- Çevrenin korunması politikasıyla hem enerjinin üretiminde hem de son kullanım alanları açısından çevresel dengelerini gözetmek.

Yukarıda belirtilen amaçlar çerçevesinde, 1998 yılından sonra AB Komisyonu “Ortak Analiz Projesi”ni (The Shared Analysis Project-1999) hayata geçirmiştir. Projenin alt konu başlıkları arasında dünya enerji talebinin geleceği, elektrik ve doğal gaz piyasalarının liberalleştirilmesi, çevrenin korunması alanında yeni standartlar belirleyen KYOTO Protokolü’ne uyum sağlanması ve enerji üretim/tüketiminde verimliliğin artırılması amaçları vurgulanmıştır. 1990 yılından sonra AB, enerji kullanımında sağlanan verimlilik ve Merkezi Doğu Avrupa ülkeleri ile geliştirilen iyi ilişkiler sayesinde ciddi sorunlar yaşamamıştır. Ancak, AB gelecekte enerji arzında karşılaşılabileceği risklere yönelik yeni bir enerji politikası geliştirmeye çalışmaktadır.

AB, enerji tüketiminde verimliliği artıracak teknolojik gelişmeleri desteklemeyi planlamaktadır. Böylece, daha az enerji tüketilerek dışa bağımlılığın azaltılması ve çevrenin korunması beklentilerinin karşılanması hedeflenmektedir. Bu çerçevede, çok uluslu enerji şirketleri gelecekte bu piyasaların önemli aktörleri olarak dünya enerji piyasaları ile uyumlu bir ortam yaratma sürecinde rol üstlenmektedirler. Dünyanın önde gelen beş büyük çok uluslu petrol şirketinden üçünün AB kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. AB üyelerine ait firmalar aracılığıyla dünya petrol üretiminde teknoloji, finansal kaynak ve bilgi birikimi açısından önemli birikime sahip olmuştur.²⁶⁰

Avrasya enerji rezervleri, Batının Orta Doğu ve Rusya petrollerine bağımlılığını azaltabilecek ve gelecek yıllarda petrol ve doğal gaz fiyatlarının oluşumunda birinci derecede rol alacak ve böylece ekonomik büyümeyi sağlayacak bir öneme sahiptir. Petrol gelirleri üretim gelirleri ve transit ücretler vasıtasıyla bütçelerine gelir sağlayarak güneydeki Bağımsız Cumhuriyetlerin bağımsızlık ve refahını böylece desteklemiş olacaktır. Bu sonuç söz konusu devletlerin Rusya'ya

260 TONUS, Özgür, Genişleyen Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları ve Türkiye, www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi,05.08.2004

bağımlılığını da Batı lehine azaltacak ve Rusya'nın bölgede yeniden bir imparatorluk gücü haline gelmesini engelleyecektir.

21. yüzyılın başında Avrasya petrol kaynaklarını geliştirmek için fırsat yakalayan Avrupa ülkeleri, bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirmek üzere enerji kaynağı anlaşmalarında ve ihracında yer alırken, bölgesel çatışmaların da çözümlenmesine çalışmaktadır. Şirketler vasıtasıyla petrol anlaşmalarında önemli pay sahibi olan Avrupa ülkeleri, Hazar enerji kaynaklarına yatırım yaparak, bu kaynakları işleyip yerel piyasalarına ihraç edebilme imkanına sahip olmaya çalışmışlardır.²⁶¹

Avrupa ülkeleri Bakü-Ceyhan hattı konusunda ise, daha çok olumsuz tutum içerisinde olmaktadır. Avrupa ülkeleri Bakü-Ceyhan'ın ABD için stratejik önem taşıdığını, Avrupa ülkeleri için ne iktisadi ne de stratejik bir önemi olmadığını ileri sürmektedirler.

Hazar bölgesinin dünya doğal gaz ve petrol ihtiyacına büyük katkıda bulunacağını dikkate alan AB Konseyi de, bölgedeki rezervlerin işletilmesinde ve bu amaçla oluşturulacak altyapıda AB'nin çıkarları doğrultusunda, bölgesel istikrarın desteklenmesine, sorunlara barışçı çözüm aranmasına, demokratik ve ekonomik kurumların güçlendirilmesine önem vermektedir.

Konsey, Hazar gaz ve petrolünün güvenli bir şekilde ihracını sağlayacak yolların, bölgenin gelecekteki refahı açısından önemini de göz önünde bulundurmaktadır. Petrol ve doğal gaz ihraç yollarında çok seçenekli bir boru hattı altyapısını tercih eden Konsey, Kafkasya ve Orta Asya'daki kaynakları Avrupa'ya bağlayacak projelere destek vermektedir.

Halen Avrupa'nın gaz gereksinimi, yerli üretimin dışında büyük oranda Rusya'dan temin edilmektedir. AB'nin petrol ithalatının yüzde 21'ini, doğalgaz ithalatının yüzde 41'ini Rusya'dan karşılıyor olması ve bu oranların giderek artma eğiliminde olması, Rusya'nın orta vadede AB'nin birinci petrol kaynağı olma

261 COHEN, Ariel, Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti, Avrasya Etüdüleri, C.3, S.1, ilkbahar-1996, s:3

ihtimalini gündeme getirmektedir. 2020'ye kadar Avrupa Birliği'ne dahil olması beklenen 12 ülkenin 9'u da zaten önemli oranda Rus gazına bağlıdır. Diğer kaynaklar ise, Cezayir, Norveç ve Hollanda'dır. Kuzey Denizi (İngiltere ve Norveç üretimleri) bilinen gaz rezervlerinin, 25 yıl içinde tükeneceği belirtilmektedir. Bu durumda Rusya ve Cezayir'in dışında, Türkmen, Kazak, Özbek ya da Azeri gazı, alternatif kaynaklar olarak bir potansiyel arz etmektedir. İran, Libya, Nijerya ve S. Arabistan da diğer olası kaynaklardır.

Avrupa'nın özellikle gaz tüketimi son yıllarda hızlı bir artış göstermektedir. Dünya gaz tüketiminin % 19.4'ü Avrupa'da yapılmaktadır (444 milyar m³). ABD ise, 617 milyar m³ ile, dünya gaz tüketiminin % 26.9'unu gerçekleştirmektedir. Avrupa'nın gaz tüketim miktarı, 1995'de RuhrGas'ın 2010 yılı Avrupa'sı için öngördüğü 400 milyar m³ tüketim değerini, şimdiden fazlası ile geçmiştir. Bunda, AB'de çevre kirliliğine yönelik uygulamaların yaygınlaşması da önemli rol oynamaktadır.²⁶² ABD Enerji Bakanlığı tahminlerine göre Avrupa Birliği gaz ihtiyacı, 2020 yılında 730 milyar m³ olacaktır. Bu büyük artışın karşılanabileceği en önemli kaynaklar arasında, Hazar Bölgesi kaynakları yer almaktadır.

Avrupa Birliği'nin Hazar Bölgesi kaynaklarına yönelik tek bir politikasından söz etmek zordur. Azerbaycan'da İngiliz (şimdi İngiliz-ABD) BP ile Norveç'li Statoil'in dışında, Fransız Elf, İtalyan AGİP ve Hollanda-İngiliz Shell, petrol ve doğal gaz arama ve üretim yatırımlarında yer alan Avrupa'lı şirketlerdir. Diğer yandan, Avrupa Birliği, TRACECA programı çerçevesinde, Bakü yakınlarındaki limanın onarım ve kapasite artırımı (yılda 25 milyon tona çıkabilmesi) için, 25 milyon dolar katkı sağlamıştır. EBRD ise, Azerbaycan'ın gaz potansiyelinin artırılabilmesine yönelik bir proje üzerinde çalışmaktadır. 1993 yılında bir konferans sırasında gündeme alınan TRACECA (Transport System Europe-Caucasus-Asia: İpek Yolu Projesi) da, Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan Doğu-Batı Koridoru'nun gerçekleştirilmesine yönelik bir programdır. Ancak, Avrupa şirketleriyle kıyaslandığında, ABD'li şirketlerin yatırımda, ABD yönetiminin ise, çeşitli kararlarda daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. Kazakistan'da ise, Avrupa'lı şirketlerin yatırımları, Azerbaycan'a oranla daha yoğun sayılabilir. Bunda, Kazakistan'da önemli bir Alman nüfusunun olması da etkili olmaktadır. Preussag

262 PAMİR, Nejdet, a.g.e.

(Alman), Nafta (Slovakya), Telf AG (İsviçre), Veba Oel (Almanya) Prumsylove Stavitelstvi (Çek), Amlon (İngiltere), Shell (Hollanda-İngiliz), Quest (İngiliz), British Gas (İngiliz), AGİP (İtalyan), Enterprise (İngiltere), BPAmoco (İngiltere-ABD) gibi şirketler, Kazakistan'ın petrol ve gaz sahalarına önemli miktarda yatırım yapmaktadırlar. Bu yatırımlar, arama-üretim alanlarına olduğu kadar, CPC örneğinde olduğu gibi boru hattı alanına da yayılmış durumdadır. 1993-1998 yılları arasında Kazakistan'a yapılan yaklaşık 8 milyar dolarlık doğrudan dış yatırımın % 47'si petrol ve gaz alanına, % 42'si ise elektrik üretim alanına yapılmıştır. Ülke içinde doğal gaz dağıtımını ise, 1997'de Belçika'nın Tractabell şirketine verilmişken, son dönemde bu hak geri alınarak Kazak devlet şirketi KazTransGaz'a verilmiştir.

Fransa'nın Hazar'ın göl olduğu argümanını kabul etmesi örneğinde olduğu gibi Rusya'nın Batı Avrupa'dan destek aldığı da görülmektedir. Kısaca Avrupa ülkeleri iki farklı görüşün ortasında bir politika izlemektedir. Avrupa ülkeleri bir yandan Bakü-Ceyhan ve Trans-Hazar projeleriyle ABD'nin bölge enerji kaynaklarına hakimiyet kurmasından, diğer yandan da yeni hiçbir boru hattının inşa edilmemesiyle Rusya'nın hakimiyetini sürdürmesinden rahatsızlık duymaktadırlar. Böylece kendilerinin de söz hakkına sahip olabilecekleri bir güzergahı tercih etmektedirler.²⁶³

Batı'nın üç Kafkas devletinin ve üç Orta Asya devletinin bağımsızlıklarının devam etmesi ve büyük oranda laik ve makul derecede Batı yanlısı olarak kalmalarını garanti altına alması bakımından, Türkiye ve ABD arasında ortak hareket etmesinin daha da belirginleşerek süreceğini söylemek mümkündür. Zira ekonomik kalkınma, temel insan haklarını destekleme ve Batı'yla kültürel benzerlik ve laik Türkiye örneği bölgede radikalleşmeyi önleme açısından önemlidir.

6.9. Japonya

1996'nın sonlarına doğru Japonya Azerbaycan'da önemli bir yatırım programı başlattı. Japonya'nın Devlet Petrol Şirketi dış ekonomi politikasında Hazar'a da yer verdiğini açıkladı. Başta Azerbaycan olmak üzere Hazar bölgesinde yaklaşık yirmi

263 EFEGİL, Ertan, Bakü Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesine Sistemik Bakış, Türkistan News, 20 Eylül 1999.

Japon şirketi milyarlarca dolarlık yatırım gerçekleştirdi. Ayrıca Gürcistan'dan geçen petrol ihraç boru hattı finansmanında da Japon şirketleri tercih edildi.

Japonya'nın petrol anlaşmalarındaki iştiraki özellikle dikkat çekmektedir. Bu durum ABD yöneticilerinin de dikkatinden kaçmamıştır. Itochu şirketi "asrın anlaşması"ndan % 3.9, "Lenkeran ve Talış" yatakları ile ilgili anlaşmadan % 20 pay almıştır.

Şubat 1998'de Aliyev'in Japonya'yı ziyaretinde Kurdaşı yatağına ilişkin Mitsui ile anlaşma imzalandı. Ziyaret esnasında Japon bankalarından oluşan konsorsiyum ile uzun vadeli ve düşük faizli 165 milyon dolar ve 95 milyon dolar olmak üzere iki kredi anlaşması imzalandı. Japon hükümeti de Azerbaycan'ın Dünya Ticaret Örgütü ve Asya Kalkınma Bankası'na üye olmasına destek vermek üzere teminat verdi.

Daha sonra "Yanan-Tava", "Ateşgah" ve "Muğan" petrol yataklarının işletilmesi üzerine yalnız Japon şirketlerinden oluşacak konsorsiyum kurma amaçlarını da Aralık 1998'de gerçekleştirmişlerdir. Bütün bu veriler Japonya'nın gelecekte bölgede büyük bir güç olacağını göstermektedir.²⁶⁴

6.10. Çin

Dünyanın enerji tüketiminin gelecek yirmi ya da otuz yılda büyük ölçüde artması beklenmektedir. ABD Enerji Bakanlığı tahminlerine göre dünya çapında talep 1993 ile 2015 arasında % 50'den fazla artacaktır. Tüketimdeki en önemli artış ise Uzakdoğu'da gerçekleşecektir. Asya'nın ekonomik gelişim hızı şimdiden yeni enerji kaynaklarının araştırılması ve kullanımı için yoğun baskılar oluşturmaktadır.²⁶⁵

Çin'in üç aşamalı büyük strateji planına göre; birinci aşamada ekonomisini güçlendirmek, ikinci aşamada enerji ve stratejik açıdan önem verdiği Güneydoğu Asya bölgesindeki kazanımlarını elde tutmak, üçüncü aşamada askeri ve ekonomik güce dayalı global bir güç olmak vardır. Çin'in bu büyük strateji planına göre ana

264 ARAS, Osman Nuri, a.g.e.

265 BRZEZİŃSKI, Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s.113-114

hedefi, Çin'in doğusu ve güneyi; yani Asya Pasifik bölgesidir. Bu ana hedefe ulaşabilmek için Çin'in, batıya açılan tek doğal kapısı Doğu Türkistan'daki hakimiyetini sağlamlaştırmak, arka bahçesi olarak telakki ettiği Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve kuzeyden gelebilecek tehditlere karşı Rusya Federasyonu ile ve ayrıca Kafkasya ve Türkiye yolu ile Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmektir. Çin, Avrasya bölgesi üzerinde talepleri ve hedefleri olan ülkelerle bölgesel bir güç olarak çatışmaya girmeden ekonomik gelişmesini tamamlamayı, enerji ihtiyacını karşılayacak projelere katılarak bölgedeki güçlerle birlikte hareket etmeyi sağlayacak ve iş birliğini geliştirecek bir anlayışa sahiptir.

Günümüzde Çin ile ABD, birbirinin en büyük pazarı durumundadır. Kanada ve Meksika'dan sonra Çin, ABD'nin üçüncü büyük ithalatçı ülkesi konumundadır. Çin, aynı zamanda ithal ettiği petrolün, %60'ını Ortadoğu ülkelerinden karşılamaktadır. Bu bölgede oluşabilecek bir istikrarsızlık, stratejik petrol stokları çok az olan Çin'in ekonomik gelişmesini olumsuz yönde etkileyeceği için Çin, bu bölgede istikrara ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla Irak Savaşı'nda fazla sivri olmadan kapalı, gizli ve yumuşak üsluplarla amacına ulaşma stratejisini uyguladığı görülmektedir.²⁶⁶ Çin, Irak'ın işgalinin ardından enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikasını daha açık ifade etmeye başlamıştır. Ülkede enerji ihtiyacının 2003 yılında %31 yükselerek 91 milyon tona ulaştığı göz önünde tutulursa, bu politikada gelecekte talep baskısının da etkili olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda, önemli enerji rezervlerine sahip olan Hazar bölgesindeki ülkeler ile işbirliği Çin enerji politikasının ana maddelerinden birisi haline almıştır.²⁶⁷

Çin, belirlediği hedeflere ulaşmak için, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ile “Şanghay İşbirliği Teşkilatı”nı kurarak bölge güvenliği ve istikrarı için ilk adımı atmıştır. Rusya Federasyonu ile yapılan bu işbirliği, daha sonra Rusya Federasyonu-Çin ham petrol boru hattı projesinin gerçekleşmesini sağlamıştır. Pan-Asia (Birleşik Asya) kıtalar arası hidrokarbon

266 GÜLAN, Sedat, a.g.e, s: 4-6

267 EKİCİ, Gökçen, a.g.e.

köprüsü ile bu ilişki güçlendirilmiş ve nihayet Rusya Federasyonu ile Çin arasında 25 yıllık enerji antlaşması imzalanmıştır.²⁶⁸

268 GÜLAN Sedat, a.g.e., s: 4-6

7. TÜRKİYE AÇISINDAN HAZAR'IN STRATEJİK ÖNEMİ

Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya -Macaristan gibi parçalanabilir, uflanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir... Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların (Dış Türklerin) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli.²⁶⁹

Dünyanın iki bloklu yapısına endeksli olarak yaşana gelen soğuk savaş sürecinin, Sovyetlerin ani dağılışıyla birlikte sona ermesi; uluslararası ilişkiler ve ülkelerin jeopolitiği açısından adeta küresel ölçekte büyükçe bir deprem yarattı. Pek çok dengeler yeniden oluştu.

Yaşanan depremin fay hatları; Kafkaslardan, Orta Asya'dan, Balkanlardan ve bir ölçüde de Orta Doğudan geçiyordu. Dolayısıyla bu bölgelerle pek çok bakımdan göbek bağı bulunup, anılan bölgelerin tam ortasında yer alan Türkiye, depremden en çok etkilenen ülkelerden birisi oldu. Türkiye kendisini, asla hazırlıklı bulunmadığı genişlikte yepyeni bir fırsatlar ve sorumluluklar coğrafyasının merkezinde buluverdi. Bu ağırlaşma, Türkiye'nin zaten yüksek olan jeopolitik öneminin en az ikiye katlandığı anlamını taşımaktaydı.²⁷⁰

Soğuk savaşla birlikte çift kutuplu dünya düzeninin sona ermesi Türkiye'nin uzun süredir donup kalmış jeopolitik konumunu sona erdirdi. Türkiye, Sovyetler Birliği'ne komşu olmaktan dolayı Amerika için taşıdığı önemi kaybetse de, değişen jeopolitik düzen içerisinde Orta Asya'nın dünyadaki yerini alması Türkiye'ye yeni bir stratejik önem kazandırıp, politik ve ekonomik açıdan tarihi fırsatlar sunuyordu.

269 Atatürk'ün Cumhuriyetin 10. yıl kutlamalarında yaptığı tarihi konuşmadan, www.geocities.com/unutmadik/onuncuyil.html, 12.02.2005

270 ARAS, Osman Nuri, a.g.e., s:214

Doğu Bloğu dışındaki hiçbir ülkenin stratejik konumunun soğuk savaş sonrasında Türkiye kadar değişmediği söylenebilir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türkiye, Moskova merkezli politikasını bırakıp, Orta Asya Cumhuriyetleri ile yakın ilişkiye girmiştir.²⁷¹

Türkiye Kafkaslar ve Orta Asya'daki politikalarını, “mümkün olduğu kadar tüm bölge ülkelerini içinde barındıracak platformlara taşımak” şeklinde belirlemiştir. Bunun en güzel örneği; Türkiye, Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Pakistan ve Azerbaycan'ın oluşturduğu “Ekonomik İşbirliği Örgütü”, “Barış için Ortaklık (BİO) ve çok daha geniş bir alanı kapsayan ülkelerin bünyesinde barındıran “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı” (KEİT)” faaliyetleridir.²⁷² KEİT'nin kurulması ve Türkiye'nin önderliğinde bu teşkilatın aktif görevler alması Kafkas ülkelerine yönelik aktif siyasetimize güç katmıştır.²⁷³

Jeopolitiğin "değişmeyen" unsurlarını ifade eden coğrafi konumuna ek olarak, 'değerlendirmeye daha çok "değişken veya değişebilir" nitelikteki şu unsurlar da dahil edildiğinde, Türkiye'nin jeopolitik konumunu bütünsellikle tanımlamak mümkün olabilir: "Türkiye'nin bir çok konuda sınır ülkesi oluşu en önemli jeopolitik özelliğidir. Türkiye jeopolitik açıdan bir sınırlar ülkesidir. Bir çok konuda, bir çok bakış açısından bir sınır ülkesidir: Türkiye Asya ile Avrupa'nın sınırındadır, Asya'nın Avrupa komşusu, Avrupa'nın Asya komşusudur; NATO ile Varşova paktının sınırında yaşamıştır; çok partili sistemlerle, tek partili sistemlerin sınırındadır; kollektif ekonomik sistemle liberal ekonomik sistemin sınırında bulunan bir ülke idi; Müslümanlık ile Hıristiyanlığın sınırındadır; doğu kültürü ile batı kültürünün sınırındadır; farklı ideolojik uygulamaların sınırındadır.²⁷⁴

Çağdaş jeopolitik teoriler içinde Türkiye'nin önemli bir mevkide bulunduğu görülür. Mackinder'in Kara Hakimiyeti, Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi, Mahan'ın Deniz Hakimiyeti Teorisi ve Hava Hakimiyeti teorilerinde Türkiye bütün bu tezlerin sentezini oluşturan bir yapıya sahiptir. Ülkemiz; üzerinde ve yakın çevresinde dünya

271 İLHAN, Suat, Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği, a.g.e., s.141

272 GÜLAN, Sedat, a.g.e., s: 6

273 KINIKLIOĞLU, Suat, Türkiye'nin Kafkasya Politikası: Gerçekleştirilemeyen Düşlerin Hikâyesi, 2023 Aylık Dergi, 444, Mayıs 2002

274 İLHAN, Suat, Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği, a.g.e., s.142

güç dengesini etkileyecek düzeyde sürekli ve çok yönlü menfaat ve çatışmalara sahne olan çok hassas bir coğrafi konuma sahip bulunmaktadır. Bu hassas konumu ile Türkiye; Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının düğüm noktası olarak nitelendirilen Akdeniz ve Ortadoğu'nun, doğu-batı ve kuzey-güney asli eksenleri üzerinde bir köprü özelliği de taşımaktadır. Aynı şekilde farklı özelliklere sahip Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel eksenleri üzerinde de çatışmaktadır. Diğer bir deyişle dünya güç merkezlerinin menfaatlerinin her türlü çatışmasında kullanacakları eksenler Türkiye'den geçmektedir. Türkiye'nin tüm kara, deniz ve hava sahası; Avrupa ve Asya'dan Orta Doğu'ya, Basra Körfezi'ne ve Afrika'ya yapılacak kuvvet intikali için gerekli bir bölge olduğu gibi tüm çevresini kontrol altında bulundurabilme özelliğine sahiptir.

Bütün bu özellikleri Türkiye'ye, dünya güç merkezleri için mutlak kontrol ve elde bulundurulması gerekli bir merkez olma niteliği kazandırmıştır. Aynı zamanda Türkiye, dünyanın toplam petrol rezervlerinin %65.8'ine sahip bulunan Orta Doğu'nun hemen yanı başında yer almakta ve bölge ile derin tarihsel, dinsel ve kültürel bağlara sahip bulunmaktadır. Türkiye; Asya, Avrupa ve Afrika'nın adeta ortak kalbi ve uluslararası ulaştırma yollarının kavşağı durumundaki Akdeniz'e uzun kıyıları ile en stratejik noktalardan bağlı bulunan bir ülkedir. Bu bakımdan, Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler ile onlarla irtibatlı çok sayıdaki ülkenin, sıcak denizlerle bağlantısını sağlayan boğazlar, Türkiye'nin sınırları içindedir.

Etnik, dinsel, tarihsel ve jeopolitik hesaplar ve hesaplaşmalardan kaynaklanan bitmez tükenmez mücadele ve savaşlara beşiklik eden Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Doğu'nun hepsine birden, önemli bağlarla bağlı ve aynı zamanda komşu olan tek ülke Türkiye'dir. Üstelik Türkiye, kaynayan kazanı andıran bu bölgelerin ortasında bir istikrar ve güven adası görünümündedir. Türkiye; yönünü çağdaş batı uygarlığına çevirmiş, hukuksal ve yönetsel kurumsallaşmasını batılı normlara göre oluşturan, batılı kurumlardaki yerini ve konumunu günden güne etkinleştirip sağlamlaştıran tek laik ve demokratik İslam ülkesidir.

Bu çerçevede NATO'nun üyesi olan ve Avrupa Birliği'ne "aday" statüsü tanınan ilk ve tek İslam ülkesi ve tek Asyalı ülkedir.

Türkiye; küresel ölçekteki bir takım projelerle yeniden hayata geçirilmesi düşünülen tarihi "İpek Yolu"nun, önemli bir durağı ve kesitine ev sahipliği yapmaya, yeniden hazırlanmaktadır. Bu denli zengin bağlantı noktalarına ve özelliklere sahip bulunması Türkiye'ye; çok büyük sancı ve sıkıntıların yanında, oldukça geniş bir ufuk da sunmaktadır.

Türkiye'nin Orta Doğu ve Orta Asya ile ilişkilerini alabildiğince yoğunlaştırması, Türkiye'yi kendisini tamamlayan bir parça olarak gören Avrupa'yı çok ilgilendirmektedir. Bu ABD'nin de ilgilendiği bir konudur.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan ve küresel pek çok dengeyi alt üst eden yeni devletler, yeni kaynaklar ve yeni potansiyellere ulaşma ve bunlar üzerinde etkin olma şansına, hemen her ülkeden daha yakın ve yakın bulunmaktadır. Nitekim gelişmeler, Asya Kıtası'nın tam kalbinde yer alan ve pek çok enerji kaynağına sahiplik eden büyük bir coğrafyanın üzerinde kurulu Türk Cumhuriyetleri ile bağımsızlığa koşan çok sayıdaki Türk topluluklarının yönünü ve bakışlarını Türkiye'ye odaklamıştır. Daha Sovyetler Birliği resmen dağılmadan önce, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Sapar Murat Niyazov, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov Türkiye'yi ziyaret edip, ekonomik ve sosyal alanda şimdi kendilerinin yapmak istediklerini 10 yıl önce yapıp kapalı ekonomisini dışa açmış Türkiye'yi takip etmek istediklerini açıklamışlardı. Bağımsızlıktan sonra, Türkiye Orta Asyalı seçkinler için en çekici ülkeydi. Varlıklı, laik, batılılaşmış, aynı zamanda Müslüman ve Türk nitelikleriyle bu ülke, istediklerini sunmaktaydı. Ankara, ekonomik yardım, siyasal destek ve Batıya ulaşmak isteyen Orta Asyalı liderlerin uğradığı ilk yabancı başkent olmuştu. Moskova'ya güçlü bir dış hamileri olduğunu göstermek isteyen liderler için Türkiye bir koz oluyordu.²⁷⁵

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, geçen zaman içerisinde bu yaklaşımlarının gereklerine genel olarak bağlı kalmışlar; örneğin Suudi Arabistan ve İran'ın gayretlerine rağmen, alfabe değişikliklerinde, Türkiye'nin tezi doğrultusunda "Latin Alfabeti"ni benimsemişlerdir. Sovyetler Birliği'nin dağılışının ardından, kurulan Yeni Türk Cumhuriyetleri ile ortak etkisini ve dil bağlarını paylaşan

275 ARAS, Osman Nuri, a.g.e., s:217

Türkiye, kendisini Avrasya'nın merkezindeki yeni bir Türk blokunun potansiyel lideri olarak görmüştür. Orta Asya'ya köprü olarak Trans Kafkasya ve özellikle Azerbaycan, Türkiye'nin jeopolitik hedefleri için çok önemlidir.²⁷⁶

İkili ilişkiler ilk yakınlaşmanın vermiş olduğu heyecanla 1991 yılında yoğun bir şekilde başlamış ve Türkiye'ye gelen Türk Cumhuriyetlerin liderlerine sayısız destek ve yardım sözleri verilerek, 1993 yılına kadar olan iki senelik dönemde 140'dan fazla anlaşma imzalanmıştır. 1992 yılı ortalarına gelindiğinde Türkiye bölgede etkili olabilmek ve liderliğe oynayabilmek amacıyla siyasi, iktisadi, kültürel, askeri ve mali alanlarda ciddi adımlar atmıştır.²⁷⁷ Hazırlıksızlıktan ve acemilikten kaynaklanan örgütsüzlüklere bağlı bir takım aksaklık ve yanlışlıklar, performans yetersizlikleri bir yana bırakılırsa, bu konuda Türkiye'de şimdiye değin büyük ölçüde doğru yaklaşımlar sergilemiştir. Özellikle anılan cumhuriyetlerden eğitim için Türkiye'ye getirilen on bin öğrenci ile Türk Ordusu'nda subay adaylarına sağlanan eğitim imkanları oldukça önemlidir. Şayet Türkiye, özellikle bundan sonra da kendisine yönelen bu olumlu bakışları, ölçülü ve gerçekçi bir üslupla karşılayıp; karşılıklı samimiyet, güven ve saygı çerçevesinde gelişecek temelli ve kapsamlı ilişkilere dönüştürürse, bundan hem iki taraf, hem bölge ve hem de dünya barışı karlı çıkacaktır.²⁷⁸

Azerbaycan'ı doğal bir dost ve müttefik olarak değerlendiren Türkiye, bölgeye kendi nüfuz alanına açılan yeni bir bölge olarak bakmaktadır. Türkiye Rusya'ya karşı bölgesel statükonun yeniden düzenlenebilmesi fırsatının doğduğunu görmekte ve elinden geldiği kadar bu yönde çalışmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye Azerbaycan'daki ticari ve yatırım faaliyetlerini arttırmıştır.²⁷⁹

276 CROISSANT, Cynthia M. ; CROISSANT, Michael P., Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları, Avrasya Etüdüleri, C.3, S.4, Kış 1996/97, s: 25

277 DEMİRAĞ, Yelda, Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Gelinek Nokta ve Gelecekte Bölgeye İlişkin İzlenmesi Gereken Dış Politika Stratejisi, www.jeopolitik.org/demirag-5-1.asp, 02.03.2005

278 ARAS, Osman Nuri, a.g.e., s:218

279 BLANK, Stephen, a.g.e., s: 4

İstikrarlı bir Hazar Havzası, Rusya'nın yayılmacılığı konusunda Türkiye'nin endişelerini azaltacağından, Hazar Havzası Rusya ile Türkiye'nin de yar aldığı Orta Doğu arasında tampon bölge görevini yapabilecektir.²⁸⁰

Türkiye aynı anda Avrupa, Avrasya, Ortadoğu, Balkan, Karadeniz ve Akdeniz ülkesi olma ayrıcalığına sahiptir. Bu coğrafyadaki bütün komşuları ile yakın ilişki içindedir. Öte yandan, Türkiye süratle gelişen ve enerji ihtiyacı hızla artan bir ülkedir. Ülkemiz artan enerji ihtiyacını karşılarken de tabiatıyla arz kaynaklarını çeşitlendirmek durumundadır. Çok boyutlu bir niteliğe sahip Türkiye'nin enerji stratejisini, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve enerji arzı güvenliğini sağlamak, bölgenin önde gelen tüketim ve transit terminali olmak, aynı zamanda Türk enerji piyasasının liberalizasyonu sürecini devam ettirmek şeklinde özetlemek mümkündür.

Ülkemizin enerji profili rakamlar bazında incelendiğinde Türkiye'nin net enerji ithalatçısı bir ülke olduğu ortaya çıkmaktadır. 1999 yılında enerji ihtiyacının %65'i ithalatla karşılanmıştır. Bu oranın 2010 yılında %73'e, 2020 yılında ise %78'e yükselmesi beklenmektedir.²⁸¹

Türkiye'nin enerji politikasını da etkileyen yakın geçmişteki Orta Asya politikasını, Sovyetler Birliği'nin dağılması bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Soğuk savaşın sona ermesi ile bu savaşın en önemli taraflarından biri olan Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana Türkiye'nin Orta Asya politikasını temelde iki farklı evrede değerlendirmek gerekmektedir. Birinci evreyi Türkiye'nin dağılma sonrasında meydana gelen gelişmeleri bizzat yönlendirdiği ve şekil verdiği "aktif dönem" olarak tanımlamaktayız. Bunu takip eden dönemi ise Türkiye'nin göreceli olarak etkinliğini yitirdiği, bölgesel gelişmeleri yönlendiremediği, bölgede edilgen bir rol aldığı ve daha refleksif olarak tanımlayabileceğimiz "ikincil dönem" takip etmektedir. Soğuk savaş yıllarının aniden sona ermesi ile hazırlıksız yakalanan Türk dış politikası bu tarihsel olayın gerçekleşmesi ile birlikte çabuk toparlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Türkiye başlıca müttefiki olan ABD'nin ve genel olarak Batı dünyasının da desteğini alarak Orta Asya'da yenice bağımsızlığını

280 ARAS, Osman Nuri, a.g.e., s:219

281 Türkiye'nin Enerji Politikası, www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/Enerji.htm, 24.12.2004

kazanmış Türki cumhuriyetlere yönelik hızlı bir diplomasi atağına girişmiş ve aktif bir dış politika izlemiştir. Bu aktif politikanın arkasında çeşitli nedenler vardır:

1. Türkiye'deki siyasi iradenin, özellikle dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın bölgeye ilişkin vizyoner yaklaşımı.
2. ABD ve Batı dünyasının bölgede tasavvur ettiği nüfuz mücadelesinde İran modeline karşı Türk modelini destekleme gereği.
3. Türkiye'deki iç siyasi iklimin Türk Cumhuriyetlerine yönelik sıcak ve istekli olması.
4. Avrupa Birliği üyeliği konusunda belirsizlikler yaşayan Türkiye'nin alternatif arayışları - yani konjonktürel faktörler.²⁸²
5. Orta Asya'nın zengin enerji kaynakları

SSCB'nin dağılması neticesinde Avrasya kavramı siyasi ve ekonomik bir jeopolitik gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni oluşum Türkiye'nin önünde yeni ufuklar açmış, yeni sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının siyasi ve ekonomik alanda pekiştirilmesi, bu ülkelerin Batı kurumlarına üyelikleri dış politikamızın ana hedefleri arasında yerini almıştır. Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri arasında kapsamlı bir işbirliği anlayışının gelişmesi, bölgesel barış ve istikrara da katkıda bulunacaktır. Bu çerçevede, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin ekonomik kalkınmalarının özellikle kısa vadede hidrokarbon rezervlerinin işletilmesi ve Batı pazarlarına nakline bağlı olduğu düşünülmektedir. SSCB'nin dağılmasını müteakip Hazar havzası petrol ve gaz kaynakları yoğun bir ilginin odağı olmuştur. Türkiye, enerji alanındaki ihtiyaçları ve bölgesel ekonomik büyümeye verdiği önem çerçevesinde, başta Hazar bölgesi olmak üzere eski Sovyetler Birliği coğrafyasında bulunan enerji rezervlerinin geliştirilmesinde ve alternatif güzergahlara yönelik çalışmalarda aktif rol üstlenmiştir. Bölge ülkeleriyle tarihi ve kültürel bağları bulunan ve jeostratejik konuma sahip ülkemizin enerji zengini Hazar ve Ortadoğu bölgeleri ile Avrupa

282 KINIKLIOĞLU, Suat, a.g.e.

arasında bir köprü teşkil etmesi, ayrıca kendi ihtiyaçlarını da farklı kaynaklardan karşılaması hedeflenmiştir.

Avrasya bölgesindeki yeni oluşumlara cevap verebilmek için Doğu-Batı Enerji Koridoru projesi geliştirilmiştir. Doğu-Batı Enerji Koridoru projesi Trans-Hazar ve Trans-Kafkasya petrol ve doğalgaz boru hatlarının yapımına dayanmaktadır. Doğu-Batı Enerji Koridoru özünde Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının Batı pazarlarına güvenli ve çeşitli güzergahlardan ulaştırılmasını öngörmektedir. Doğu-Batı Enerji Koridoru, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı ile Hazar Geçişli (Türkmenistan-Türkiye-Avrupa) Doğalgaz Boru Hattı tasarımlarını kapsamaktadır.²⁸³

Tahminler, Hazar bütününde petrol üretiminin 2020 yılında günde 3 ila 5.5 milyon varil arasında olacağını öngörmektedir. Günde 4.5 ila 5.5 milyon varil petrol taşıyacak boru hattı projeleri şimdiden planlanmıştır. Bu rakamlar aynı zamanda Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Denizi'nin kendisindeki tahmin edilen petrol talebi ile de uyum içindedir. Talebin daha düşük olması veya üretimin beklenenden daha yavaş artması halinde, ihracat kapasitesi üretimdeki artışın hızına ayak uyduracaktır. Boru hatları inşa edilecek, ancak talep arttıkça daha fazla beygir gücüne (yani boru hatlarında daha çok basınca) ihtiyaç duyulacaktır. Boru hattı sistemleri ilk yatırım yapıldıktan sonra kapasite açısından son derece esnekler.²⁸⁴

Coğrafi konumu itibariyle kendisine verilen Orta Asya ülkelerindeki zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının Batı Pazarlarına taşınmasında enerji koridoru olma rolünü benimseyen Türkiye hükümetleri öncelik verdikleri bu hedefi gerçekleştirmek amacıyla; Hazar Bölgesi petrol kaynaklarının, batı pazarlarına Türkiye üzerinden ulaştırılması kapsamında en önemli proje olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Ana İhraç Boru Hattı projesi ile ilgili olarak 1999 yılında imzalanan Hükümetler arası Anlaşmanın ardından proje ile ilgili anlaşmalar paketi Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Parlamentoları tarafından onaylanmıştır.²⁸⁵ Petrol anlaşmalarındaki payı düşük olan Türkiye, BTC güzergahının gerçekleştirilmesi için çaba harcamaktadır.

283 Türkiye'nin Enerji Politikası, a.g.e.

284 Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi, a.g.e

285 Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Çözüm Önerileri a.g.e.

Böylece Türkiye, petrol enerji kaynaklarının dünya piyasalarına arz edildiği ihraç yolları üzerinde kontrol gücüne ulaşmış olacaktır. Bu da Türkiye'nin kıtalararası jeopolitik gücünü daha da artıracaktır.²⁸⁶

BTC petrol boru hattı projesinin hayata geçirilmesi için gerekli hukuki alt yapı 2000 yılında tamamlanmıştır. Temel mühendislik ve detay mühendislik çalışmalarını müteakip, 32 ay sürmesi öngörülen projenin son safhası inşaat aşamasına 10 Eylül 2002 tarihinde geçilmiştir. BTC boru hattının temel atma töreni 18 Eylül 2002 tarihinde Sengeçal-Bakü'de Sayın Cumhurbaşkanımız, Azerbaycan ve Gürcistan Cumhurbaşkanları ve ABD Enerji Bakanının katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca projenin güzergahına ilişkin Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirme Raporları her üç ülke tarafından 2002 yılında onaylanmıştır. Anılan raporlar Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC) tarafından 11 Haziran 2003 tarihi itibarıyla kamuoyuna duyurulmuştur.

Türkiye, "ulusal dava" anlayışı ile üzerinde durduğu "Hazar ve Orta Asya petrollerinin Türkiye üzerinden taşınması ve batıya pazarlanmasına" yönelik bu projeye, haklı olarak "kar elde etme" düşüncesinden öte "jeopolitik" kaygılarla eğilmekteydi. Elde edilen sonuç; gerek bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kurumsallaştırmaları, gerekse Türkiye'nin etkinliğinin ve jeopolitik artularının çoğalması adına ciddi bir dönemeç ve Türkiye açısından kazanım niteliğindedir.²⁸⁷

Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı projesinin ticari açıdan cazip bir proje olduğu mühendislik çalışmaları sonunda ortaya çıkmıştır. Proje artık dünyanın önde gelen petrol şirketlerinin projesi olarak yürütülmektedir. BTC'nin ticari avantajlarının ortaya çıkması üzerine Hazar bölgesinde faaliyet gösteren diğer bazı uluslararası petrol şirketleri de boru hattı yapımını gerçekleştirecek BTC Co. şirketinde yer almışlardır. (BTC Co.'yu oluşturan şirketler: BP (%30.10), SOCAR (%25), Unocal (%8.90), Statoil (%8.71), TPAO (%6.53), ENI (%5), TotalFinaElf (%5), Itochu (%3.40), Inpex (%2.5), ConocoPhillips (%2.5) ve Delta Hess (%2.36).

286 ÖZALP, Necdet, a.g.e

287 ARAS, Osman Nuri, a.g.e., s:219

BTC boru hattının fiilen yapımına her üç ülkede 2003 baharında başlanmıştır. Hazar petrolünü taşıyacak ilk tankerin 2005 Eylül'ünde Ceyhan'dan yüklenmesi planlanmaktadır. BTC boru hattı Hazar denizinin Azerbaycan sektöründe bulunan Azeri-Çırac-Güneşli sahalarından çıkacak petrolün en ekonomik şekilde Batı pazarlarına ulaştırılmasını sağlamakla kalmayacak, ayrıca ilave tehlikeli yük taşınmasını bir ölçüde azaltarak, boğazlardaki can, mal, çevre ve seyir emniyetine katkıda bulunacaktır. Türk boğazlarının, 15 milyon nüfusluk bir şehrin güvenliğini tehlikeye atarak bir petrol boru hattına dönüştürülmesinin tarafımızdan kabulü mümkün değildir.²⁸⁸

Petrolün aksine gaz, (LNG hariç) rahatlıkla taşınabilen bir mal değildir. Bu sebeple bölgesel pazarlar, uzun dönem gaz gelişimine hakim olmaktadır. Aynı şekilde, yatırımlar yapılmadan önce uzun dönem (20 yıllık) Satım ve Alım Anlaşmaları gerekmektedir. Fakat Rusya, Orta Asya ve Orta Doğu'daki komşu ülkeler, gaz kaynakları açısından doymuş durumdadır. Bu tespit edilmiş gaz rezervleri şimdiden yeni yüzyıl için yapılan tüm mantıklı talep tahminlerini karşılamaktadır. Bu ülkelerin rekabetçi gelişmelerinin, Güney, Orta ve Batı Avrupa ve Karadeniz başkentlerindeki stratejik gaz müzakereleri üzerindeki hakimiyetini sürdürmesi kaçınılmazdır. Kaynaklar mevcut ve talep hazırdır. Rekabet, nihai ulaştırma rotalarının seçimi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Doğu-Batı Enerji Koridorunun çok önemli bir parçasını oluşturan ve Gürcistan'a gaz tedariki açısından da önem taşıyan Şahdeniz doğalgazının Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı ile Türkiye'ye getirilmesini öngören boru hattına ilişkin anlaşmalar, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'yi resmi ziyareti sırasında 12 Mart 2001 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanmıştır. Projenin ortaklarını oluşturan şirketler projenin gerçekleştirilmesine ilişkin icra kararını Şubat 2003'te vermişlerdir. Bu projenin Hazar-Türkiye-Yunanistan-Avrupa güzergahının ilk ayağını oluşturması öngörülmektedir.²⁸⁹

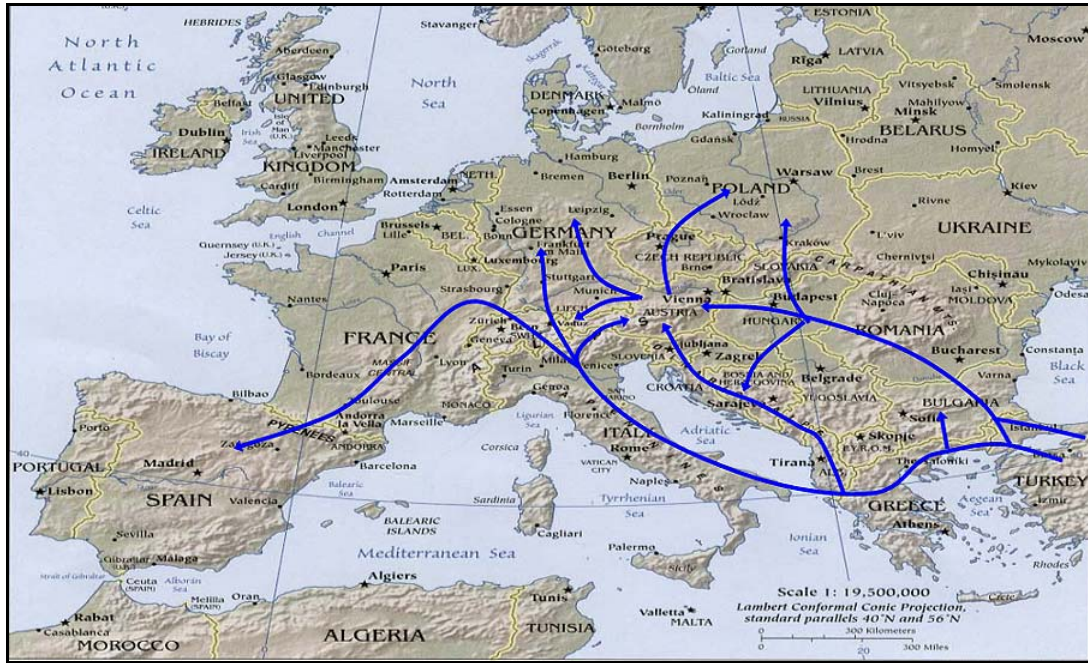
Güney Avrupa Doğalgaz Ringi Projesi çerçevesinde Türkiye, Hazar Bölgesi'ndeki doğalgaz kaynaklarının Yunanistan üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması

288 Türkiye'nin Enerji Politikası, a.g.e.

289 Türkiye'nin Enerji Politikası, a.g.e.

konusunda çalışmalarına hızla devam ediyor. Bu çerçevede Bulgaristan ve Romanya şirketlerinin ardından Avusturya'nın OMV ve Macaristan'ın MOL şirketlerinin bu çalışmaya katılma kararı aldığı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı tarafından bildirilmiştir.

Hazar Bölgesi doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya nakli konusunda BOTAS'ın, Bulgaristan'ın Bulgargaz ve Romanya'nın Transgaz şirketleriyle ortak çalışma yapacakları ve Avusturya'nın OMV ve Macaristan'ın MOL şirketlerinin de bu çalışmaya katılma kararı aldığı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı tarafından açıklanmıştır.²⁹⁰

Şekil 7.1: Geleceğin Vanası Türkiye'den Avrupa'ya Gaz Nakli²⁹¹

Hazar geçişli Doğu-Batı Enerji Koridoru olarak adlandırılan Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı üzerinde önemle durulan ikinci projedir. Türkmenistan'da üretilen doğal gazın boru hattı ile Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden de Avrupa'ya taşınarak, 2000'li yıllarda Türkiye'de ve Avrupa'da meydana gelmesi beklenen doğal gaz arz açığının bir bölümünün Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ile karşılanması amaçlanmaktadır. Bu proje kapsamında 21 Mayıs 1999 tarihinde imzalanan doğal gaz alım-satım anlaşmasına göre 16 Milyar

290 Tam Üyelik Rotası: Ulusal Program, www.ibsresearch.com/ibs_assets/images/newsimg/ab27%20jun2002.pdf, s.9, 17.05.2004

291 www.caspiandevlopmentandexport.com/ASP/map_large.html, 17.05.2004

m³ Türkmen gazının Hazar üzerinden Türkiye'ye taşınması hususunda mutabakata varılmıştır. 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da düzenlenen AGİT Zirvesi sırasında Hazar Geçişli bir boru hattının gerçekleştirilmesine ilişkin prensiplere yönelik hükümetler arası deklarasyon Türkmenistan, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan tarafından imzalanmıştır.²⁹²

Mevcut Rus gaz arzı, Türkiye'ye, Batı Karadeniz kıyı eyaletlerinden geçen boru hattı altyapısını kullanarak ulaşmaktadır. Bu sahil altyapısının iyileştirilmesi ve genişletilmesi hayata geçirilmiştir. Fakat hem Rusya hem Türkiye, devam eden üçüncü kişi geçiş haklarına tam bağımlılıklarından kaynaklanan doğal arz riskinin farkındadırlar. Bu durum tarafları, Rus gazının Türkiye'ye daha direkt bir arz rotası arayışına sevk etmektedir. Buna bağlı olarak Rusya dikkatini, 'Mavi Akım' adlı, Karadeniz'den geçen yeni bir sualtı doğalgaz boru hattı üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu hat, herhangi bir aracı olmaksızın Rus doğalgazını doğrudan Türkiye'ye ulaştıracaktır. Bu Gazprom-ENI projesi, 2001 yılı itibariyle Türkiye'ye 16 mmk/y arz etmek üzere tasarlanmıştır. Bu projeye göre, 2000 metresi oksijensiz sularda olmak üzere 375 km'lik sualtı gaz boru hattı döşenmesi gerekmektedir. Bakım ve uzun dönem işlerlik kaygıları, kaçınılmaz bir şekilde önemli bir zorluk oluşturmaktadır. Anonim şirket finansmanı ile görünürde ilerleme kaydederek, İtalyan, Alman ve Japon bankalarından 2 milyar dolarlık kaynak sağlayabilmiştir.²⁹³ Aslında Türkiye'nin doğal gaz konusundaki bu tercihi stratejik bir yanlış olarak değerlendirilebilir. Kişisel kazanç katsayılarına yönelik mülahazalardan oldu bittiye getirilen "Mavi Akım" projesi, ekonomik açıdan olduğu kadar ve hatta ondan da büyük ölçüde Türkiye'nin jeostratejik geleceğine ağır bir darbe anlamını taşımaktadır. Çünkü, bu proje sonucunda Türkiye, tüketeceği doğal gazın %75'ini Rusya'dan satın almak durumunda olacaktır. Bu ise Türkiye'nin enerji kaynakları bakımından Rusya'ya bağlanmasından başka bir anlam taşımamaktadır. Oysa ki, Kafkaslar ve Orta Asya cumhuriyetleri, Rusya'nın hegemonyasından Türkiye'ye sığınmaktaydı. "Mavi Akım" projesi, Rusya lehine yaratacağı jeopolitik yükselişle kalmamakta; Türkmenistan'ın ucuza sattığı doğal gazı Türkiye'nin pahalıya satın

292 Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Çözüm Önerileri a.g.e.

293 Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi, a.g.e

alması gibi bir garip sonucu da doğurmakta; üretici ve tüketicinin zarar edeceği böyle bir denklemde, aradaki kar Rusya'ya kalmaktadır.²⁹⁴

Bunların yanı sıra proje, alternatif Hazar boru hattı sebebiyle rekabetçi bir tehdit altındadır. ABD-Hollanda konsorsiyumunun liderliğindeki Hazar Ötesi Doğalgaz Boru Hattı (TCGP-Trans-Caspian Gas Pipeline) projesi, aşamalı olarak 16-30 mmk/y seviyesinde bir arzla, Türkmenistan gazını ‘Kafkas Enerji Koridoru’ aracılığıyla Türkiye’ye ulaştırmayı planlamaktadır. Boru hattı, hem kara hem sualtı geçişleri için geleneksel boru hattı teknolojisini kullanmaktadır. Proje dahilinde ihtiyacı aşan, Batı Türkmen gaz kaynakları mevcut bulunmaktadır ve Türkmenistan böyle yüksek miktarlardaki gazın taşınmasında gerekli tüm deneyime sahiptir. Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından önce, Türkmen gazının yaklaşık 85 mmk/y’lik miktarı Rusya ve Avrupa’ya taşınmıştır. Fakat, TCGP teklifi tamamen Azerbaycan ve Gürcistan işbirliğine bağlıdır. 1999 yılında İstanbul’daki AGİT Zirvesi’nde, çeşitli devlet başkanlarının imzası ve Birleşik Devletler Başkanı’nın onayıyla, Anonim İşbirliği Protokolü üzerinde prensipte anlaşma sağlanmıştır. İran’dan gaz alımı ise Aralık 2001’de başlamıştır.²⁹⁵

Türkiye bir yandan siyasi ve ekonomik açıdan büyük önem arz eden bu uluslararası enerji projelerini gerçekleştirirken, Ortadoğu ve Hazar Havzası ile Batı arasında doğal bir enerji köprüsü olma rolünü gereği gibi yerine getirebilmek için kendi enerji sektörünü serbestleştiren kanunları çıkarmıştır. AB mevzuatına uyum da gözetilerek, enerji sektörünün yeniden yapılanmasına ilişkin bu çalışmalar çerçevesinde yeni Doğalgaz Piyasası ve Elektrik Piyasası Kanunları yürürlüğe girmiştir.

Diğer yandan, 2000 yılının Kasım ayında Avrupa Birliği Komisyonunca açıklanan “Enerji Temini Güvenliği İçin Bir Avrupa Stratejisine Doğru” başlıklı Yeşil Kitabın Avrupa enerji temini güvenliği için çeşitli kaynaklardan kesintisiz gaz akışı temasını işlemiş olması Türkiye için yeni olanaklar yaratmıştır. Enerji güvenliğine büyük önem atfederek ülkemizce izlenen enerji stratejisi çerçevesinde

294 KARACABEY, Kürşat, Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Gececeği Ülkelerin Jeopolitiği, Türkistan Bülteni, S.099, 12 Şubat 2000

295 Kafkasya İçin Bir İstikrar Paktı, a.g.e

son yıllarda geliştirilen projeler ve enerji piyasasının serbestleşmesi Avrupa'nın kaynak çeşitlendirmesi için Türkiye'yi önemli bir partner konumuna getirmiştir. 2020 yılında yüzde 40 oranında artması beklenen AB doğalgaz ihtiyacının karşılanmasında ülkemiz, RF, Norveç ve Kuzey Afrika'dan sonra dördüncü arteri teşkil edebilir. Türkiye'nin Avrupa'nın enerji arz güvenliği açısından bu önemli konumu AB Komisyonu tarafından birçok vesile ile en üst düzeyde dile getirilmiştir. Ayrıca Türkiye, Avrupa Birliği'nin INOGATE programı çerçevesinde geliştirilen "Güney Avrupa Gaz Ringi" projesinde aktif bir rol oynamak için de gerekli çalışmaları başlatmıştır. Bu meyanda Türkiye üzerinden ve Balkanlar güzergahını izleyerek Hazar havzası doğalgazının Avrupa ülkelerine ihracına yönelik projeler üzerinde çalışmalara başlanmıştır. Türkiye-Yunanistan doğalgaz bağlantısına ilişkin hükümetler arası anlaşma iki ülke arasında 23 Şubat 2003 tarihinde imzalanmıştır.

Türkiye'nin bölgedeki enerji stratejisi dışlayıcı değil, işbirliğine dayalı bir politikaya dayanmaktadır. Söz konusu işbirliği karşılıklı bağımlılık yaratarak bölgenin istikrarına, ülkelerin kalkınmalarına ve halkların refaha kavuşmasına imkan tanıyacaktır.²⁹⁶

296 Türkiye'nin Enerji Politikası, a.g.e.

8. SONUÇ

Hazar'ın yasal statü sorunu henüz bir çözüme kavuşmamıştır ve bu durum taraf ülkeler arasında ciddi politik çıkar çatışmaları için potansiyel yaratmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde, açık denizlerdeki kaynakların uzun vadeli ve ekonomik açıdan karlı olarak işletilmesi için şart olan, taraf ülkelerin tümünün işbirliği konusunda ciddi bir siyasi irade göstermesi gereği, sağlanabilmiş değildir.

Hazar, büyüklüğünden ve suyunun tuzlu olmasından dolayı tarih boyunca sürekli deniz sıfatıyla anılmıştır. 1935'te Sovyetler Birliği ve İran arasında yapılan antlaşmayla Hazar bir "Sovyet-İran Denizi" olarak tanımlanmıştır. Ancak Hazar'ın doğal kanallar veya boğazlarla açık denizlere çıkışının olmayışı onun göl olarak değerlendirilmesine de yol açmıştır. 1991'e kadar olan uygulamalar Sovyetler Birliği ve İran'ın Hazar'ı fiilen bir göl gibi değerlendirdiklerini göstermiştir. Ancak Hazar üzerindeki tartışmalar, onun göl veya deniz olmasında değil, ne şekilde paylaşılıp kullanılacağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılıp ortaya yeni kıyıdaş devletlerin çıkması ve bu yeni devletlerin Hazar'daki petrol ve doğalgaz yataklarını işletmeye açmaları beraberinde büyük tartışmalar getirmiştir. Günümüze kadar Hazar'ın paylaşımına ilişkin kesin düzenlemelerin olmaması, bu tartışmaları daha da körüklemiştir.

Bugüne kadarki tarihi uygulamalara bakıldığında, Hazar'ın bir sınır gölü olduğu ve burada sektörel paylaşımın esas olduğu konusunda bir yapılageliş kuralının olduğu izlenimi doğmaktadır. Ayrıca Hazar'ın kendine özgü (sui generis) özelliğe sahip bir göl olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine engel değildir. Kıyıdaş devletler Hazar'ın sui generis özelliğinden dolayı özellikle çevre sorunlarının çözümü konusunda sıkı bir işbirliği yapmak zorundadırlar. Ayrıca su seviyesinin sürekli yükselmesi çevre sorunları çıkarmasının yanı sıra, ulusal sınırların saptanmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle kıyıdaş devletlerin, kesin sınırların belirlenmesi için adil ve hakkaniyete uygun çözümler üretmeleri gerekmektedir. Hazar'daki mevcut hukuksal sorunlar nasıl çözümlerse çözülsün, deniz hukukunun dolayısıyla uluslararası hukukun gelişimine büyük katkı sağlayacaklardır.

Transkafkasya ve Orta Asya'da nüfuzunu kaybetmemeye aksine kontrolünü ilerletmeye, buna karşı Batı'nın nüfuzunu ise sınırlamaya çalışan Rusya, enerji ağırlıklı Hazar ekonomisine ayrı bir önem vermektedir. Gelişmeler Rusya'nın Hazar Denizi'nin ekonomik kaynakları üzerinde gerçek kontrolü sağlamayı hedeflediğini açıkça teyit etmektedir.

Amerikan yönetimi ise bölgenin zengin enerji kaynaklarının, Batı'ya güvenli şekilde aktarılmasını ve bu kaynaklar üzerinde Amerika'nın kontrolünü sağlayacak bir politika izlemektedir. Kısaca Amerikan yönetimi enerji kaynakları üzerindeki Rus hakimiyetinin kalkmasını isterken, kendisi de bu kaynaklar üzerinde hakimiyet kurmayı arzulamaktadır.

Eski Sovyet cumhuriyetleri ise Hazar'ın enerji ağırlık gücünü, tam anlamıyla bağımsız hale gelebilmek için kullanmaya çalışacak şekilde, Hazar'ın bölgesel bölünmesi hususunda anlaşmaya çalışmaktadırlar. Zira Hazar'ın ortak kontrolünde anlaşılması, Rusya'nın isteğine boyun eğme demektir. Petrol ve doğal gaz Avrasya'daki siyasi ve ekonomik dengenin temel etkenlerinden birisidir. Eski Sovyet birimlerinin Rusya'ya bağımlılık derecesini tespit etmede önemli bir göstergedir.

Her şeye rağmen bölgede kurulan yeni cumhuriyetlerin dünya ile entegre olması için Rusya'nın iki asrı aşkın egemenliğinden kurtularak, tam bağımsız devletler olarak gelişmelerini destekleyen bir eğilimin gittikçe ağırlık kazandığı söylenebilir.

Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerinin başında bulunan Devlet Başkanları, şunları anlamış bulunmaktadır:

1. Yıllık bütçelerinin en az %75'ini karşılayan enerji kaynaklarının tek bir güzergahla dünya piyasalarına aktarılması yanlıştır. Ülkenin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını tam anlamıyla sağlayabilmek için ihraç amaçlı boru hatlarının güzergahları çeşitlendirilmelidir. Ancak bu hedef gerçekleşirse, Rusya Federasyonu'nun veya başka bir ülkenin bu devletler üzerinde siyasi ve ekonomik baskı kurması mümkün olmayacaktır. Yine de bağımsızlıklarının ilk yıllarında bu devletler Rusya Federasyonu ile çatışma içine girmek istememektedirler. Çünkü

bağımsızlıklarını kazandıkları gün bu devletlerin elinde bir tek gelir kaynağı vardı o da petrol ve doğalgaz ve bu bunlar da ancak Kuzey hattı sayesinde dünya piyasalarına aktarılıyordu.

2. Dünya Liberal ekonomik anlayışa doğru gidiyor ve Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri de bu gidişatın dışında kalamazdı. Çünkü Rusya Federasyonu ve Çin dahil, bir çok eski Sosyalist devlet, sosyalist ekonomik anlayıştan hızla uzaklaşırken, serbest piyasa ekonomisini kendi ülkelerine adapte etmeye çalışıyorlardı. Ayrıca hızlı kalkınma programlarını başarıya ulaştırmak isteyen bu devletler, acilen yabancı sermayeye ihtiyaç duyuyorlar ve bunun içinde yabancı sermayenin şart koştuğu serbest piyasa ekonomisinin prensiplerini kabul etmek zorundalar. Bu düşünceler ışığında, Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri, kendilerini dünya ekonomik ve siyasi sistemine entegre edecek, petrol ve doğal gaz güzergahları tespit ettiler. Bu projelerin gerçekleşmesi için aşırı istekli olan bu devletler, petrol zenginliğinin paraya çevrilmesiyle ülkenin kalkınmasının önünün açılacağına, halkın kısa sürede refaha kavuşacağına, ülkenin dünyaya entegre olacağına ve kendi siyasi kariyerlerinin sağlanacağına inanmaktadırlar.

Öte yandan Yeni Türk Cumhuriyet liderleri, her ne kadar Komünist geçmişe sahip olsalar da, bu gerçekler ışığında ister istemez liberal ekonomik ve demokratik yönetim anlayışlarını izlemek ve kendi ülkelerine monte etmek zorundalar. Bu nedenle Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetleri, enerji transferi konusunda farklı güzergahların işler hale getirilmesine yol açacak girişimleri destekleyeceklerdir.

ABD, Rusya, Çin ve Türkiye, Hazar petrollerini ulaştırarak, boru hatları alternatifleri üzerinde de uzun zamandır mücadele etmektedirler. Hazar enerji kaynaklarının araştırılmaya başlanmasından sonra kaynakların nakli sorunu, kaynakların çıkarılması ve yapılan anlaşmalardan daha fazla önemli olmaya başladı. Hazar petrolünün iki yoldan ihraç edilmeye başlanmasıyla artık kısmen petrol hatları konusunda alternatif oluşmuştur. Ancak ne batı ne de kuzey hattı ana ihraç yolu değildir. Ana ihraç petrol hattı, "asrın anlaşmasında kaydedildiği gibi Bakü-Tiflis-Ceyhan'dır.

Azerbaycan içinde en güvenilir güzergah Bakü-Tiflis-Ceyhan hattıdır. Çünkü çıkışın kontrolü Azerbaycan'ın elindeyken, son noktayı da dost ülke Türkiye kontrol edecektir. Bu nokta her fırsatta Azerbaycan'lı yetkililerce de dile getirilmektedir. Azerbaycan için önemli olan diğer nokta, Ermenistan'ın by-pass edilmesidir.

Petrol Kafkasya'da da ekonomik olmaktan daha çok stratejik bir karakter taşımaktadır. Azerbaycan stratejik tercihleri bağlamında, Batı'daki ortaklarıyla ilişki kurmaya çalışması ve aynı zamanda Rusya'ya olan bağımlılığını minimize etme gayreti nedeniyle tabii olarak, Bakü Ceyhan'ı desteklemiştir.

Petrol ve doğal gaz üretimi altyapısının iyileştirilmesi ve yeni tesislere yatırım yapmaya hazırlanan ülkelerin ve şirketlerin çoğaltılıp çeşitlendirilmesinde bütün kıyı ülkelerinin ortak çıkarlarının bulunduğu görüşünün paylaşıldığı anlaşılmaktadır. Hazar üzerinde bir çok ülkenin ilgilerinin artması ile şüphesiz Avrasya'da petrol ve nüfuz için oynanan Yeni Büyük Oyunda farklı ve sürpriz gelişmeler olabilecektir.

Türkiye, Avrasya'da oynanan bu büyük oyunda özel bir strateji ve projeye sahip olmadan da çok önemli bir noktadadır. Bugün TPAO, tüm verimsizliklere rağmen, BTC projesi, Kazakistan'da %49 hissesine sahip olduğu KTM, Azerbaycan'da hissedarı olduğu Mega Proje (%6.53), Şahdeniz (%9), Kurdaşı (%5), Alovprojesi (%10) ile sahip olduğu yatırım ve rezerv bakımından yirmi altı batılı şirket arasında beşinci sırada yer almaktadır. Özellikle yakın gelecekte, Türkiye büyük güç olmak için evrensel normları zorlayacak bir vizyona sahip seçkin liderlerle oyuncu olmayı başarabilirse, Hazar'da oynanan büyük oyunun seyrini değiştirebilir.

KAYNAKLAR

AKDEVELİOĞLU Atay, İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası, www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html

ALADİN N. V. - PLOTNİKOV İ. S. Hazar' Da Yok Olan Hayat, www.Da.Com.Tr/Dergi/Dastore/Sayi04/Turkce/Dosya.Htm#04

ALİYEV Haydar, Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü, (Der. İlhan Aliyev-Akif Muradverdiyev, çev. Abdullah Çiftçi -Ergun Kocabıyık), Sabah Kitapları No.77, İstanbul, 1988

ALTAN, Türker., Tükenmiş Bir Çevresel Miras Orta Asya'da Sınır ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi, Avrasya Etüdüleri, TİKA, C.2, S.1, İlkbahar 1995, Ankara

ARAS Osman Nuri, Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, Der Yayınları

ASLAN Yasin, Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye, Ankara, 1997

AYDIN Nehir, Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri, Harp Akademileri Yayını, Nisan 1999

AYDIN Turan, Rusya'nın Petrol ve Doğal Gaz Politikası, Avrasya Etüdüleri, C.1, S.4, Kış-1995

Bakü'den Ceyhan'a petrol köprüsü, www.ntvmsnbc.com/news/325392

Bakü-Ceyhan imzası Putin'i harekete geçirdi www.sabah.com.tr/2004/02/10/eko105.html

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı "İlk Petrol" Açılış Töreni, http://www.cankaya.gov.tr/tr_html/KONUSMALAR/25.05.2005-428.html

BAYRAÇ Naci, Dünya'da ve Türkiye'de Doğal Gaz Piyasasının Ekonomik Analizi, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim99/dunya.htm

BLANK Stephen, Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler, Avrasya Etüdüleri, S.13, ilkbahar 1998

BOCUTOGLU Ersan, Orta Asya ve Kafkasya'daki Durum ve Avrupa Güvenliği, Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, Trabzon, 1998

BRZEZINSKI, Zbigniew, BÜYÜK SATRANÇ TAHTASI, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998

BTC Boru Hattı Hizmet Binaları'nda Carrier Cihazları, www.alarko-carrier.com.tr/Haber.asp?ID=1239&VT=tohaber

BTC Petrol Boru Hattı'nda tarihi gün, http://www.cnnturk.com.tr/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&HID=2&haberID=98355

BTC Projesinin Amacı , www.btc.com.tr/proje.html

BURGET Fazıl Ahmed, İran'ın Türkistan Açılımı ve Enerji Güzergahlarındaki Yeri, www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=255

ÇAKMAK Haydar, 1989'dan Günümüze Gürcistan, KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uyg. Ve Arş. Mrk. Araştırma Raporları, Yayın No:1998/2, Trabzon, 1998

CAŞIN Mesut Hakkı, İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları, Avrasya Dosyası İran Özel, Sonbahar 1999

CAŞIN Mesut Hakkı, Rus İmparatorluk Stratejisi, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002

COHEN Ariel, Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti, Avrasya Etüdüleri, C.3, S.1, ilkbahar-1996

CROISSANT Cynthia M. - CROISSANT Michael P., Hazar Denizi Statüsü Sorunu: içeriği ve Yansımaları, Avrasya Etüdüleri, C.3, S.4, Kış 1996/97

CROISSANT Michael P., Transkafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi, Avrasya Etüdüleri, C.3, S.1, ilkbahar 1996

ÇELİK Kenan, KALAYCI Cemalettin, Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü, Avrasya Etüdleri-TIKA, Sonbahar-Kış, Ankara, 1999

ÇOLAKOĞLU Selçuk, Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:53, Ocak-Aralık 1998, No:1-4, www.scolakoglu.homestead.com/files/hazarm.htm

DEMİR Esra, Enerji Şartı Anlaşması, www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues-8/enerji.htm

DEMİRAĞ Yelda, Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Gelinek Nokta ve Gelecekte Bölgeye İlişkin İzlenmesi Gereken Dış Politika Stratejisi, www.jeopolitik.org/demirag-5-1.asp

Dışişleri Bakanlığı, Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, www.mfa.gov.tr/turkce/gwpa/hazar.htm

DiKBAŞ Kadir, Hazar Petrolleri ve Avrasya Enerji Koridoru, Diyalog Avrasya Dergisi, S:1, İlkbahar 2000

DiKBAŞ Kadir, Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi, Avrasya Dosyası, Yaz 2001, Cilt : 7, Sayı : 2

DoğalGaz, www.anap.org.tr/anap/kisisel_sayfalar/cumhur_ersumer/dgazturkiye.htm

Doğal Gaz Alım Anlaşmaları, www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_alim_ant.asp

EFEGİL Ertan, Bakü Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesine SistematiK Bakış, Türkistan News, 20 September 1999

EKİCİ Gökçen, Türkistan'da Mevzi Savaşları ve Enerji, www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=106

ERDOĞAN Bülent, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Alfa Yayıncılık,1998

EVRAN Seyit Gelecekte enerji savaşları sınırlı olacak, www.ozgurpolitika.org/2003/10/04/hab49.html

Gaz Meselesi, www.mfa.gov.tr/turkce/grupc/cb/2000/03/31032000.htm

GUMPEL Werner, Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon, Avrasya Etüdüleri, İlkbahar 1998

GÜLAN Sedat Avrasya'daki Rusya-Çin Yakınlaşmasının Türkiye'ye Etkileri, www.harpak.tsk.mil.tr/dscgi/ds.py/Get/File-97/11_kasim_ay1_haber_makale

GÜNDÜZ Aydın, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler, İstanbul, Beta Yayınevi, 1994

HASANOĞLU Mürteza, Paylaşılmayan Pasta: Hazar Denizi Bölgesi Sorunları, Belirtiler ve Bölge Devletlerinin Tutumu, www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/bilimler/doc/2003-1/2_hazaroglu.doc

Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/hazar.asp

HENZE B. Paul, Gürcistan ve Ermenistan: Sıkıntılı Bağımsızlık, Avrasya Etüdüleri, C.2, S.2, TiKA Yayınları, Ankara, Yaz-1995

IŞIK Abdurrahman, Türkmenistan'da Gerçekleştirilen Reform, Avrasya Dosyası, Yaz 2001, Cilt : 7

İLHAN Suat, Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası, Avrasya Etüdüleri, C.2, S.3, TiKA Yayınları, Sonbahar 1995

İLHAN Suat, Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları No:134, Ankara, 1993

İran, Orta Asya ve Kafkas Ülkeleri", www.irib.ir/worldservice/turkishRADIO/2004%20yil/kafkaz.htm

İran ve Bölge Siyaseti, www.yesil.org/terror/iranbolgesi.htm

Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi, CEPS Kafkasya Çalışma Grubunun Danışma Belgesi, No: 152, Bölüm:9, www.ceps.be/files/ESF/stabpactturk/152turk9.php

Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi, www.ceps.be/pubs/2000/wd/stabpactturk/152turk8.php

KARACABEY Kürşat, Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Gececeği Ülkelerin Jeopolitiği, Türkistan Bülteni, S:99, 12 Şubat 2000

KINIKLIOĞLU Suat, Türkiye'nin Kafkasya Politikası: Gerçekleştirilemeyen Düşlerin Hikâyesi, 2023 Aylık Dergi

KULİYEV Resul, Nefi ve Siyaset, Kanun Dergisi, No.10, 15-31 Mayıs 1997

Mütercimler, E., 21. Yüzyıl ve Türkiye Yüksek Strateji, Erciyaş Yayıncılık 1997

NESİPLİ, Nesip, Azerbaycan Jeopolitiği ve Petrol, Hazar Üniversitesi Yayını, Bakü, 2000

NORMAN D.Livergood, (Çeviri:Memed Varol), Yeni Amerikan-İngiliz Petrol Emperyalizmi, 5.Sayı İlkbahar / Yaz 2003, www.cosmopolitik.com/cosmo/yazi.asp?yazi_id=270

NUGMAN, Gülnar, “Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü”, Avrasya Etütleri, İlkbahar, 1998

NURİ Maqşudul Hasan, Hazar Denizi Bölgesi : Sorunlar ve Belirtiler, Avrasya Etütleri-TIKA, İlkbahar-Yaz, 2001, Ankara

ONAY Yaşar, Hazar Enerji Kaynaklarının Jeopolitik ve Jeoekonomik Dinamikleri,Avrasya Etütleri –TIKA, Yaz-Sonbahar, 2002, Ankara

ÖĞÜTÇÜ, Mehmet, Avrasya Enerji kaynaklarına bakış:uzun Vadeli bir Batı Stratejisi İhtiyacı, Avrasya Etütleri-TIKA, C.1, S.3, Sonbahar, 1994, Ankara

ÖKMEN Mustafa, Türkmenistan'da Çevre Sorunları, Avrasya Dosyası, Yaz 2001, Cilt : 7, Sayı: 2

ÖZALP Necdet, Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi Ve Konumu, Panorama Aylık Uluslar arası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi,Şubat 2004,Sayı 1

Özbekistan Ülke Raporu, TIKa, Ankara, 1995

ÖZDEMİR Takan, TURAN Fatih, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ticarî ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Değerlendirme, Dış Ticaret Dergisi, Özel Sayı, Ocak-2002

PALA Cenk; Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi'nin Hazar Bölgesi ve Türkiye Açısından Önemi, Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel Sayısı, Kış 2001-2002, Cilt:7

PAMİR Nejdet., Bakü – Ceyhan Boru Hattı, Ankara, ASAM Yayınları, 1999

PAMİR Nejdet, Hazar Bölgesi'nde Enerji Politikaları: Avrupa'nın ve A.B.D.'nin Konseptleri, www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=291

PAMİR Necdet, Türkiye'nin Enerji Gereksinimi: Uluslararası Boru Hatları ve Stratejisi, Stratejik Analiz, Mayıs 2000

PANAHOV Shahin M.,Hazar Denizinin Coğrafi- Jeopolitik Çevre Sorunları, Avrasya Çevre Konferansı, T.Ç.S.V Yayını, Ankara, 1995

PARLAR, Suat; Barbarlığın Kaynağı PETROL; Anka Yay. İst. 2003

PAZARCI, Hasan, Uluslararası Hukuk Dersleri I. Kitap, Ankara, Turhan Kitabevi, 1992

Petrol Sızıntısından Doğan Zararın Sınırlanması, www.nato.int/science/newsletter/2004/67-tu.pdf

Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları-www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi%2011/pdgb.htm

Proje Kronolojisi, www.btc.com.tr/kronoloji.html

PURTAŞ Fırat, Hazar Bölgesi'nde Rekabetin Yeni Boyutu: Silahlanma Yarışı, www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=32&yazi=21

Radikal, Hazar'da Kavga Kızıştı, 9 Temmuz 1998

SANDIKLI Atilla, ABD Dış Politikası Ve Yeni Güvenlik Stratejisinin Türkiye'ye Etkileri, www.harapak.tsk.mil.tr/dscgi/ds.py/Get/File-97/11_kasım_ayı_haber_makale

Saroz Körfezi'ne Boru Hattı, www.turkishpilots.org.tr/koseyazisi.asp?kategori_no=20&id=150

SOYSAL İsmail, Hazar Bölgesinde Petrol ve Gaz Kaynakları, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Derleyen: Alaaddin Yalçınkaya, Bağlam Yayınları, Kasım 1998

ŞANLI, Barış; Kafkasya'da Enerjinin Yeni Jeopolitiği, Anlayış Dergisi, Eylül-2003

ŞENKAYA Ender, Hazar: Paylaşılmayan Sular Isınıyor, Ağustos 2001, www.yapiworld.com/ozel/hazar.htm,s: 2-3

Tam Üyelik Rotası: Ulusal Program, www.ibsresearch.com/ibs_assets/images/newsimg/ab27%20jun 2002.pdf

Timothy L. Thomas ve John Shull, Rusya'nın Milli Menfaatleri ve Hazar Denizi, Çev. Yılmaz Tezkan, Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye, Haz. Yılmaz Tezkan, Ülke Kitapları, İstanbul, 2000

TONUS, Özgür, Genişleyen Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları ve Türkiye, www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi

Tozkoparan M, Yüzyılın Son Petrol Savaşı, Stratejik Araştırmalar Grubu, Elya yayıncılık,1998

Türkiye'nin Enerji Politikası, www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/Enerji.htm

Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Çözüm Önerileri www.tugiad.org.tr/bultendosya/Enerji_Raporu_Word_Tum.doc

Türkiye Rusya İlişkilerinde Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri, www.tusiad.org/turkish/rapor/rusya/pdf/sec10.pdf

Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı, www.anap.org.tr/anap/kisisel_sayfalar/cumhur_ersumer/ttdbhat.htm

ULMAN Burak, Savaş Ve Petrol Bağlamında Dünya Düzenini Anlamak, www.uzaklar.de/html/savas_ve_petrol_baglaminda_dun.html

UZUN Hayrettin, Hazar Petrolleri ve Türkiye, www.hendese.org/Hendese3/5Hazarpetrolleri.pdf

ÜNAL Ömer Faruk, Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu, Journal of Qafqaz University, Volume II, Number II, 1999

ÜNAL Ömer Faruk, Azerbaycan ve Türkmenistan Arasında “Kepez” Problemi., Volume 1, Number 2, 1998

YANAR Savaş, Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ağustos 2002, İstanbul

YILDIRIM Sevil, Dünyada ve Türkiye’de Petrol, Ağustos, 2003

YILDIRIM Uğur, ÖZDİLEK Hasan Göksel, Öner Erif, Sürdürülebilir Kalkınma Ve Ekonomik Gelişme İkileminde Hazar Bölgesi Enerji Kaynakları : Petrol Ve Doğal Gaz Endüstrileri

Yıllar İtibarıyla Doğal Gaz ve LNG Alım Miktarları , www.botas.gov.tr/faliyetler/dg_ttt.asp

YÖRÜK Ali, Küresel Hakimiyet Mücadelesinin Yeni Bir Alanı Olarak Hazar Havzası, www.turkiyevesiyaset.com/sayi14/14-11.htm

www.arastirma.org/index.php/article/view/78/1/8

www.aydinlanma1923.org/sayi/31/31-07.htm

www.botas.gov.tr/haritalar/haritat1.html

www.btc.com.tr/images/lots.jpg

www.caspiandevlopmentandexport.com/ASP/map_large.html

www.caspianenvironment.org CTC The Caspian Regional Thematic Center on Legal, Regulatory and Economic Instruments: The Caspian Environment Programme

www.ceps.be/Pubs/2000/wd/stabpactturk

www.deik.org.tr/duyuruayrinti_arsiv.asp?newsId=39&news_status=1

www.diplomatikgozlem.com/ozeldosya_oku.asp?id=35

www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian_balances.htm, Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecasts, December 2004

www.geocities.com/unutmadi/onuncuyil.html, 12

www.icciconference.com/news/2002/12/12/tur01.asp

www.iktibas.info/dergi/temmuz/ceviri3.htm

www.iranian.com/Opinion/Nov98/Caspian

www.israeleconomy.org/strategic/socor5.htm

www.osmannuriaras.8m.com/kitap3.HTM

www.sabah.com.tr/2005/05/25/eko89.html

www.scolakoglu.homestead.com/files/hazarm.htm

www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararasisu/suproblemleri.htm

www.tpao.gov.tr

www.treemedia.com/cfrlibrary/library/library.html, Caspian Sea Discourse Library

www.yapiworld.com/ozel/hazar.htm

ÖZGEÇMİŞ

Metin BİLGİCİ

Kişisel Bilgiler :

Doğum Tarihi : 20.09.1977

Doğum Yeri : Samsun

Medeni Durumu : Evli

Eğitim :

Lise 1991-1995 Kuleli Askeri Lisesi / İstanbul

Lisans 1995-1999 Kara Harp Okulu / Ankara

Yüksek Lisans 2002-2004 Yeditepe Üniversitesi

Yüksek Lisans 2003-2005 Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü

Çalıştığı Birlikler:

2000-2004 2 nci Komd. Tug. K.lığı BOLU

2004- 1 nci Zırhlı Tugay K.lığı Hadımköy/İSTANBUL

EKLER

EK-A

BİRİMLERİN YAKLAŞIK DÖNÜŞÜM KATSAYILARI

	Ton (metrik)	Kilolitre	Varil	ABD galonu	ton/yıl
Ton (metrik)	1	1,165	7,33	307,86	–
Kilolitre	0,8581	1	6,2898	264,17	–
Varil	0,1364	0,159	1	42	–
ABD galonu	0,0032	0,0038	0,0238	1	–
Varil/gün	–	–	–	–	49,8

EK-B

ÜLKELERİN HAM PETROL REZERVLERİ

	1981	1991	2000	2001		
	Milyar varil	Milyar varil	Milyar varil	Milyar varil	Milyar ton	Pay (%)
ABD	36,5	33,7	30,1	30,4	3,7	2,9
Kanada	8,5	8,0	6,4	6,6	0,8	0,6
Meksika	57,0	51,3	28,3	26,9	3,8	2,6
K. Amerika Toplamı	102,0	93,0	64,8	63,9	8,4	6,1
Brezilya	1,3	2,8	8,1	8,5	1,2	0,8
Venezuela	20,3	59,1	76,9	77,7	11,2	7,4
Diğer G. & O. Amerika	6,4	6,6	9,6	9,8	1,3	1,0
G. & Orta Amerika Toplamı	28,0	68,5	94,5	96,0	13,7	9,1
Norveç	7,6	7,6	9,4	9,4	1,3	0,9
Diğer Avrupa	20,3	8,8	9,7	9,2	1,3	1,0
Avrupa Toplamı	27,9	16,4	19,1	18,6	2,6	1,9
Azerbaycan	n/a	n/a	6,9	7,0	1,0	0,7
Kazakistan	n/a	n/a	8,0	8,0	1,1	0,8
Rusya	n/a	n/a	48,6	48,6	6,7	4,6
Diğer BDT	n/a	n/a	1,8	1,8	0,3	0,3
BDT Toplamı	63,0	57,0	65,3	65,4	9,0	6,2
İran	57,0	92,9	89,7	89,7	12,3	8,5
Irak	29,7	100,0	112,5	112,5	15,2	10,7
Kuveyt	67,7	96,5	96,5	96,5	13,3	9,2
Katar	3,4	3,7	13,2	15,2	2,0	1,4
Suudi Arabistan	167,9	260,3	261,7	261,8	36,0	24,9
Birleşik Arap Emirlikleri	32,2	98,1	97,8	97,8	13,0	9,3
Diğer Orta Doğu	4,7	10,1	12,2	12,1	1,5	1,1
Orta Doğu Toplamı	362,6	661,6	683,5	685,6	93,4	65,3
Cezayir	8,1	9,2	9,2	9,2	1,2	0,9
Libya	22,6	22,8	29,5	29,5	3,8	2,8
Nijerya	16,5	17,9	22,5	24,0	3,2	2,3
Diğer Afrika	9,1	10,5	13,6	13,9	1,8	1,2
Afrika Toplamı	56,2	60,5	74,9	76,7	10,2	7,3
Çin	19,9	24,0	24,0	24,0	3,3	2,3
Diğer Uzakdoğu Asya	19,1	20,1	20,1	19,7	2,6	1,9
Uzakdoğu Asya Toplamı	39,0	44,1	44,0	43,8	5,9	4,2
DÜNYA TOPLAMI	679	1001	1046	1050	143	100
OECD#	129	110	85	85	11	8
OPEC	435	767	814	819	112	78
OPEC DIŞI#	181	177	167	166	22	16

Kaynak: YILDIRIM Sevil, Dünyada ve Türkiye’de Petrol, Ağustos, 2003

EK-D

ÜLKELERİN HAM PETROL TİCARETİ

Bin varil/gün	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2001 % değişme	2001 payı
İthalat									
ABD	8831	9400	9907	10382	10550	11092	11618	4,7	26,5
Avrupa	10436	10472	10421	11017	10670	11070	11531	4,2	26,4
Japonya	5581	5685	5735	5259	5346	5329	5202	-2,4	11,9
Diğer	11562	12764	13721	13432	14157	14911	15403	3,3	35,2
DÜNYA TOPLAMI	36410	38321	39784	40090	40723	42402	43754	3,2	100,0
İhracat									
ABD	949	978	976	1011	956	890	910	2,2	2,1
Kanada	1402	1484	1492	1603	1520	1703	1804	5,9	4,1
Meksika	1422	1656	1767	1770	1739	1814	1882	3,7	4,3
G. & Orta Amerika	2797	3011	3219	3240	3145	3079	3143	2,1	7,2
Avrupa	1472	1540	1463	1344	1851	1967	1947	-1,0	4,5
Eski Sovyetler Birliği Ülk.	2731	3239	3413	3569	4019	4273	4679	9,5	10,7
Ortadoğu	16651	17170	18184	18702	18341	18944	19098	0,8	43,6
K. Afrika	2696	2756	2743	2712	2726	2732	2724	-0,3	6,2
B. Afrika	2723	2916	3102	3094	2985	3293	3182	-3,4	7,3
Uzakdoğu Asya†	2576	2790	2735	2490	2650	2767	2879	4,0	6,6
Diğer*	991	781	690	555	791	940	1506	60,2	3,4
DÜNYA TOPLAMI	36410	38321	39784	40090	40723	42402	43754	3,2	100,0

Kaynak: YILDIRIM Sevil, Dünyada ve Türkiye’de Petrol, Ağustos, 2003

EK-E

TÜRKİYE'DE ENERJİ ÜRETİMİ VE TÜKETİMİ

ÜRETİM												
Yıl	Taşkömürü (Bin Ton)	Linyit	Asfaltit	Doğalgaz	Petrol	Hidrolik	Rüzgar- Jeotermal		Odun	Hay. ve Bitki.Art.	Güneş	Toplam
							Elektrik Isı					
		(Bin Ton)	(Bin Ton)	(Milyon m3)	(Bin Ton)	(GWh)	(Gwh) (Bin TEP)	(Bin Ton)	(Bin Ton)	(Bin TEP)	(Bin TEP)	
1990	2745	44407	276	212	3717	23148	80	364	17870	8030	28	25478
1991	2762	43207	139	203	4451	22683	81	365	17970	7918	41	25501
1992	2830	48388	213	198	4281	26568	70	388	18070	7772	60	26794
1993	2789	45685	86	200	3892	33951	78	400	18171	7377	88	26441
1994	2839	51553	0	200	3687	30586	79	415	18272	7074	129	26511
1995	2248	52758	67	182	3516	35541	86	437	18374	6765	143	26719
1996	2441	53888	34	206	3500	40475	84	471	18374	6666	159	27386
1997	2513	57387	29	253	3457	39816	83	531	18374	6575	179	28209
1998	2156	65204	23	565	3224	42229	91	582	18374	6396	210	29324
1999	1990	65019	29	731	2940	34678	102	618	17642	6184	236	27659
2000	2259	60854	22	639	2749	30879	109	618	13938	5981	262	26825
2001	2357	63445	31	312	2551	24010	152	618	16263	5790	287	26266
TÜKETİM												
Yıl	T.kömürü (Bin Ton)	Linyit	Asfaltit	Doğalgaz	Petrol	Hidrolik	Rüzgar- Jeotermal		Odun	Hayvan ve Bitki.Art.	Güneş	Toplam(*)
							Elektrik Isı					
		(Bin Ton)	(Bin Ton)	(Milyon m3)	(Bin Ton)	(GWh)	(Gwh) (Bin TEP)	(Bin Ton)	(Bin Ton)	(Bin TEP)	(Bin TEP)	
1990	8191	45891	287	3418	22700	23148	80	364	17870	8030	28	52987
1991	8824	48851	139	4205	22113	22683	81	365	17970	7918	41	54278
1992	8841	50659	197	4612	23660	26568	70	388	18070	7772	60	56684
1993	8844	46086	102	5088	27074	33951	78	400	18171	7377	88	60265
1994	8192	51178	0	5408	25859	30586	79	415	18272	7074	129	59127
1995	8548	52405	66	6937	27918	35541	86	437	18374	6765	143	63679
1996	10892	54961	34	8114	29604	40475	84	471	18374	6666	159	69862
1997	12537	59474	29	10072	29176	39816	83	531	18374	6575	179	73779
1998	13146	64504	23	10648	29022	42229	91	582	18374	6396	210	74709
1999	11362	64049	29	12902	28862	34678	102	618	17642	6184	236	74275
2000	15393	64394	22	15086	31072	30879	109	618	16938	5981	262	81221
2001	11039	64883	31	16339	29661	24010	152	618	16263	5790	287	77044

TEP: Ton Eşdeğer Petrol

Kaynak: YILDIRIM Sevil, Dünyada ve Türkiye'de Petrol, Ağustos, 2003